

ANDRÁS LÁSZLÓ
TITKOS KÜLDETÉS

A *Titkos küldetés* nem hátborzongató kémhistória. Még csak nem is a golyó-álló hős egyszeri bravúros kalandja, hanem egy író vallomása önmagáról.

Mégis valódi kalandokról szólnak a kötet írásai, ahol nem a főhős az üldöző, hanem őt üldözik. Illegalitásban, bujkálásokban, szökésekben, franciaországi, észak-afrikai, spanyol börtönben, gyűjtőtáborban, illetve az idegenlégióban mindig az ő bőrére megy a játszma. „... A bizonyosnak vélt halál elől menekülve szöktem át több határon gyalog, lélekvesztőn és vonat alatt, a fűtőcsövön lovagolva... Perzselődtem 72 Celsius-fokos szaharai hőségben teljes menetfelszereléssel és egy Lebel-puskával a vállamon, de fagyott már ujjaimhoz a Vogézekben harminckét fokos fagyban favágóként gyűjtött rőzse... Egy ízben hetekig járt a nyomomban Muller inspektor a casablancai prefektúráról, hogy elfogjon... térdeltem hosszú órákat ájtatos révületben imádkozva a mirandai koncentrációs tábor kápolnabarakkjának lépcsőjén örként, míg lengyel barátaim odabent az oltár alatt ásták a tábor falán kívülre vezető alagutat...”

A kötet írásai persze másfajta kalandokat is kínálnak az olvasónak. Nem kevésbé izgalmas és nyaktörő szellemi kalandozásokat a képzelet és a józan ész birodalmában, amelyek a titkon vágyott, mégis kényszerű embersorsot teljessé tesz: a gondolkodó, érző, eszményekért lelkesedő és cselekvő író derüből és öniróniából, lírából, szigorú logikával felépített eszmefuttatásokból ötvözött belső önarcképet.

ANDRÁS LÁSZLÓ
TITKOS KÜLDETÉS

TITKOS
KÜLDETÉS

HÁRVÉTO KÖNYVTÁR
BUDAPEST

ANDRÁS LÁSZLÓ

TITKOS
KÜLDETÉS

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

ANDRÁS LÁSZLÓ
TITKOS
KÖLDÉTES

© *András László, 1978*

Megfordultam és látám a nap
alatt, hogy nem a gyorslá-
búaké a pálya, nem az erősö-
ké a viadal, még csak nem is
a bölcseké a kenyér, nem az
óvatos okosoké a gazdagság
és az ékesszavúaké a kegy,
hanem az idő és az alkalom
esik meg mindnyájukkal.

Prédikátor, 9, 13.

disposition to listen & pay
attention, & to be a good
student in every way, as well
as a scholar, & to be a
well-versed & learned man in
every branch of knowledge
to be able to do all that
he is able to do in his
own mind & in his own
way.

Published by J. P.

TITKOS KÜLDETÉS

Első ízben viszonylag fiatalon, hatéves koromban indultam útnak. Persze álnéven. Robinson Crusoe-nak hívtak akkor, és személyi adataim szerint York angol városkában láttam meg a napvilágot. Később számos utazást tettem Lemuel Gulliver seborvos úti okmányaival is. Csak éppen utalásként említtem – referenciaként –, hogy több alkalommal bejártam a világot Verne Gyula, Jókai Mór, May Károly, Stevenson és mások kíséretében, és mindezt azért, hogy esetleges további megbízóim előtt világossá tegyem: utazásaim műkedvelő jellege látszat csupán: tapasztalt, szakavatott, hivatásos utazó vagyok.

Tizenkilenc éves koromban egy, bizonyos világtörténelmi események hatására bennem kialakult, ösztön és tudat határán jelentkező sejtelem figyelmeztetett, hogy ezúttal pusztán fizikai létem forog veszélyben, üldözőim a nyomomban vannak. E sejtelem jelentőségét nem szeretném eltúlozni. Akkoriban ezt nem

tudtam volna így megfogalmazni magamnak. Az viszont tény, hogy erős akarattal, szilárd elhatározással sikerült legyőznöm a velem született lustaság és a kínzó kalandvágy egymást közömbösítő tehetetlenségi erejét, és noha – mint mondom – akkor még nem tudtam ezt így, a bizonyosnak vélt halál elől menekülve szöktem át több határon gyalog, lélekvesztőn és vonat alatt a fűtőcsövön lovagolva. A vonat alatti utazások technológiájának minden csínját-bínját ismerem, és bár az egyszeri, adott körülmények megakadályoztak abban, hogy gyakorlatban végrehajtsam, elméletileg precízen kidolgoztam azt is, hogyan kell például a Duero folyón úgy lecsurogni Valladolidtól Portugáliába (víz alatt úszva és vékony, kifűrt nádszálpipán keresztül szíva a levegőt), hogy a határőrség kezébe ne kerüljek.

Csupán kuriózumként említem, hogy perzselődtem 72 Celsius-fokos szaharai hőségben teljes menetfelszereléssel és egy Lebel-puskával a vállamon, és fagyott már ujjaimhoz a Vogézekben harminckét fokos fagyban favágóként gyűjtött rőzse. Gondolom, senki sem tekinti hivalkodásnak, ha elmondom, egy ízben hetekig járt a nyomomban Muller inspektor a casablancai prefektúráról, hogy

elfogjon, és tulajdonképpen csak jó szerencsémnek és az Avenue Mers Sultánon az utolsó pillanatban váratlanul felbukkanó Stark Sanyinak köszönhetem, hogy ez nem sikerült neki. Igaz, utolsó casablancai éjszakámat így is a Bousbirban, a tiltott városnegyed egyik házában kellett töltenem olajmécses fényénél, birkabőrrel letakart ágyon, egy tuniszi leány karjaiban.

De voltak kellemes, csendes időszakaim is. Két gyönyörű, nyugodt, napsütötte hetet üdültem Alhucemason, a Halálraítéltek Szigetén, spanyolok között, ahol jó volt a koszt is, és térdeltem hosszú órákat ájtatos révületben imádkozva a mirandai koncentrációs tábor kápolnabarakkjának lépcsőjén örként, míg lengyel barátaim odabent az oltár alatt ásták a tábor falán kívülre vezető alagutat, hogy megszökjenek. Ugyanitt, Mirandában végeztem az első pártszemináriumot is. Szemináriumvezetőmet Jan Van Heelnek hívták, hamis holland papírokkal rendelkező német fiatalember volt, később ő is kiszabadult, és feleségül vette Madridban a bécsi születésű Eva Krupeniket, sőt egy kislányuk is született. Én voltam a keresztapja. Kíváncsi a Mirandában készült szemináriumi jegyzeteimet be is mutathatom. Igaz, a jegy-

zeteket spanyolul írtam, de gondolom, ez nem lehet akadály.

Hiteles, korabeli naplójegyzetekkel igazolhatom, hogy láttam éhen halni magam mellett a madridi Torrijos börtönben egy zöld kalózkendővel bekötött fejű öreg murciait, valamint arról is vannak okmányaim és élő tanúim, hogy magyar ellenállási csoportot szerveztem és vezettem Madridban.

Bizonyos vagyok benne, hogy nem értenek félre, nem fogják azt hinni, hogy kérkedni akarok. Gyerekkorom óta tudom, hajlamos vagyok a romantikára, vonzódok a kalandokhoz. Meg aztán a kalandok is vonzódnak hozzám. Az elmúlt csaknem fél évszázad folyamán az átlagosnál jóval több jutott belőlük osztályrészemül. Indokolhatnám ezt objektív történelmi körülményekkel is, de erre hivatkoznom mentegetőzés lenne csupán, ürügy, kibúvó a felelősség alól, hogy józan tárgyilagossággal, derűsen ésszerű tisztánlátással volna kötelességem szemlélni a világot és benne magamat.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a vonzódás a kalandokhoz, ez a romantikára való hajlam jellemgyengeség. Igyekszem is legjobb tudásom szerint küzdeni ellene. Ha sikerrel tenném, említeni sem volna érdemes.

De ez a süketen elkeseredett belső birkózás mindeddig csak váltakozó és kétes kimenettelű eredményeket hozott.

Pedig most sem tudok egyebet, mint gyerekkorom óta minden képzeletben és valóságban átélt utazásnál: abból a feltételezésből kiindulni, hogy titkos küldetésben utazom. Hogy fontos feladatot kell végrehajtanom, amelynek elvégzéséről az utazás befejeztével azonnal, de legkésőbb halálom előtt még be kell számolnom megbízóimnak: senkinek, mindenkinek, önmagamnak.

Jó játék ez. Szeretem is játszani.

Mert minden világ, amelyben élnem adatott (és adatik), az összes lehetséges világok legrosszabbika. Mert elégedetlenség és boldogság váltakozó arányú robbanó elegyből áll össze bennük a levegő, amelyet belélegzek, mert csak másokban ismerek közönyt, és mégis magammal vagyok kénytelen együtt élni, mert definiálni tudom a lehetetlent, de a létezésébe beletörődni nem tudok soha, mert reálisnak tűnő prognózisok szerint százharminckét év múlva nem kellene már meghalnom, de addig semmiképpen nem fogok élni, és még abban sem bízhatom, hogy akkor valakinek majd eszébe jut, hogy föltámasszon.

Hogy vagyok-e büszke valamire? Semmire. Azaz talán mégis. Ifjúságomnak arra a hosszú évekig tartó pillanatára, amikor rájöttem, hogy kommunista vagyok, és maga a pusztá fogalom, amit – úgy hittem – a szó tömören és differenciálatlanul meghatároz, mint a bölcsek köve, meghatároz engem magamat, és meghatározza a világot is olyannak, amilyenné sok millió más emberrel együtt változtatni szeretném.

Gyönyörű, hosszú és becsületesen tiszta pillanat volt.

Volt? Talán nem múlt el még ma sem. Csak ma már tudom, hogy közelebről az egyszerű is végtelenül bonyolult, hogy a fekete-fehér, igen-nem kettes számrendszeren alapuló megoldásai kibernetikai egyszerűsítésére használhatóak ugyan, de a világot önmagukban sem nem magyarázzák meg, sem örök érvényű megoldást nem adnak problémáira.

Örök érvényű megoldást abszolút biztosan nem. Legfeljebb egy laza, önmagát a valósággal szüntelenül kontrolláló és bizonyos plusz–mínusz értékhatárok közt ingadozó gondolatmenet lehetőségét, egyfajta vezérfonalat a cselekvéshez.

A cselekvéshez, tehát ahhoz, hogy titkos

küldetésben egyre újabb kalandos és kockázatos utazásokra induljak, és azokból megtérve – ha ugyan megúszom ép bőrrel – tapasztalataimról megbízóimnak beszámoljak.

Ez pedig – ritka eset – hajlamaimnak is megfelel, és tudatos meggyőződésemmel sincs ellentétben.

Ezért szeretem játszani azt, hogy titkos küldetésben utazom.

Egyébként több nyelven beszélek és írok, sőt szükség esetén a szakállamat is leborotválhatom, hogy rám ne ismerjenek.

ÉLET

SZEGÉNYSÉG

Akkor már csaknem két éve ruletteztem. A titkos rulettklubok közül főleg kettőbe jártam rendszeresen, Szemzőhöz, a volt alispánhoz, a Rákóczi út 26-ba, ahol délután négytől éjjel kettőig folyt a játék szabályos kaszinóasztalnál, és Zimához, az Erzsébet körút 16-ba, ugyanabba a házba, az első emeleten, amelynek a negyedik emeletén laktunk albérletben Bélával, a mostohaapámmal. De jártam néha Fischerhez is, szembe, a Barcsay utca sarkán levő nagy épületbe, játszottam a Kecskeméti utcában és az Oktogon tér 3-ban is, de ezeken a helyeken ritkábban.

Szemzőhöz szerettem járni, oda sok kellemes emlékem fűz, egyszer péntek este mentem, úgy hat óra felé, kevesen voltak, péntek peches nap a játékosoknak, tíz pengőért vettem tíz darab egypengős zsetont, talán ketten vagy hárman játszottak rajtam kívül az asztalnál, még volt is nálam pénz, tehát nem nagyon kellett spórolnom, a tíz zsetont

rövid nézelődés, figyelés után tíz különböző számra tettem fel pleinbe. Az egyik kijött. A zsetont rajtahagytam a számon, a kapott harmincötből ismét feltettem tízet. Megint elfogtam egy pleint. A negyedik vagy ötödik forgatásnál már egyedül játszottam az asztalnál, körülöttem mindenki kiszállt, engem néztek, én pedig valami magamra erőltetett angolos blazírtsággal raktam fel minden forgatásnál a kilenc új zsetont, a tizedik a nyerőszámon maradt, hátha újra kijön, mindig máshová, bizonyos, általam tudott rendszer szerint, a legutoljára kijött számhoz viszonyított két vagy három szám közvetlen voisinjeit játszottam meg, és minden forgatásnál tíz pengő alaptökére vesztettem kilencet, és nyertem harmincötöt. Tehát minden forgatás huszonnégy pengőt hozott. Az huszonnégy rendes, bőséges menü ára volt egy kisvendéglőben. Hatan-nyolcan lehettek a teremben a krupiékon és a felügyelőkön kívül, mindenki engem figyelt, engem irigyelt, drukkolt értem vagy ellenem, de én mintha ezt észre sem vettem volna, könnyeden és magabiztosan játszottam, gondolkodva és elővigyázatosan helyeztem el a kilenc zsetont, az utolsó kettőt-hármat mindig közvetlenül azelőtt, hogy elhangzott

volna a felhívás: „Mindenki tett, nincs tovább!” Senki sem tett rajtam kívül. És akkor teljesen magától értetődőnek tűnt nekem, hogy a golyó mindig az én tíz zsetonmmal jelölt számok valamelyikének a rekeszében álljon meg. Az élet császára voltam. Tizennyolc évesen. Körülbelül másfél óra alatt több mint ötszáz pengőt nyertem, beváltottam a zsetonjaimat, borravalót adtam a krupiének, vettem a kabátomat és eltávoztam.

A New Yorkban vacsoráztam, majd hajnalig végigjártam négy-öt szalont a Víg utcában és a Conti utcában, üldögéltem, szerényen fogyasztottam, olykor el is mentem egy lánnyal, nézelődtem, majd kora hajnalban, nyitáskor elmentem a Hungária fürdőbe, a Dohány utcába, nedves gőz, száraz gőz, masszázs, utána reggeli a fürdő büféjében, komplett reggeli, feketeszederdzsemet adtak hozzá, vaját, két zsömlét, frisset, ropogósat, tejeskávét, utána aludtam egy órát az egyik heverőn, felöltöztem, aztán már nem is emlékszem, hogy mi történt. Aznap nem is aludtam. Estére ismét Szemzőnél voltam, és vesztettem. Nem vesztettem el az egész megmaradt pénzemet, mert vagy ötven-hatvan pengőt vittem csak magammal.

A rulettélmények ma is forró, boldog izgalommal töltenek el. Meggyorsult szívdobogás, szapora vérkeringés, kellemes feszültség, siker és kudarc pillanatról pillanatra változó esélyeinek veszélyérzete, a döntés kényszere veszélyhelyzetben: a siker vagy kudarc két-, három-, ötpercenként attól függ, hova teszem a zsetont, közben már a „Tessék tenni!”, a korong forog, a krupié kezének mozdulata, ahogy a korong forgásával ellenkező irányban megpördíti a fényes, vörösbarna fakávéban a fehér golyót, a csont és a fa egymást érintő súrlódásának tízmillió hangélesség közt is egyszeri és eltéveszthetetlen hangélménye, nemcsak a fülben és a hallójáratokban, hanem valahol a nyakszirt fölött és a hátgerincemben is, az életem függ attól, hogy az elkövetkező másodpercekben a maradék nélkül oszthatatlan harminchét szám kis kazettái közül melyikben állapodik meg majd a golyó, és még mindig nincs vége a döntés kényszerének, még mindig tehetek, még mindig megpróbálhatom eltalálni, hogy hova rakjam a zsetont, mert csak most kezd kattogni, ugrani, ugrálni a golyó a fakeretbe épített kis fémrombuszokon, most, most fog elhangzani a „Mindenki tett, nincs tovább!”, még egy

utolsó zsetont, a golyó megállapodik egy rekeszben, esetleg még ki is ugrik, át egy másikba, és máris csattan a krupié nyugodtfeszült hangja, ahogy bemondja: „Hat, noir, pair, manque!”

Kártyázni kártyáztam már szórakozásból, de – talán az egyetlen póker kivételével – a kártyát inkább unom, maga a rulett is megmosolyogni való pótszer, ha nem élet-halálra játszhatom, ha nem életem sorsának megfordulását várom tőle, ha csak huszon-négy órára is, de azt, hogy gond nélkül élhessek egyszer, ebül szerzett pénzen, amiért nem kellett keményen, nehezen megdolgoznom, értéktelen pénzen, a szerencsétől lopott pénzen, olyan pénzen, amelynek elrablásával senkit meg nem károsítok, hiszen ha tudok játszani, ha ismerem a szabályokat és esélyeket, és a bank is többé-kevésbé tisztán játszik, csaknem egyenlő feltételekkel játszunk, én is, a játékosársak is, és a bank is.

Állítólag az, aki húszéves korára nem szép, harmincéves korára nem okos, negyvenéves korára nem gazdag, az már soha nem is lesz az. Én még arra is csak a negyvenedik évem felé közeledve kezdtem rájönni, hogy nem vagyok teljesen ostoba. Hat-hét éves korom után már soha nem vol-

tam szép. Addig nagyon. Ezt fényképeim is tanúsíthatják. Csak a szegénység fokozatait ismerem, az éhezéstől a polgári jólét alsó szintjéig. Még a fuldokló köhögésroham, a légszomj halálfélelme közben is a szívem szakad meg, ha egy felénél hosszabb cigarettát el kell nyomnom a hamutartóban, mert a bőröm alatt lakik a szegénység.

HOGYAN LETTEM EMIGRÁNS?

Nem a fáradtság vitt rá, hogy San Remo-
ban kiszálljak és megpihenjek. San Remo,
az olasz Côte d'Azur fővárosa piros betűk-
kel volt felírva útitervembe, itt ugyanis –
ezt tudtam – nemzetközi rulettkaszinó mű-
ködik. Ha lehet, gyorsan és biztosan szeret-
tem volna meggazdagodni. De ha ez nem si-
kerül, mert ehhez szerencse is kellett volna,
annyira bíztam rulett-tudományomban, hogy
szerényen és fal mellett játszva megkeresek
annyit, hogy ismét egyensúlyba hozom egy
időre leromlott anyagi helyzetemet.

Hajnalban ébredtem, frissen, vidáman,
tele reménységgel, azonnal sétálni indultam
a zöld, kék, arany, fehér, tágas és tiszta nap-
sütésben, és közben azt játszottam, hogy
előkelő és gazdag turista vagyok.

Délelőtt egy ékszerésznél eladtam az órá-
mhoz kapcsolt, eléggé súlyos aranyláncot.
A pontos összegre már nem emlékszem, de
nem kaptam érte túl sokat, a lánc hazai, ti-
zennégy karátos arany volt, Olaszországban

a tizennyolc karátos arany volt a szokásos. Az ékszerész kis fitymálás után vette csak meg, mint aki emberbaráti jótekonyságot gyakorol egy szegény fiatalemberrel. Mintha alamizsnát adott volna.

Mindegy. Annyi pénzem volt, hogy a délutáni, még nem túlságosan zsúfolt kaszinóban nyugodtan játszhatom, nem kell egy-két elvesztett zsetonom miatt rettegnem. Elmentem a kaszinóba is, megérdeklődtem a délutáni nyitás időpontját, majd hazatértem a penzióba.

Nyitás után néhány perccel érkeztem a kaszinóhoz, vakítóan fehér lenvászon öltönyben, fehér inget, nyakkendőt vettem fel hozzá, ujjamon az egyik aranygyűrű, a jó mód látszata bizalmat ébreszt, ezt már tudtam, lassú, nem sietős léptekkel mentem fel a széles márványlépcsőn.

Amikor a belépőt meg akartam váltani, az útleveletem kérték. Kicsit megdobbant a szívem. Vízumom másnap járt le. Az is Abbaziában. De ez nem érdekelte a tisztviselőt. A születési évszámot nézte meg.

– Sajnálom, signor, nem engedhetjük be, ön még nem nagykorú. Szíveskedjék két év múlva jönni – mondta udvarias mosollyal a tisztviselő.

Minden erőmet arra összpontosítottam, hogy ne tükröződjék arcomon a döbbent rémület. Az arcizmaim emlékeznek még ma is az arcomra kényszerített, kínos és jeges mosolyra, amíg gyatra német tudományomat igénybe véve igyekeztem könnyeden elmagyarázni, hogy én már nagykorúsítva vagyok. A mutató- és középső ujjammal húztam ki elegánsan fehér zakóm belső zsebéből a magyar nagykorúsítási bizonyítványomat, és átnyújtottam a tisztviselőnek.

– Das macht nichts – mondtam –, nem tesz semmit. Nagykorú vagyok. Itt az okmány róla.

De már tudtam magamban, hogy itt nem használ semmi. Abban a pillanatban már világos volt, hogy a magyar nyelvű nagykorúsítási bizonyítvány itt még akkor is érvénytelen volna, ha a pecsétes és hiteles olasz fordítást is csatolnám hozzá. De azzal nem rendelkezttem.

A tisztviselő még udvariasan ki is nyitotta a papírt, finnyás ujjakkal tartotta, nézte, aztán savanykás, jó szándékú mosollyal adta vissza.

– Ez itt nálunk nem érvényes – mondta. – Ön lehet nagykorú Magyarországon, itt csak két év múlva lesz az. Sajnálom, signor.

Azt hiszem, abban a pillanatban lettem emigráns.

Sűrű, tömény, fekete fényű pillanat volt. A felismerése.

A hazautazás eszembe sem jutott. Az viszont igen, hogy az aranylánc ára éppúgy el fog fogyni, mint a magammal hozott pénz, aztán a gyűrűk jönnek sorra, aztán, nem, az órát nem adom el, az egyetlen emlékem az apámtól. Életem nagy lehetőségét szalasztottam el, a nagy fogás lehetősége hiúsult meg abban a pillanatban, mert pusztán attól, hogy nem engedtek be a kaszinóba játszani, már végzetszerűen bizonyosnak tűnt, hogy ha a játékasztal mellé állhatok, sokat nyertem volna, minden problémám megoldódik, a pénzt beosztom gondosan, hogy sokáig tartson, az egyetemi évek alatt a Sorbonne-on még külön dolgoznék is a tanulás mellett, aztán az orvosi diplomával a zsebemben hazamegyek, hadd lássák, hogy megálltam a helyemet.

Másnap délelőtt Ventimigliában voltam. Ettore Bassi kedvesen az Albergo Torinóba küldött, keressem csak meg Mariót, a főportást, ő majd megmondja, mit lehet tenni.

Mario szervezte az illegális utakat Franciaországba. Tíznaponként, kéthetenként in-

dult egy nagy motoros csónak harminc, ötven emberrel, csaknem menetrendszerűen, azzal a megkötéssel mégis, hogy a csónak csak akkor indulhatott, amikor az ő emberei látták el a tengeri motoros őrzőjáratot éjszaka vagy ha tudta tőlük előre, hogy aznap éjjel nem indul őrzőjárat a határ menti vizekre. Egy-egy transzport már hetekkel előbb készen állt, Mario csak a fejében vezetett pontos listát, mindenkit személyesen és név szerint ismert, tudta a körülményeit, mesélték, hogy olyan esetekben, amikor valakit vagy valakiket pénz nélkül is felvett egy transzportba, a többieknek kellett arányosan többet fizetniük. Mario adta viszont le a sápot mindazoknak, akiken múlt, hogy a motorcsónak biztonságban átérjen egy kis francia magánkikötőbe.

Ventimigliában nyüzsögtek a menekültek, akik mind Franciaországba akartak jutni. Főleg németek és osztrákok. Az egyik étteremben egy lírába került egy nagy, púpozott tányér pastasciutta, két lírába, ha sajtot és mártást is adtak hozzá. Az olasz hatóságok mindenről tudtak, semmit sem tettek, nem segítettek azoknak, akik távozni akartak Olaszországból, de nem is gördítettek különösebb akadályokat a távozás elé. Va-

lami laza, rendetlen és mégis hatásos szervezettség érződött a helyzet mögött, valami keveredése a személyes humanitásnak és a hivatalos szemethunyásnak. Az olaszoknak az volt a jó és hasznos, ha minél hamarabb és minél több menekült hagyja el Olaszországot. Mario maga is valamiféle keveréke volt a menekülteket kihasználó, rajtuk meggazdagodó konjunktúralovagoknak és az igaz és őszinte emberbarátnak. A kettő nem volt egymással konfliktusban benne.

Ebből az időből az a tapasztalatom, hogy a fiatal emberek valami teljesen magától értetődő, szinte fizikai brutalitással nemzetköziek. Ma már tudom az internacionalizmus ideológiáját, ismerem a kívánatos arányt hazafiság és nemzetköziség között, a kettő egymással kiegészülését, az erre irányuló tudatos szándékot, de éppen a szándék, a tudatosság árulja el, az, hogy erre törekedni kell, hogy valamit már elvesztettünk abból a valószínűleg velünk született, természetes ösztönből, amely a fiatal emberekben – hacsak nem túl korán és nem túl nagy dózissal oltották be őket a nacionalizmus mérgével – pillanatok alatt robbantja fel a nemzetiségi válaszfalakat, pillanatok alatt teremtetett köztük kapcsolatot, hogy kö-

lyökállatokként mohón körülszimatolják egymást, játsszanak egymással, egymáshoz dörögöljék barátságukat, rokonszenvüket, bizalmukat. Esetleg szerelmüket is. A nemzeti bizalmatlanságok, a sunyi gyanakvás, a más nemzetiségűektől való félelem csak később alakul ki bennük. Fiatalon még sokkal erősebb az egymást megismerés ösztönös, jó szándékú, mohó vágya.

Kurt Sonnenscheinnek hívták azt a velem egykorú bécsi fiatalembert, aki az utcán megszólított Ventimigliában németül, hogy cserkész vagyok-e. A nadrágomat ugyanis egy cserkészliliomos, rézcsatos bőrvöv szorította a derekamhoz. Nem voltam cserkész, csak az öv csatjának furcsán könnyű kapcsolása miatt, hogy nem kellett fűzőgetni, cseréltem el valakivel még Pesten.

Hosszan elbeszélgettünk. Azt mondta, fürödni megy a tengerpartra, nincs-e kedvem vele menni. De van, feleltem, csak még haza kellene ugranom a penzióba, hogy elhozzam a fürdőnadrágomat. Jó, mondta, menjünk. A penzióban lent megvárt, aztán kísértáltunk a tengerpartra. Közben megtudtam, hogy ő is Franciaországba készül, az édesanyja már az előző transzporttal átment,

meg is érkezett, ő a következő motorcsónakkal megy, de az már két hete nem indul, mert valami változás volt az őrszemélyzetben, és Mariónak még meg kell szerveznie, hogy az újakkal is dűlőre jusson. Már nekem is volt egy-két értesülésem, ezeket is megvitattuk, észre sem igen vettem, hogy én is németül beszélek, aztán kiderült, hogy Kurt tud angolul is, egy darabig angolul beszélünk, egyformán rosszul mindketten, de kitűnően megértettük egymást. Ez jó nyelvyakorlás, mondta, François-val is angolul szoktam beszélgetni. Az ki? – kérdeztem. Majd mindjárt meglátod, ők már kint vannak a plázson. Franciák, két testvér. Meg egy francia lány is van velük, Ginette.

Öten feküdtünk a homokban a tengerparton. Négy fiú, egy lány. Hozzávetőlegesen egykorúak voltunk. Hárman tudtunk angolul, Kurt, François és én, hárman franciául, François, Jean és Ginette, németül ketten beszélünk, Kurt meg én, magyarul csak én egyedül. A beszélgetés természetesen angolul folyt, François fordított franciára. Csodálkozva vettem észre, hogy beszélek angolul. Ezt eddig nem tudtam, illetve bennem eddig is úgy élt, hogy tudok angolul, csak eddig még sohasem próbál-

tam. Ment. Minden nagyobb zavar és fennakadás nélkül. Szentkuthy Miklós volt az angoltanárom a gimnáziumban, tudtam, hogy ezt a nyelvet csak és kizárólag neki köszönhetem, mert nemcsak a nyelvet tanultam meg tőle, hanem a nyelv háttérzágát, az angol kultúrát, irodalmat is, ő vitt el a műfordításhoz is, amikor egy pengő jutalmat tűzött ki annak, aki legjobban lefordítja versben magyarra Keats egyik szonettjét, tizen próbálkoztunk vele, én nyertem az egy pengőt, meg azt is, hogy egy életen át kísért végig a versfordítás öröme és kínja, az idegen nyelvű versekkel való szerelmes törődés öröme, az igény, hogy a nekem tetsző idegen nyelvű verset magyarul is megszólaltassam. Óriási szenzáció volt az osztályban, amikor híre ment, hogy Fityónak (ez volt Szentkuthy gúnyneve az osztályban) Prae címen regénye jelent meg, vaskos, nagy formátumú, fehér borítójú kötet. Könyvtárból vettem ki, hangosan röhögünk rajta, mert teljesen érthetetlennek tűnt modern, Joyce-ot követő, de Szentkuthy saját szürrealista angol példamondatait idéző stílusa, kompozíciója. Ez ő, mondtuk harsányan hahotázva, de csaknem negyven év távlatából ma is emlékszem egyes monda-

taira, részleteire, megfogalmazásaira, „erkölcsösség és kokottság között csak árkülönbség van”, vagy ahogy egy zárt üvegfal mögött játszó zenekart ír le, látja a zenészeket, a mozdulataikat, ahogy a hangszert kezelik, a zenét produkáló erő kifejtést, csak éppen a zenét magát nem hallja, a néma zenére emlékszem, a látott és hang nélküli zenére ma is. Shakespeare-t is tőle kaptam, Shakespeare-t angolul, a Macbeth részleteit, a III. Richárd kezdőmonológját, az *I am determined to prove a villain, a deformed, unfinished, sent before my time into this breathing world* tiszta, kontúros, kemény megfogalmazását, Keatsét, Shelleyt és Coleridge vén tengerészét, a szélcsendben veszteglő hajót, *as idle as a painted ship upon a painted Ocean*, mindezt Szentkuthynak köszönhetem, és azt is, hogy alig két héttel azután, hogy otthonról elindultam, angolul is tudtam már, görcsösség nélkül, emberi kapcsolatot teremteni velem egykorú fiatalokkal.

A kényszerű ventimigliai várakozás meleg, nyári napjaiban mély és őszinte barátság fejlődött ki a két francia fivér, Jean és François Graigla, a tizenhét éves gyönyörű francia lány, Ginette Boyron, a bécsi Kurt

Sonnenschein és köztem. Ginette-be (ma is megvan valahol a fényképe) szerelmes is voltam, Kurt is szerelmes volt bele, egyébként is, tizenkilenc évesen olyan kiéhezett voltam a szerelemre, hogy minden szerelemre alkalmas lénybe másodpercek alatt bele tudtam szeretni, érzelmi fantáziám boldogan, kínlódva gyakorlatozott ezekben a csak bennem élő szerelmekben, amelyekről, azt hiszem, akkor sem hittem volna el, hogy valaki is viszonozza, ha valóban viszonozta volna.

Ginette apja vasutas volt, mozdonyvezető, nekem nem volt annyi pénzem, hogy Mario éjszakai motorcsónak-kirándulásaira befizethettem volna, más megoldást kellett keresnem, hogy Franciaországba jussak, és Ginette apja ajánlotta fel, lánya kérésére, hogy bezár a mozdonyvezetői fülke mögötti kis szerszámrekeszbe, és így szöktet át Franciaországba. Ezt a lehetőséget azonban mint a legveszélyesebbet, mivel Ginette apja ezzel az állását is kockára tette volna, utolsónak hagytuk, ha más mód nem kínálkozna.

Valahogy nem vettem észre, nem figyeltem fel rá, hogy valami változik, hogy történik velem valami, szokatlan és ismeretlen. 1939. július eleje volt, az olasz vízu-

mom már lejárt, de senki sem zaklatott miatta, néha eszembe jutott, de nem aggódtam, mások is voltak így, azok se aggódtak. A nyár egyenletes, nagyszerű, meleg közegében fel sem tűnt nekem, hogy bennem és körülöttem minden átalakulóban van. A teljes rendetlenségében is egyértelmű polgári életformám volt átalakulóban hihetetlen sebességgel emigrációs létté, valószínűtlen kalandokká, életveszéllyé, de a délelőttök fürdőnadrágban teltek el tűző napon, a strand homokján, belül szerelem fűtött, Ginette, fentről a nap, lustaság, a tenger kékje, tudtam, hol született Beethoven, Bonnban, nekem természetes volt, de a többiek csodálkoztak azon, hogy a magyar oktatásban ezt is tanítják, szerény honfiúi büszkeség töltött el, igyekeztem nem nagyképpően hivatkozni olvasottságommal. Ginette-nek akartam tetszeni, aztán témát változtattunk, ez is csak társalgási anyag volt, de ismét azt latolgattuk, hogyan lehetne a lehető legnagyobb biztonságban – de mindenképpen életveszélyesen – átszökni a néhány kilométerre fekvő határon át Franciaországba. Az, hogy háború lesz vagy lehet, eszünkbe sem jutott. Vagy ha igen, az nem vonatkozott ránk.

Sokszor látott régi filmhíradó-részlet. Horthy Miklós fehér lován bevonul Budapestre. Csattognak a patkók a macskaköveken, a szép fehér ló táncol, félrefordul, Horthy egy pillanatra a felvevőgépbe néz. Ebben a pillanatban lesz személyes közöm a képhez, a történelemhez. Itt mindig anyám jut az eszembe: mit csinálhatott, milyen lehetett akkor? Tizennégy nappal később születtem, úgy mesélik, vasárnap délben, fél tizenkettőkor, és hogy esett a hó. Utánanézhetnék, hogy valóban igaz-e, de minek? Arra azonban személyes bizonyítékaim vannak, hogy a szüleim akkoriban félték.

Késő őszi délután mostohaapámmal sétálunk. Vele sokat sétáltunk. Négy-öt éves lehettem, az emlék nagyon pontos és tiszta. Az Oktogon térről fordulunk be az Andrássy útra, a Liget felé. A sarkon egy ház kapuját mutatja nevetve: itt állt egyszer őrséget mint vörösőr. A szót már értettem, a fogalmat még nem. „Puskád is volt?” –

kérdeztem, mert az őrnek puskája van. De arra már nem emlékszem, mit felelt. Később (lehet, hogy évek múlva) a Körúton sétáltunk. Akkor is őszi vagy téli lehetett, kabát volt rajtunk, és nedvesen csillogott az aszfalt az Aradi és a Szondy utca között, körülbelül a félúton. Valami régi barátjával találkoztunk. Csak egy-két percre álltak meg beszélgetni. Ilyeneket: hogy vagy?, mit csinálsz?, hogy megy a sorod? Máig sem tudom, miért él bennem úgy, hogy ezt a barátját vörösőrkorából ismerte. Semmi nem indokolja. Az emlék homályos, mégis, mintha titkolóztak volna előttem, mintha zavarban lettek volna, olyasmiről nem beszéltek, miattam, amiről tilos beszélni, de amire mindketten szívesen gondolnak. A két emlék mindmáig összefügg egymással bennem.

Könnyű, egylovas homokfutón megyünk Pista unokabátyámmal Bajáról Bácsalmásra. Tél van, ülünk a bakon, Pistán szürke bekecs, engem még egy pokrócba is bebugyolált. Száraz, hómentes, téli országút. Schol egy lélek. Pista kezén kesztyű, a gyeplőt tartja. Ízes, bácskai kiejtéssel torkaszakadtából énekel, engem tanít a dalra: „Fel, fel, ti rabjai a földnek...” Én is énekelek vele. A karácsonyi szünidőt töltöm nagymamánál

Baján. Nyolcéves múltam. Nem emlékszem a tájra, arra sem, hova érkeztünk, arra sem, hogyan értünk vissza Bajára. Csak a dalra meg a címére. Meg a figyelmeztetésre, hogy tilos énekelni. Arról a szünidőről még egy emlékem van. Egy délután korcsolyázni mentem a Bara-tóra, és beszakadt alattam a jég. Nedves lábbal cuppogtam hazáig.

Kamaszkori csatangolások. Megint este van vagy késő délután. Öten, Márkus Pusi, Haas Gyuri, Székely Pali, Dromi meg én, a Sziget utcából jövünk ki az Újpesti Rakpartra. A Duna-parti vaskorlátnál megálunk cigarettázni. Ebből tudom, hogy tizenhat évesek voltunk. Mert akkor már félegálisan, de még rendszertelenül cigarettáztunk. A rakpartra is ezért jöttünk ki. Úgy emlékszem, Székely Pali nem dohányzott. Állunk a vaskorlátnál, és fújjuk a füstöt. A cigaretták kis vörös parazsára is emlékszem. Egy férfi jött oda hozzánk, tüzet kért Pusitól. Aztán beszélgetni kezdett velünk. Tíz-tizenöt mondatnál nem beszéltünk többet. Zavartan és sietve elköszöntünk tőle és otthagytuk. Szavaiból csak két mondatra emlékszem: „Lesz itt még jobb világ is. Majd a nagy M. segít” – ezt mondta a férfi. Amikor már messzebb értünk, halló-

távolságon kívül, Pusi suttogva szólalt meg: „M. – az Moszkva. Lehet, hogy provokátor volt. Vigyázni kell.”

Dromiéknál fent a Vörösmarty utcában. Tél van, fűtött szoba, ég a villany, az udvari folyosóra néző ablakon a roló lehúzva. Kopott, kétajtós barna ruhásszekrény, alján a szekrény teljes szélességében fiók. Dromi lehajol, kihúzza a fiókot, papírok, könyvek alól gépelt lapot vesz elő, a fiók nyitva marad. A papírt Pusinak nyújtja. Pusi színésznek és zeneszerzőnek készül. Néhány pillanatig csöndben nézi a szöveget, aztán olvasni kezdi: „Mondd, mit érlel annak a sorsa...” Nem tudtuk, ki írta a verset, a költő neve nem szerepelt a papíron. Lila indigóval készült másolati példány volt. Két vagy három évvel később Baján, egy nyári éjjel fedeztem föl a verset újra abban a szürke zsákvászon kötésű vastag kötetben, amit azon az éjszakán elejétől végig elolvastam.

Monaco és Nizza között az országúton, 1939. augusztus negyedikén hajnali ötkor. Napsütés, virágok, Côte d'Azur. Balra lent a tenger. Hárman vagyunk, a bécsi Hirsch fivérek, Karl, a borbély és Ernst, a kereskedőseged kilencdioptriás szemüvegével. Raj-

tam kék, rövid ujjú, garbónyakú pulóver, a még nedves, fehér inget összezsavarva hozom a kezemben. Egy frissen mázolt zöld lélekvesztőn eveztem egész éjjel Nerviától Monte Carlóig. Valahogyan át kellett szök-nünk Franciaországba. Az országút a vámház előtt visz, a vámőr a kapu előtt ül a széken és cigarettázik. „Nem félni” – súgom a fiúknak rossz németséggel. „Bon jour” – köszönök rá a vámőrre kedvesen mosolyogva. A két bécsi fiú is rámosolyog, de nem szól. „Bon jour” – feleli a vámőr, ő is mosolyogva. Bon jour, ezt a két szót tudom franciául. Meg azt, hogy Liberté, Égalité, Fraternité. De ezt nem mondhattam neki. Megyünk tovább. Kicsit messzebb, amikor a vámőrt már nem látni, mint aki imádkozik, elénekelem a Marseillaise-t és az Internacionálét. Csak azért, mert itt már szabad. Egy darabig csendben megyünk. Aztán Ernst Hirszt kezd énekelni csapnivalóan, hamisan, szerencsére halkán: „Oh Buchenwald, ich kann dich nicht vergessen, weil du mein Schicksal bist...” Ők már meg-járták akkor Buchenwaldot. A buchenwaldi indulóból a két kezdősoron kívül csak az utolsóra emlékszem: „...wie wunder-

schön die Freiheit ist”, arra, hogy „milyen csodaszép a szabadság”.

Másfél hónappal később: 1939. szeptember közepe. A Vogézekben vagyunk. Este, a szobában. Most jöttünk föl a refektóriumból, ahol a kötelező háborús elsötétítés miatt Godel tartotta a karos gyertyatartót Bouley igazgatónak, aki egy papírlapról előbb a prefektúra köszönetét tolmácsolta nekünk, akik önként jelentkeztünk katonának a németek ellen, majd egyenként olvasta a neveket. A felolvasottak másnap reggel indulnak. Lille postás fiatal felesége, amikor a férje nevét hallja, sírógörcsöt kap. Bouley befejezi az olvasást. Merci. Mindenki menjen csomagolni. Csomagolunk. Márk Sanyi hátul áll nekem, a nyitott bőrönd előtt, kis fintorral az arcán töpreng, hova rakjon be egy fél pár cipőt. Közben dudorászik. Felkapom a fejem. „Tudod, mit dúdolsz?” – kérdem nevetve. Zavartan visszafordul. „Nem, mit?” Látom az arcán, igyekszik tudatosítani magában a dúdolt dal szövegét. Elneveti magát. Hangosan, nevetve énekeljük együtt: „Ennek a rendnek ma pusztulnia kell, ezt a világot mi söpörjük el, mi tartalékosok, szegény robotosok, dalos örömmel

harcolunk...” Ezt a dalt tőle tanultam. Mindig rá emlékeztet, ha hallom.

Egyébként pocsék és szeszélyes memóriám van. Késervesen meg kell dolgoznom azért, hogy helyzeteket, szövegeket vissza tudjak idézni. A visszaidézettekkel is többnyire bizonytalan vagyok, mennyi az igaz belőlük, mennyi az, amit körítésként utólag képzelek hozzá. De ha egy tisztán körülhatárolható emléket utólag leírok, azt később sem felejtsem el.

Ezeket is évtizedek óta őrzöm. Így, tisztán. Mindeddig valami szeméremféléből nem írtam le őket. Spanyolországban, a mirandai koncentrációs táborban is sokat énekeltünk. A spanyol kiskatonák egy-két pezetáért mindig készek voltak néhány üveg italt becsempészni, Anís del Monót, Terry konyakot, egy-egy üveg Fundadort. Ha ittunk, énekeltünk, nyakló nélkül mindent, ami eszünkbe jutott, ki mire emlékezett. De italosan mozgalmi dalokat soha. Ez szabály volt. Lehet, hogy most is azért dúdoltam, emlékeztem magamban végig mindezt, mert úgy érzem, józan vagyok, szeméremérzés sem köt, meg jó is emlékezni. Szépkoromra.

HOGYAN LETTEM FESTŐMŰVÉSZ?

Schogy. Mondhatnám, hogy dacból, mert Olafsson Gusztáv tanár úr negyedik első fél-évben elbuktatott rajzból, és ez olyan mély lelki sérülést okozott bennem, amelyet egyszer, adandó alkalommal, be kellett gyógyítanom. De ez nem volna igaz. A rajzból kapott elégtelennek ehhez semmi köze.

Sergeant-chef Grubachnak több köze van hozzá. Amikor később olvastam A per-t, jól szórakoztam azon, hogy Kafka hogyan adhatta Josef K. szállásadónőjének egy légiós főtörzsőrmester nevét, de időben nem stim-melt a dolog, úgyhogy ez véletlen lehetett csupán. Meg különben is Chef Grubach nem volt cseh, hanem német. De engem kedvelt. Én nyertem meg a csomag Bastost, amit díjul tűzött ki annak az újoncnak, aki elsőnek sorolja föl hibátlanul és franciául a légiós szolgálati fegyver minden alkatrészét. Amiben nem az volt a nehézség, hogy „csapszeg” meg „kallantyú” és „tusa”, hanem az, hogy franciául kellett elmondani, és abban

az én nyomorult második századomban (4. Idegen Gyalogezred, Második század, Ouarzazate, Marokkó) a háborús menekültekből verbuválódott legénység egyetlen tagja sem tudott franciául. Én sem.

Chef Grubach mindenesetre felfigyelt rám mint entellektüelre, és valószínűleg ez lett az oka, hogy amikor az erődudvaron felsorakozott századnak németül feltette a kérdést, van-e köztünk festőművész vagy rajzoló, és én kiléptem a sorból, minden különösebb bizonyítás nélkül elhitte. Talán ezzel kezdődött.

Ugyanis a lábamat feltörte a bakancs, az orvos bekötözt, de nem írt ki maródinak, és én másnap nem akartam kivonulni a hatvan kilométeres menetgyakorlatra.

Ha választani lehet a művészet valamely ága és egy hatvan kilométeres masírozás között, tűző napon, a szaharai homokban, teljes menetfelszereléssel, én mindig a művészetet választom.

Hajlam kérdése.

Később, évek múlva, tanultam egy spanyol közmondást: szerezz magadnak jó hírnevet, aztán feküdj le aludni. Akkor értettem meg a Chef belém vetett bizalmát. A hét végén ugyanis tíz fő, három tiszt és

hét altiszt készült beutazni Marrakechbe a továbbképző tanfolyam év végi vizsgáira, amelyen a vizsgázóknak be kellett mutatniuk egy, az állomáshelyük környékéről készült topográfiai helyszínrajzot is. Ezt később tudtam meg a kis Schmidttől, Chef Grubach dundi barátnőjétől, pfalzi gyerek volt, szép kövér kisfiú, harminchat éves, de tizenhétnek se látszott. Ő a harmadik században szolgált, nem önkéntesként, a háború időtartamára, mint mi, ő akkor már a második öt évét nyomta, gyöngyölete volt. Mint egy odaliszknak. Csak úgy feszült az egyenruha gömbölyded formáin.

Másnap reggel, hétfőn, a század kivonult fél hatkor teljes menetfelszereléssel, németül, lengyelül, csehül és jiddisül káromkodva, én akkor még aludtam, rájuk is szóltam, hogy „csendesebben egy kicsit”, de hatástalanul. Vojtinszki még a szabályosan negyedliteres alumínium csészéjét is hozzám vágta, de nem talált el, és az ágy alól kellett kikotornia, mert mégse indulhat hatvan kilométeres masírozásra ivóedény nélkül. Én aludtam tovább.

Fél kilenckor könnyű katonaingben, sortban, børsaruban és drapp trópusi sisakomat fejem búbjára tolva jelentkeztem Sergeant

Müllernél az altiszti irodán. Undorodva végigmért, eléem tolt egy kemény fedelű börmappát, egy dobozt, tele tűhegyesre élesített ceruzákkal; alá kellett írnom, hogy átvettem, könnyen szalutáltam. Müller valamit morgott, átmentem az altiszti konyhára, és megnéztem, mit csomagoltak tízóráira. A két karéj fehér kenyér között az egyik tenyérnyi sült hús kicsit zsíros volt. De most álljak oda veszekedni velük? Leültem az asztal végéhez, megreggeliztem, utána egy literes kulacsot magam töltöttem tele vörös borral, igazi légión – ha módja van rá – ezt nem bízta másra, mert lopnak ezek, mint a szarkák, a tízórait beleraktam a kenyérsákomba, vigyázva, össze ne zsírozzam a mappát, köszöntem, aztán kimentem az erődből, és elindultam a kasbah irányába.

Gyönyörű nyári nap volt. Szinte hihetetlennek tűnt, hogy Franciaország ekkor már összeomlott, Párizs elesett, a németek mindenütt győztesen vonulnak előre, senki sem tudta, mi lesz velünk, hiszen a fegyverszünetet már aláírták, mi pedig a háború időtartamára szerződünk. Önkéntesnek. Örülni kell tudni az életnek, nyugtattam magam, az ember nem élhet minden percben világpolitikai szorongások tonnás súlya alatt. Ci-

garettáztam, fütyörésztem, valami jó motívumot kerestem, amit ceruzavégre kaphatnék. Mint egy igazi festőművész. Már kezdtem magamat beleélni.

Sajnos, a kasbah szóba sem jöhetett. A művészet tébolya még nem vakított el annyira, hogy azt higgyem, meg tudok birkózni a Taurirt ősi arab architektúrájával. Marokkó egyik legrégebbi kasbahja, a legtovább állt is ellen a francia hódításnak, három éve, harminchétben, még véres csaták dúltak a környékén, sőt még mi is megkaptuk a szigorú utasítást, legalább kettesével, hármasával keressük föl, egyedül soha, alig néhány hónappal érkezésünk előtt átvágott torokkal találtak meg egy légionistát ötvenméternyire a bejárattól, de talán ez még nem riasztotta volna el a merészebbeket, viszont azt is hozzátették, az átnyisszantott torkú légionista már nem volt abban az állapotban, hogy Mohamed mennyországában a hurikkal szerelmeskedni tudjon. Ha netán halála után oda kerül. A Taurirt lakói mindenesetre a lehetőségtől is megfosztották.

Bár nem voltam görögös, azt mindenesetre tudtam, hogy toposz annyit tesz, hely, a gráfia meg írás, rajzolás, tehát a topográfiai

helyszínrajz tautológiáján bosszankodva sem jutottam tovább annál, mint hogy egy helyet kell lerajzolni. Ez nyilvánvaló. Hát én lerajzolom. Ha a Taurirtot nem is, de a mellette elterülő oázist beleveszem, gondoltam, becsülettel megiszolgálom Chef Grubachnak az egynapos pihenőt, nem lazálom el a munkát. Minden lesz benne,

Végigheveredtem egy datolyapálma alatt, kicsit összehúzott szemmel kinéztem magamnak a helyet, ez a toposz, és most megcsinálom a grafikát róla. Először elhatárolok, gondoltam logikusan. Aztán, ahogy Olafsson tanár úrtól tanultuk, bal kezem négy ujjával tenyeremhez szorítottam a ceruzát, kinyújtottam a karom, hüvelykujjam hegyét le-föl csúszttattam a ceruza szárán, szóval bemértem az arányokat. Ehhez persze behunytam a jobb szemem. Így kell. Minden mesterségnek megvannak a maga évezredek, begyakorlott mozdulatai, ha ezt valaki tudja, már majdnem tudja hozzá a mesterséget is.

Először csak felskicceltem a tájat.

Jobbról belóg az a hajlott törzsű pálmafa, a hajlás ívét megpróbáltam könnyű csuklómozdulattal előbb a levegőben, aztán a ceruzát óvatosan a papírhoz is közelítve, vigyázva a papíron is. Csak vékonyan, „ne

nyomd rá, fiam, azt a ceruzát, kilyukasztod vele a rajzlapot”, hallottam Olafsson tanár úr hangját a múltból, „vékonyan, vékonyan, a rajzoláshoz könnyű, puha kéz kell”. Hát én puhán rajzoltam. Könnyű kézzel. Harmadszorra sikerült. Vagy majdnem. Én mindenestire meg voltam elégedve vele. A többiek meg masíroznak a homokban. És hetven fok napon. Az árnyékban egészen elviselhető volt. Néha a vörösborból is kortyoltam. Dombnyi dűnék, mint kis hegyvonulatok, emelkedtek előttem, rákerültek a papírra, amott egy pálmacerje, az is elég messze volt, nem láttam az árnyékát, de tudtam, hogy árnyék kell, megnéztem, honnan süt a nap, az ellenkező oldalra berajzoltam az árnyékát is. De a homokdűnék fölött üres volt a papír, ez bántotta az arányérzékeimet, ez így valahogy nem jó. Ez a rajz nem lehet jó, mert nem szép, gondoltam Leonardo után szabadon. Jöhettem volna én ide olyan napon is, amikor felhők vannak az égen. Chef Grubach vizsgáztató tanárai nem fogják tudni, volt-e báránfelhő a Taurirt fölött balra ezen a napon. Pufók kis báránfelhőt ügyeskedtem a behajló pálmától balra, kicsit feljebb, a papírra. Nem is rossz. Elöttem a levegő vibrált már a hő-

ségtől. Nem, ezt nem vállalom. A vibrálást nem tudom belerajzolni. De sajnos a behajló pálmától és a bárányfelhőtől még mindig féloldalra húzott a rajz. Valami kell bal oldalra, fölülre is. Egy repülőgép? Hogyne, még mit nem. Hogy nekem légvédelmi készséget rendeljenek el, külön szolgálat, megkettőzött éjszakai őrség. Szó se róla. Elég lesz egy madár is. Vagy kettő. Én ugyan még erre nem láttam soha madarat, de ahol természet van, ott madár is van, gondoltam. Legföljebb becsületszavamat adom Chef Grubachnak, hogy láttam a két madarat. Én ilyen üresen ezt a felső sarkot nem hagyom. A művészi érzékem tiltakozik ellene. Két nagyon nyújtott szárnyú v betű lett a két madár. A rajz egyensúlya helyreállt. Milyen madarak lehetnek ezek? Még leginkább a sirályokra hasonlítottak, ha valaki nagyon messziről nézi őket. De csak nem lesz a vizsgáztató tanárok között ornitológus? Na jó. Eltartottam magamtól a mappát a papírral, leltár szerint egyeztettem, hogy minden a rajzon van-e. Úgy éreztem, a homok hullámvonalai egy kicsit sűrűbbek a valóságban, berajzoltam még két hullámvonalat. Így. Most jó.

A rajzot félretettem. Megtízóraiztam. It-

tam rá két korty bort, heverésztem egy kicsit még cigarettázva, aztán visszasétáltam az erődbe.

Ebéd után, a szolgálati szabályzatban előírt sziesztát követően, ismét a hónom alá csaptam a mappát, kimentem, és alkonyatig színeztem a rajzot a színes ceruzákkal. A színhatás más volt, mint délelőtt, a pálmacerje árnyéka is a másik oldalra kellett hogy essen, de a Chef meg fogja érteni, hogy a rajz délelőtt készült, a színek meg délután, barna lett a pálmafa törzse, zöldek a levelei, a lomb alá drappból a még éretlen datolyafürtöt is odarajzoltam, az ég kék, kicsit kékebb, mint a valóságban, de csak egyfajta volt a ceruzák között, csodát én sem tehetek, a homok sárga, az árnyéka barna, csak a nagyobb dűnék árnyékát satíroztam lilára. A madarak okozták a legtöbb gondot. Pirosak legyenek? Még azt hiszik, hogy papagájok, az meg erre nincs. Kolibri sem lehet, az túl kicsi. A fekete szín mellett döntöttem. Az egy olyan semleges szín. Világos háttér előtt két madár a bal oldalon optikailag lehet fekete is. Kész. Már emeltem a ceruzát, hogy a nevemet is aláírom a jobb sarokba, amikor rádöbbsentem, hogy ezt nem én rajzoltam, hanem a Chef. Az utolsó pil-

lanatban. Még egy kicsit néztem a rajzot, aztán belecsúsztattam a mappába. Kenyérzsákomból elővettem egy könyvet, és olvasni kezdtem.

Éjjel fél kettőkor rázott föl legszebb álmomból Grubach főtörzsőrmester. Kiugrotam az ágyból, feszes vigyázzba vágtam magam, derekamon körbetekerve az előírással széles, kék kendő, a gyomor meghűlése ellen, jelentettem a Chefnek, hogy a rajz elkészült. A topográfiai helyszínrajz. A polcra levettem a mappát, és kiemeltem belőle a rajzot.

El volt ragadtatva. Megveregette a vállamat.

– Most értünk be a menetgyakorlatról. A század kicsit szomjas, éppen borleveshez sorakoznak. Menjen maga is.

– Igenis.

Kis fejmozdulatot tett, mint aki azt mondja, el van intézve.

– Mondja a konyhásnak, hogy dupla adagot adhat magának. Én mondtam.

Mennyit kaphatott Leonardo az Utolsó vacsoráért?

Még kilenc topográfiai helyszínrajzot kellett készítenem a héten. Az utolsókat már kicsit elkapkodtam, de a technikám javult,

vonalaím biztosabbak lettek, színek, tónusok, valőrök megkapták a maguk helyét, és hát, istenem, kicsit szabadabban is kezeltem már az anyagot, mint eleinte, úgyhogy Grubachnak készítettem egy második rajzot is, ezt már a legújabb technikámmal, hadd lássa, nem vagyok hálátlan, megszolgálom neki az egyhetes pihenőt. Meg azt, hogy hét napig az altiszti, másik három napig a tiszt konyháról kaptam a kosztot.

Mind a tízen az én topográfiai helyszínrajzaimmal utaztak vasárnap Marrakechbe a vizsgára.

El is buktak. Mind a tízen.

Hogy nagyobb baj nem lett belőle, csak annak köszönhettem, hogy az a rohadt Müller, aki magyar létére egy szót sem volt hajlandó magyarul beszélni, és nem vizsgázott, kárörömében beosztott az egyik közeli táborból megszökött és elfogott hat német hadifogoly mellé őrségbe, az ő vezetésével vittük föl őket autóbuszon a városba, aztán mire visszajöttünk, akkor már mindenki pakolt. Leváltották a századunkat.

Az autóbuszban mesélte Müller, hogy a vizsgáztató tiszt az első rajzot még csak visszaadta szó nélkül, és beírta a legrosszabb jegyet. A másodiknál csodálkozott. A töb-

binél már csak dühöngött. Toporzékolva tépte össze rajzaimat, hogy ezek nem topográfiai helyszínrajzok, neki ne felhőket meg madarakat rajzoljanak, hanem katonai tájékozási pontokat. És ezeket mind ugyanaz a hülye csinálta! – üvöltötte.

– Et c'est vous – tette hozzá Müller. Mármint, hogy ez én vagyok.

A rosszindulatú megjegyzést föl sem vettem.

– Ezek szerint fölismerte a stílusomat – mondtam elgondolkodva magyarul és némi kis titkolt büszkeséggel a hangomban.

– Föl – felelte Müller ugyancsak magyarul. De ennél az egy árva igekötőnél többet sem azelőtt, sem azután nem szólalt meg anyanyelvén.

Szóval, hogy hogyan lettem festőművész? Mondtam már. Sehogy.

Csak egyszer még. De az egy másik történet.

– Antiklerikális elveim miatt sínylődöm itt – mondta a lófejű Cabezas, aki két társával kifosztotta a melillai székesegyházat. Egyéb-ként undorodott a nőktől, és a velük való érintkezést fajtalanságnak tartotta. Ezért kaptuk a tetuáni börtönben ágyban a reggelit, de cz már később volt. Érkezésünk után még vagy két hétig a köpadlón aludtunk Sanyival, a Nagyközösben, a señor Gonzalvótól kapott pokrócon, amelyen több volt a lyuk, mint a pokróc. Señor Gonzalvo feleséggyilkos volt és *cabo* a tetuáni *Prisión Europea*-ban, az összes szobák parancsnoka, két éve tartózkodott már itt, még hatot kellett letöltenie, és politikai megbízhatóságához kétség sem férhetett, hiszen a feleséggyilkosságot, ha magánemberként is, a csend-őr őrmesteri rangjával járó szolgálati revolverrel követte el. Luís ugyan azt állította, hogy az asszony fejét egyszerűen baltával verte szét, de csak rá kellett nézni a hatvan év körüli, szálfacgyenes señor Gonzalvóra,

meg kellett figyelni lassú, kimért beszédét, nyugodt járását, mindig makulátlan fehér ingét, amelyhez a börtönben nem köthetett nyakkendőt, rögtön kitűnt, hogy a balta csak rágalom lehet, irigykednek rá, ám ha mégis úgy történt volna, ahogy Luís állította, azt señor Gonzalvo csak legnagyobb felindulásában tehetné. Señor Gonzalvo higadt nyugalma akkor is bebizonyosodott, amikor csak nyolcadszori előzetes figyelmeztetés után vette ki Bolter és Hupf kezéből a kártyát, amivel azok a börtönszabályokat nyilvánvalóan megsértve, a kövön huszonegyeztek.

Persze a két német tengerész ettől sem esett kétségbe, sokat tapasztalt fickók voltak, egy Nyugat-Afrika partjai mentén aknára futott Hansa-gőzösről kerültek francia marokkói internáló táborba, onnan szöktek át Spanyol Marokkóba, s mivel Tetuánban német konzulátus is székel, biztosak lehettek benne, hogy rövidesen kiszabadulnak. De ezt a néhány napot valamivel csak el kellett tölteni, kártyájuk pedig már nem volt. A helyzetet a leleményesebb Bolter oldotta meg, javaslatára Hupf is levetette az ingét; a Nagyközös többi foglyai körülállták őket, és a lélegzet-visszafojtott csend-

ben egy perc múlva már csak a zsíros tetűk pattogása hallatszott. Aki hamarabb pattintott el a két körme között huszonegyet, az nyerte a partit.

A tizenkettedik menetben Hupfnak már tizenhatja volt, amikor Bolter még csak tizenháromnál tartott, de aztán nagyszerű érzékkel bevágott, és a bal ingujj alsó szárából még egymás után ötöt ütött. Persze megtapsolták, de ezzel a játéknak is vége szakadt volna, ha a svájci Paoli, aki magát sítanárnak és kerékpárbajnoknak mondta, de mindenki tudta róla, hogy hivatásos zseb-metsző, és tizenkét pezetaért meg egy negyedkilós kukoricakenyérért eladta az aranyfogát, ha a svájci Paoli a játékszenvedélytől űzve, önfeláldozó mozdulattal le nem húzza a nadrágját, hogy Bolter azzal folytassa a játékot. Paoli gesztusát látva ugyan Hubert de Courtelle-Chauvigny, a tizennyolc éves belga vicomte, akinek a szüleit a nácik kivégezték, és így roppant vagyon és több Liège környéki vadászcastély egyedüli örököse volt, szintén készülődni kezdett, hogy kibújjon az ingéből, és odaadja Hupfnak, de a többiek hevesen tiltakoztak, hogy ez nem tisztességes dolog, mert a vicomte-ről köztudomású volt, hogy rühös, piszkos a

lába, és az egész Nagyközösben az ő ruhadarabjaiban akad a legtöbb tetű. Erre aztán az egyik spanyol, Antonio García Béndez, a lilimotipró kezdte gombolni az ingét, és bár ez sem volt teljesen szabályszerű, mert az öszülő, két méter magas Béndez ingéből két normális ing is kitelt volna, de ő legalább rendszeresen tisztálkodott, s így a kibicek, kissé morogva bár, de beleegyeztek, hogy Hupf az ő ingével folytassa a játékot. Bolter ugyanis nyeresben volt.

Antonio kibújt tehát az ingéből, és ahogy karját széttárta, ismét teljes pompájában csodálhattuk meg Grandier mesterművét. A marseille-i légionista egy teljes hétig tetoválta Antonio hordószéles mellére és kitárt vastag karjaira Velázquez Megfeszített Krisztusát, elég olcsón, egy cipzáras bőrzekét kapott érte. A mintát a Luís misekönyvében talált szentképről vette. Ha Antonio kieresztette tüdejéből a levegőt, Krisztus fájdalmasan elmosolyodott a kereszten. A költségeket is Antonio fedezte, a piros és a kék tintát meg a két levél vékony tűt is ő hozatta be kintről. Neki családja volt a városban.

Grandier üzlete ezzel egy csapásra felledült. Csupasz vállán panyókára kanyarított

bőrzekében sétált a teremben fel-alá; félmeztelenül csak azért járt, hogy bárki megtekinthesse mintakollekcióját. Bal alsó karjára patkókeretes lófej volt tetoválva, az alá meg csőrében levelet tartó galamb. Akadt még rajta Miki-egér, sivatagi táj – három hajló pálmafa, felhő és madár –, félrehajtott fejű kiskutya meg szerény százszorszép; a jobb bicepszére tetovált meztelen nő pedig félprofilban kellette magát, és ugyanazzal a ravasz technikával készült, mint Béndez mellén a Krisztus: ha Grandier behajlította a karját, a nő mellén felmeredtek a bimbók. A bal lapockáján látható fejken-dős, félszemű kalózról még kevésbé műértő szemmel is meg lehetett állapítani, hogy idegen mester alkotása. Nekünk mint szökött légionistáknak még a jobb térdére tetovált nyitott szemet is megmutatta, alul és fölül félkörben az idegenlégió egyik jelmondatával: *Menetelj vagy dögölj meg!* Grandier háromféle valutát, pezetát, kenyeret vagy dohányt is elfogadott, de csakis szabott áron dolgozott.

A mintakollekció hamarosan kevésnek bizonyult, ám ekkor már az üzlet bővítésére is telt neki, egy képeskönyvet és lehúzó matricákat hozatott be Hameddal. Az arab

naponta három órát tartott nyitva a folyosó végén levő kis boltszobában. Mindent nála vettünk. A börtönben nem főztek, de volt konyha, reggel sorba álltunk a folyosón, a két nappalos ór közül az egyik olvasta a nevet, a másik minden név tulajdonosának a kezébe nyomott egy szürkésfeketére mocsokolt papír képzetést. Ebből voltunk önelátóak. Itt nem lehetett individualistáskodni, aki nem tartozott valamelyik közösséghez, menthetetlenül éhen halt. Nem mintha napi két pezetából éhen kellett volna halni, de a szurtos kis bankjegy itt kinti értékének egyharmadát érte csupán, Hamednak költségei is voltak, egyharmadot kaptak a börtönörök; egyharmadot keresett maga Hamed, a harmadik harmadba került odakint az áru.

Nekünk előkelő szakácsunk volt, monsieur Meunier, a francia gyarmati hadsereg adjutánsa – tizennégy évi szolgálat, a *medaille militaire* Pétain marsall saját kezű aláírásával, a *croix de guerre* a pálmákkal és a kardokkal –, mögötte Indokína, Norvégia, Dunkerque és egyéb kisebb frontok haditapasztalata. És mindezzel együtt, a fegyverszünet után, 1940-ben, csak úgy egyszerűen kirúgták a hadseregből, hónapokig még a zsoldját sem kapta. Hét napig buj-

kált a hegyekben étlen-szomjan, hogy végre Tangerbe és onnan Angliába jusson De Gaulle-hoz, de Tanger előtt negyvenhárom kilométerrel elfogták. Ez nekünk Sanyival némi elégtétel is volt, nekünk tizenhét kilométerre sikerült Tangert megközelítenünk. Meunier hét hónapja volt a tetuáni börtönben, azóta tizenkét kilót fogyott, és elkeseredésében, amikor a spanyolok a Szovjetunió ellen toboroztak önkénteseket, ő is jelentkezett. Igaz – azt mondta –, abban a reményben, hogy útközben meg tud szökni, viszont a két német tengerésszel mindjárt az első nap leült belottozni, de Hansot, a hontalan kis bécsi zsidó fiút ki-nevezte *boche*-nak, és ez okból nem akarta neki kölcsönadni a tányérját. A mi hetünk napi két pezetáját monsieur Meunier osztotta be – úgy is mint rangidős –, s ezért csak egynapi csikkjeink felét kapta, mert szenvedélyes dohányos volt. A többször átszívott csutkákból sodort cigarettát odargasztotta a felső ajkához, aztán már csak lélegeznie kellett. Sanyit meg engem természetes egyszerűséggel fogadott be a francia csoport, mindketten önkéntesek voltunk a francia hadseregben a háború időtartamára, negyvenegy januárjában szöktünk meg Bou

Arfából, ahol a Szaharán keresztül vezető vasutat építették velünk. De mi nem erre szerződünk.

Velem meg aztán különösen jól jártak, mert az érkezésünket követő második napon kitört rajtam a malária, ámbár lehet, hogy váltóláz volt, máig sem tudom, és nyolc napig egy falatot sem tudtam lenyelni. Meunier a negyedik napon különkiadásba verte a közösséget miattam, kávé és cukrot vett, abból kaptam egy fél konzervdoboznyit, nagyon jólesett. Mindig csak édeset ettem volna, más nem ment le a torkomon. A két németnek a hatodik napon csomagja jött a konzulátusról, abban volt két cukros kifli is, az egyiket nekem adták. Ez a kávé meg a kifli volt minden táplálékom nyolc napon át. A börtönben csak egy felcser volt, az ugyan két alkalommal is adott egy aszpirint, hogy az táplált-e, nem tudom, használni nem használt semmit. Délután fél háromtól hét, fél nyolcig dobált méter magasra a hidegrázás. A második naptól délutánra már befektettek Meunier ágyába, rám rakták a Nagyközösben fellelhető összes pokrócot, és hogy le ne dobjam magamról, egyik oldalon Sanyi ült rá, a másikon meg Maurice Cermolacce, a magas, szőke, inkább

németnek, mint korzikainak kinéző húszéves francia pilóta, aki miután sikertelenül próbált repülőgépen Angliába szökni, a casablancai börtön rácsait átfűrészelve szabadult ki a fogságból, hogy egy kutyaketrecben utazva érkezzen Tetuán európai foglyoknak fenntartott börtönébe.

A felcser egyszer hőmérőt is hozott, a hőnom alá dugta, de úgy rázott a hideg, hogy a hőmérő összetört. Törötten is 40,6-ot mutatott. Attól kezdve nem mérték a lázamat, mígnem a nyolcadik napon délelőtt señor Gonzalvo lépett az ágyamhoz. Lassú spanyol beszédéből csak a *hospital* szót értettem, de ez is elég volt, tudtam, hogy kórházba visznek. Alighogy a *cabo* eltávozott, Sanyi hajolt fölém, és titokzatosan suttogva lefordította szavait magyarra. Mintha bárki is érthette volna a tetuáni börtönben, amit magyarul mond! Eszelősen rettegett attól, hogy elárulja, ért spanyolul, mert ebből szerinte nyomban kitudódott volna, hogy nemzetközisként harcolt a spanyol polgárháborúban.

– Akkor pedig „cseresnyemag” – mondta susogva.

Ez annyit jelentett: golyó. Azazhogy agyonlövik. Volt egy jó tangeri magyar cí-

mem, a segélykérő levelet már érkezésünk másnapján megírtam, de eddig nem tudtam kijuttatni. No most, hogy visznek a kórházba, itt az alkalom. Sanyi óvatosan körülnézett, aztán amikor látta, hogy nem figyelik, nadrágja hajtókájából apróra hajtogatott papírpézetást vett ki.

– Nyalókára – lehelte a fülembe.

Ez kettőnk tolvajnyelvén bélyeget jelentett.

A kórházból másnapra kirúgtak mint szimulánst. De az az egy nap elegendő volt ahhoz, hogy míg a két sötétkék ruhás, ezüstgombos, piros fezes arab rendőr ebédelni ment, egy rokonszenves arcú ápolónak kéréssel tekintettel a kezébe nyomjam a levelet és Sanyi egypezetását. Még külön jól is esett, hogy kijátszottam a két rendőrt. Egy több kilométer hosszú úton gyalog kísérték át a város másik felébe a kórházig, ott kértek két széket, lecövekelték magukat az ágyam végébe, ha felkeltem, még az illemhelyre is kikísérték, sőt még ott sem volt szabad az ajtót magamra csuknom. Talán, hogy a mennyezeti szellőzőnyíláson át meg ne szökjem. A kórházterem végében a falon óriási barna fafeszület csüngött, az apácák kétóránként egy pohár tejet hoztak, ebédre tej-

berizst kaptam, a nappal és az éjszaka legnagyobb részét átaludtam. De a naponta visszatérő lázroham már véget ért, és egy évig nem jelentkezett újra. Mire a kórházból a két rendőr kíséretében visszaérkeztem a börtönbe, a Nagyközösnek új lakója volt, egy román újságíró.

– Grömbeer – mutatkozott be franciás ki-ejtéssel, és csak később derült ki, hogy Isidore Grünbergnek hívják. Jó érzéke volt az öltözködéshez. Egyszerű, fekete úszónadrágot viselt, kezén szürke szarvasbőr kesztyű, lábán rongyos, spárgatalpú spanyol parasztpapucs. Ő is a háború idejére szerződött a francia hadseregbe, ő is az idegenlégióból szökött meg, mert a németekkel kötött fegyverszünettel feloldva érezte magát szerződése alól. Francia és Spanyol Marokkó határán átúsztta a megáradt Muluya folyót, ruháit a fejről lesodorta az ár.

– De a kesztyű? . . . – kérdeztem tőle.

Vállat vont.

– Kicsit hideg volt a víz.

A spanyoloktól kapott egy inget és egy rossz katonanadrágot, aztán két nap múlva már együtt szerkesztettük a *Mañana a las siete* című lapot. Bár ez szó szerint annyit tesz: Holnap hétkor – e szolgai fordítás

nem adja vissza a kifejezés eredeti zamatát. Ha újságunk spanyol címe ellenére nem franciául, hanem magyarul jelent volna meg, inkább a *Május negyvenedikén*, a *Holnapután kiskedden* vagy a szürke *Sobanapján* címek közt válogathattunk volna. Lapunk évszázadonként megjelenő időszaki folyóirat volt, a fejléc két oldaláról két kopasz, borostás állú, csontra soványult börtöntöltelék folytató egymással párbeszédet, nyakukon vastag vasbilincs, a szavak – mint a középkori szentek vagy a rajzos regények hőseinek beszéde – a szájukból lógtak ki. „Egységben az erő!” – hörögte elfúló hangon az egyik. „És az éhségben . . . ?” – kérdezte vissza rogyadozva a másik. Szerénységem tiltja, hogy arról szóljak, ki alkotta a két kis műremeket. A szerkesztési irányelveket Grünberggel együtt dolgoztuk ki, jómagam a francia irodalmi nyelv és helyesírás kérdéseiben akkor még nem lévén eléggé járatos, csak a grafikai, dekorációs és fotómunkákat végeztem. A nyomdai kivitelezést monsieur Meunier vállalta, kézírással apró, nyomtatott betűkkel. Mint világlaphoz illik, hat példányban jelentünk meg, a papírt, a piros meg a kék tintát az akkor már krőzussá lett Grandier ajánlotta fel mecénási nagylelkűséggel,

csupán egy ingyen hirdetést kellett elhelyeznünk mindezért a lapban: „*Tetoválás – Grandier* – Gondos kézi munka, több színű kivitelben is. Nyíllal átdöfött szív (legújabb modell, piros vércseppekkel és a nevek kezdőbetűivel): egy kenyérfejadag.” Hiába, ez muszanyag volt. A vezércikket Grünberg írta, első mondatára ma is emlékszem: „Kis államunk hajója egyre inkább egy tűzhányó tetején táncol.” A második oldalt, hogy az is helyet kapjon a lapban, amit a különleges háborús körülmények között nem mondhatunk ki, már eleve cenzúráztuk. Üresen maradt. A feltételesen „szabad lábra” helyezett verset is a román fiú írta:

ELŐRE!

Előre! A kenyér, a leves
ésatöbb . . .

Előre, börtöntárs, ne neved:
a kenyér, a leves
ésatöbb . . .

Szabadság, szeretőnk, te szeress,
óh te dög!

Tapogatnánk, jóbarát,
kőkeblét és szép farát
ésatöbb . . .

Aztán európainak nevezett börtönünkbe nagy ámulatunkra egy arabot hoztak be. Félén turbán, nap és szél cserzette barna arcát őszes szakáll keretezte, fekete csíkos barna gyapjúdzsillabát viselt, nyakában ezüstamulett, vállán átvetve finom arab bőrdíszműves táska, lábán sárga szattyánpapucs, és Lionel Davidsonnak hívták. Angolul beszélt. Újságírónak mondta magát, és kissé méltatlankodva, de jó humorral mesélte, hogy a francia marokkói határon fogták el. Papírok nélkül akart átszökni, hogy ott arab néprajzi kutatásokat végezzen. Egy hétig volt velünk, aztán érte jöttek a tetuáni angol konzulátusról.

Később még két angol érkezett körünkbe, két matróz, de ezek már Gibraltárról szöktek meg csónakon, elégük volt a háborúból. Amikor először vetkőztek le mosakodni, biztosak voltunk benne, hogy Grandier üzlete csődbe jutott. Az egyiknek ugyanis, akit Robertnek hívtak, valóban gyönyörű, háromárbocos szkúner volt a mellére tetoválva, lila, piros, kék és zöld színben, az egyik árboc csúcsán a brit lobogóval. Hátán – inkább úgy a deréktájon – keresztben lefelé futó, nagy macska üzött egy menekülő pici egeret, de annak már csak a két hátsó lába

meg a farkincája látszott ki a tengerész hátsó felének árnyékba vesző völgyoszorosából. De tévedtünk. Grandier az újabb mintákról gyors vázlatot készített magának, és hamarosan már hét rabtársunk hátán űzte a macska a lukba futó egérkét. A vitorlásra is akadt megrendelő, de persze sokkal kevesebb. Később az angol matrózokat is a konzulátus szabadította ki a börtönből, ámbár őket nem irigyeltük ezért: katonaszökevények voltak háborús időben.

Egy este a két német énekelni kezdett. Egymás mellett ültek, maguk elé meredtek, karjukat a térdükön pihentették, előbb hal-
kan, aztán egyre hangosabban, végül már harsogva gajdolták:

*Lore, Lore, Lore,
schön sind die Mädchen
von siebzehn-achtzehn Jahr,
Lore, Lore, Lore . . .*

Persze, ezt nem hagyhattuk annyiban. Kimmért udvariassággal megvártuk, amíg befejezik, aztán Maurice felállt, mint egy Napóleon, beintett, és mi rákezdtük:

*Auprès de ma blonde,
qu'il fait bon, fait bon, fait bon . . .
auprès de ma blonde,
qu'il fait bon dormir . . .*

Úgy látszik, az angolok is kedvet kaptak, ők a Tipperary nótát énekelték, meg azt, hogy: „My Bonny is over the Ocean, my Bonny is over the sea . . .”

Minden ajtó és ablak nyitva volt, csak a folyosó végén levő vastag rácsos ajtón lógott nagy lakat. A spanyol politikaiak naphosszat kosarat fontak, most szobájukból felcsendült a hazatérő extremadurai pásztorok dala:

*Ya se van los pastores
a la Extremadura . . .*

A konyhából, ahol a lófejű Cabezas és férfigyűlölő barátai pucolták a másnapi zöldborsót, magas szopránhangon énekelték a tercet hozzá. A belgák valami olyat daloltak, hogy „Mon amour a Namur . . .”, egy lengyel fiú mély csendben egyedül énekelte a Jiddische Mámet, utána Paoli jódlizta el azt, hogy „Dort oben im Bergen . . .”, majd Sanyi rám kacsintott, és nyilvánvaló politikai

célzatossággal rázendített, hogy aszongya
hogy:

*Piros, piros, piros,
háromszor is piros . . .*

Hiába van repedtfazék-hangom, a becsület – becsület. Nem maradhattunk szégyenben. Vele énekeltem. Még tapsoltak is. Aznap este egy kicsit mind otthon jártunk. Aznap este, később, beszéltük meg a randevút is: a háború befejezését követő napra, délből tizenkettőkor, Párizsban, az Arc de Triomphe alatt. Lihegve érkeztem oda, még egy egész évet se késtem, de már nem volt ott senki. Úgy látszik, nem vártak meg, és elmentek inni egyet.

Most meg már hol keressem őket?

Június volt, ezerkilencszáznegyvenkettő júniusa. Délelőtt, úgy tizenegy óra tájban, bejött az őr a nagy közös terembe. Ezt az őrt nem szerettük, mert durva volt és goromba. Vele jött Alvárez, ő is rab, mint mi, de az irodán dolgozott, kezében lista, azonnal gyűrű gyűlt köréjük. Reménykedve és szorongva vártuk, kíváncsian, kinek a nevét olvassa Alvárez. Tudtuk, most embereket visznek el, köztük vagyunk-e, hová? Szabadulók mennek? Vagy akiket kivégeznek? Lehet, hogy csak egy másik börtön lesz a cél, talán a tábor: Miranda de Ebro.

Az első öt név után már tudjuk, nem spanyolok mennek, külföldiek, vagyunk vagy ötvenen. Mégiscsak Miranda tehát, de azért még remélünk, azaz ki-ki a vérmérséklete szerint, van, aki hangosan, kiáltva, más, aki alig hallhatóan suttogva mondja a neve hallatán a kötelező jelentkezési formulát:

– Presente!

Aztán előbb Sanyi nevét hallom.

– Estark! – Rossz spanyol kiejtéssel a német nevet, utána a magamét, egy enyhe á-val a magánhangzókon. Még betűrendbe se szedték, gondolom, de közben már Sanyi elharsogta:

– Presente!

Negyedik hónapja várjuk a szabadulást, gondolja, hátha most. Aztán én is mondom, igyekszem érzelem nélkül kiejteni a szót:

– Presente!

Eléggé a lista elején voltunk, még vagy harminc-harmincöt név van mögöttünk, csaknem az összes külföldiek, akik itt vannak bezárva velünk a madridi Torrijos börtönben, ebben a volt kolostorban, ahonnan ki-ebnudalták az apácákat, igaz, egy szárnyat meghagytak nekik az épületből, itt, a város kellős közepén, ahová Tangerből hoztak bennünket, Sanyit meg engem. Fogalmunk se volt akkor, hogy miért, előbb a tangeri börtön, aztán végig Spanyol Marokkón, Tetuán, Ceuta, végül át a szoroson, hajón, meg is akartunk szökni, előre kiterveltük, beugrunk a tengerbe, és kiúszunk Gibraltárra. A hajón a marokkói szultán öccse is velünk utazott, zöld vezérőrnagyi egyenruhában, vállán fekete katonaköpeny, körülöttünk a tíz guardia civil ült a fedélzeti padon, lábuk

közt készenlétben a puska, Sanyival magyarul beszélgettünk, suttogva, bár úgysem értette senki.

Másfél kilométerre lehattünk a gibraltári sziklától, talán annyira sem. Ha beugrunk a vízbe, utánunk lőnek. Nem baj, ezt már láttuk moziban nem is egyszer. Csakhogy a filmekben ilyenkor a puska soha célba nem talál. De ha most... Áh, ez csak kockázat, azt pedig vállalni kell. De nekem Kürger jutott az eszembe, a tangeri német kereskedő, ő mesélte egyszer a Café de Paris teraszán, hogy fél órát állt a motorcsónakjával egy helyben a szorosban, dübörgött a motor, és egy centit se jutott előbbre, mert éppen az áramlat sodrával szemben állt a csónak. Igen, az áramlat, a fenékszintkülönbség a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán közt... Milyen furcsa, akkor eszembe sem jutott, hogy háború van, és a Gibraltáriszoros tele van aknákkal. Az áramlat. Kijutunk-e a partra? Mondom Sanyinak, mire gondolok.

– Várj – feleli, és már tép is le egy gombot a kabátjáról.

Ott álltunk a hajókorlátra támaszkodva, és suttogtunk magyarul. Február volt, és fújt a szél. Fogja a gombot, jó messzire beha-

jítja a vízbe. Fagomb volt, olcsó vacak, könnyű, nem repült messze, de nagy és világos. A gomb a vízre ér, fortyogni kezd, mintha csak sósavba dobta volna, aztán egy szempillantás alatt eltűnik.

– Na, ennek lőttek – mondja Sanyi. Én meg tudákosan megfogalmazom magamban: ha van egy esély a szabadulásra, esetleg vállalom a kockázatot, de a biztos halálba nem megyek bele. De csak annyit mondok:

– Nem ugrunk be.

Hát nem úszunk ki Gibraltárra, a szövetségeseinkhez. A hajó lassan elhúz a szikla mellett, a háborúban való részvétel kissé romantikus, hősi póza mellett. Sanyi halkán káromkodik magyarul, beérünk az algecirasi kikötőbe, sorba állítanak bennünket, és a tíz guardia civil közt felcaplatunk a széles és napsütéses andalúz kisváros macskaköves utcáin a börtönbe.

Közben Álvarez végére ért a nevek felolvasásának. Az őt elüvölti magát.

– Estos, con todo lo que tengán!

Mindennel, amijük van. De mink van? Semmink. Egy-egy hátizsák vagyonunk égen-földön, váltás fehérnemű, a füzetek, a féltve őrzött, mikroszkopikus betűkkel teleírt füzetek, a francia elektrotechnika – azt is mi-

nek vettem? –, a grafológia szakkönyv, amit még Béla küldött kérésemre Tangerbe. Negyvenegy nyarán. Akkor még lehetett. Hat hónapig éltem belőle mint profi grafológus, bárókban, éjszakai lokálokban, asztalról asztalra járva, fekete szemüveggel az orromon, hogy titokzatosabbnak tűnjek, és ne látszódjék a fiatal tejfelesszájú képem.

– Mit szólna egy grafológiai analízishez, uram? – teszem fel a szokványos kérdést spanyolul.

A pasas nemet int.

– Akkor talán a kisasszony? – nézek Icára.

Balog Ica szőke apródfejével, vékony, vörös szájával, egész nyúlánk, fiús testével rámosolyog a kövér jerezi borügynökre, és megrendel nálam egy grafológiai analízist, a hetvenharmadikat vagy a századikat. Ahogy a virágáros nénitől rózsát meg szegfűt, a kucsébertől tükrösmadarat vagy bohócbabát, a trafikostól cigarettát vagy öngyújtót vesz, mert mindenkinek élnie kell. Összedolgozunk, magyar bártáncosnő Tangerben meg én, az alkalmi profi grafológus, pénz nem számít, háború van, a vendég fizet, szabadságos angol matróz szombat estére Gibraltárról vagy francia papíráru-kereskedő Mar-

rakechből, titokzatos olasz vagy német kereskedelmi hajó kapitánya. Összedolgoztunk, segítettük egymást, volt éjjel, hogy ötszáz frankot is kerestem az analízisekkel, amikor tíz frankért komplett menüt lehetett enni egy kis spanyol vendéglőben, vagy egy óriási bécsit a Voxban, hajnalban öt, fél hatkor, munka után. Persze nem mindennap kerestem ennyit a grafológiával.

Sanyi böki meg az oldalamat. Lelkes, és sürget, hogy csomagoljunk. Sanyi, szegény srác, mi lehet vele? Később negyvenhatban ment ki Estrellával, a feleségével Brazíliába. Balog Ica is azzal a csoporttal ment. Azóta nem hallottam róluk, pedig Sanyi a címemet is tudja, fejből megtanultuk egymás címét. Satu Mare, Új utca 15. Sanyinak otthon nem fűlt a foga a tanuláshoz, beállt inasnak egy kerékpárjavítóhoz, aztán a városi vagongyárban dolgozott néhány évet, és ezzel az életemet mentette meg.

– Azonnal szállj le onnan, te állat! – üvöltötte suttogva, amikor negyvenegy tavaszán Petit Jean előtt egy kis állomáson, már éjjel, bemásztunk a tangeri közvetlen vagon alá. – A fékre ültél! Ha elindul a szerelvény, agyonnyom!

Lemásztam, és lovaglólülésben ráültem a

fűtőcsőre. Szerencsére a vonatot már nem fűtötték.

Micsoda utazás volt! A Petit Jean-i vasúti elágazásnál egy órát vesztegeltünk. Az állomási francia garde mobile annyira állt tőlem, hogy ha kinyújtom a kezem, megfoghattam volna a fényes, fekete és suvikszzagú lábszárvédőjét. Egy forgalmistának panaszkoltam, hogy hűvös az állomás, kiújult a reumája. Aztán a tengelyeket végigkopogtató vasutas, egyik kezében a kalapács, másikban a lámpa, az arcomba világított. Máig sem tudom, hogy a szemébe sütő lámpa vakította-e el, vagy meglátott, és nem szólt mégsem. Micsoda utazás volt! Még aludtunk is. Aztán a határ, Larrache, bőrröndök koppantak a fejünk fölött, vámvizsgálat, lábdobogás, kiáltások, fények villantak, míg végre indultunk tovább. Ilyenkor minden állomáson újra fellelegeztünk. Lassan, majd egyre gyorsulón zakatolt a vonat.

– Ez már Spanyol Marokkó – suttogta Sanyi. Lehet, hogy üvöltötte, de a vonatke-rekek dübörögtek.

– Add ide a tárcád – mondtam.

Kivette, odanyújtotta nekem, aztán világított a zseblámpával, amit még Port Lyautéban vettünk a bazárban indulás előtt.

Egyenként néztem át a papírjait, mint egy detektív. Mindent, amiből kiderülhetett volna, hogy Sanyi a Nemzetközi Brigádban harcolt Francóék ellen, könyörtelenül össze-téptem. A két éve lejárt mexikói vízumért és a hajójegyért fájt a szíve. Egy fényképen tizenhét éves forma spanyol lány.

– Ha ott maradok, feleségül veszem – mondta.

A lány olcsó, fehér ruhában, kissé esetlenül és falusiasan állt egy bokor mellett. Ezen sokáig vitatkoztunk. Meghagytam neki. A zseblámpa fényénél féhéren csillogó papírdarabkákat, hogy össze ne ragadjanak, olyan mozdulattal szórtam a szélbe, mint aki porcukrot hint a tésztára.

Mert most is meg akartunk szökni, hányadszor? – Hiszen már a szökéstervet is kidolgoztam jó előre, aprólékos részletességgel, egy grafológus névkártyám hátán. Prof. G. Gardan, a Nemzetközi Grafológiai Társaság tagja, Párizs, még Tangerban nyomattam, később kiderült, hogy valóban létezik ilyen társaság: Prof. G. Gardan. Pontos, gyors, megbízható – mint valami mosoda hirdetése, de ez kellett. Kis névjegy alakú kártya, a fél tenyeremben elfért. A térképet Ramostól kértem kölcsön. Mapa Político de

España, távolságokat centiztem, léptéket számítottam, vonalakat húztam, vasútállomásokat jelöltem meg a városok kezdőbetűjével, hogy ha megtalálják nálam, akkor se tudják, mit ábrázol. Madrid, El Escorial, Avila, Medina del Campo, Valladolid. Itt, Valladolid előtt kellett kikéredzkednünk a vécére, de még jóval az állomás előtt, hogy időnk legyen kiugrani, amikor lassít. Ha mint Linares és Madrid közt, most újra megbilincselnének, Sanyi vállalta, ő leszedi a bilincset, nem tudom, honnan szerzett két levél hajtút, majd azzal kinyitja, egyszer már, Ploiesti és Bukarest között . . . De ezt már legalább ötvenszer elmesélte. Aztán már csak a Duerót kell megtalálnunk, a térkép szerint ott folyik Valladolid mellett, nyár van, be a folyóba, éjszakánként lecsurgunk egy jó darabot, nappal elrejtőzünk, nádat vagy bodzabokrot találunk valahol, ha bodza, kifúrjuk, mintha sípot csinálnánk, a határra érve víz alatt úszunk, és kis pipán szívjuk be a levegőt, a fejünket se dugjuk ki, míg biztosak nem vagyunk benne, hogy Portugáliába értünk. Lám, mire volt jó gyerekkoromban a sok kalandregény!

Mindenre számítottunk hát, csak éppen arra nem, hogy tehervonaton visznek, csu-

kott marhavagonban. Hhja, azaz éjszaka is – a vagon félig nyitott ajtajában ott állt a puskás guardia civil.

– Öljük meg – mondta Sanyi. – Kilökjük a vonatból, aztán nyomás, pucolunk.

Legyintettem. Volt egy cigarettánk, azt elszívtuk ketten, a csutkát átpasszoltuk Frank Warnie-nak, akadt még benne két szippantás. A sarokban két lengyel a var-saviankát dúdolta, később csend lett, a guardia civil feje és puskája közt az egyik kanyarban besütött a telihold, mint valami vándorszínésztrupp díszlete, a belga fiú félrepottyantott fejjel aludt, zötyögött a vonat, és ő úgy nézett ki a félhomályban, mintha folyton bólogatna. Sanyi is nagyon el lehetett szontyolodva, szokása ellenére még csak nem is beszélt.

A fene gondolt arra, hogy most éppen kalandregényt él át, szökés, rabság, megölni a csendőrt. Már három éve így, még ki sem tört a háború, harminckilenc nyarán a Buchenwaldból szabadult két kis bécsi zsidó fiúval. Karl, a majomképű borbély, az üzletből borotválás közben vitték el a németek, vele vitték a félig megborotvált vendéget is, még a habot sem törölhette le az arcáról. Meg Ernst, az öccse, akinek kilenc-

dioptriás szemüvege volt, véletlenül találkoztak össze Buchenwaldban, ők ketten jöttek velem a hegyekbe. Ventimigliából indulunk, hogy átszökünk a hegyeken, át Franciaországba, a nyakamban spárgán egy becsomagolt nadrág lógott, tíz deka erős cukrot vettem az útra, meg egy kiló őszibarackot. Autóbuszon mentünk Grimaldiig, színes virágok, és lent a tenger kék, mint ahogy a képeken láttam, itt kellene egyszer élni, majd öregen, gondoltam, de aztán megmástitottam az elhatározásomat, majd nászútra jövök ide, ha egyszer megnősülök. De már indultunk fel Massenának, a kis hegyi faluba, megint, mint a képeken, szamarat hajtott előttünk egy paraszt, az őszibarack csurgogni kezdett, megettük, sütött a nap, mint ha valahol a Hűvösvölgyben kirándultunk volna, pedig a határon akartunk átszökni, csurgott rólunk a verejték, de ez csak játék volt, kicsit megijedtünk, amikor egy alpini állt elénk.

A hangjában volt valami kedvesség, és a harmadik hegyvonulatot mutatta:

– *Frontiera francesa* . . .

Megértettük, hogy az ott már Franciaország, és nekivágtunk.

Besötétedett, és mi csak mentünk, már ré-

gen nem kirándulás volt, folyton csak a Szibinyáni Jank járt az eszemben. *Le a völgynek, fel a hegyre, Vadcsapáson, vízmosáson Veri, vágja űzi egyre*, de kit ver, kit vág, kit űz és kicsoda? Ki kerget minket, hogy sziklákon és tüskék között vérezzük magunkat? A két kis bécsi trotlit kell segíteni, ügyetlenek, esetlenek, megvárjuk a reggelt, aztán pirkadatkor elcsigázva, összetörve tovább. Fogalmunk se volt, hogy hol vagyunk, aztán farkaskutyák jöttek valahonnan, ugattak, csak azt tudom, hogy szomjas voltam, és a francia határőrök egy kúthoz vittek, és én ittam, ittam, aztán visszavittek a határra, és mentünk vissza Ventimigliába.

Odakint pirkadt, de nem pírral: szürke, szélesen az égre mázolt stráfokban a guardia civil fekete lakkcsákója mögött. A vagon padlóján valami finom porban kotorászott az ujjam.

– Nullás lisztet szállíthattak itt előttünk – mondtam Sanyinak, de ő csak nevetett.

– Cement ez, te! Még ezt sem tudod?

Hát honnan tudtam volna? Pesti úrifiú ritkán ül cementporban. A világról is csak most kezdtem valamit kapiskálni, anyagi összetételéről meg csak azt tudtam, amit Volenszky tanár úr meg a szakállas Méhes ma-

gyarázott fizika- és kémiaórákon. Őket meg már hol keressem ebben a rohadt marhagargonban, valahol Valladolid és Miranda de Ebro között?

És hol keressem akkori magamat? Nem, nem voltunk kanadaiak. A végén már kissé dacosan és mosolyogva erősítettük, hogy nem vagyunk kanadaiak, pedig a spanyol irodista, maga is rab, háromszor is megkérdezte tőlünk az érkezésnél: biztos, hogy nem vagyunk kanadaiak?

Végre aztán nagy nehezen elhitte, kényszeredetten vállat vont, és beírta a nevünk után: nacionalidad húngara. Olyan kevés adat határoz meg egy embert, ez volt az egyik, hogy magyarok vagyunk, csökönyösen ragaszkodtunk is hozzá.

Csak később tudtuk meg, hogy a spanyol jót akart, megpróbálta a szánkba rágni, hogy valljuk magunkat kanadaiaknak, mert akkor az angol követség gyorsabban kiszabadított volna bennünket. Akkoriban hirtelen nagyon felszökött a kanadai állampolgárok száma a világon. Kanadában egyes vidékeken franciául is beszélnek, és valahány francia vagy Franciaországból szökött, franciául tudó menekült átjutott Spanyolországba, kanadainak adta ki magát, hogy a madridi

angol követség, mint a kanadai érdekek képviselője, ki tudja őket szabadítani a koncentrációs táborból, aztán mehesse nek harcolni tovább a németek ellen.

De mi ezt nem tudtuk. A fiatal spanyol csomagvizitet tartott, két lépésre tőle egy sánta őrmester állt. Sanyi keze tele volt, ügyetlenül kivette a tárcáját a zsebéből, a tárca leesett a földre, minden kihullott belőle. A spanyol rab lehajolt, segített neki összeszedni a papírokat. A fényképet felvette, kezében tartotta, egy pillanatig nézte a lányt olcsó, fehér ruhában, kissé esetlenül és falusiasan egy bokor mellett. Aztán visszaadta. A sánta őrmester nem szólt egy szót sem, csak intett. Mehetnek. Gyorsan visszagyömöszöltünk mindent, és kiléptünk az irodaépületből.

A két barakksor között sokan álltak. Ott volt Carlos Kormes, a kis Weisz, Lusztig Béla, botra támaszkodva, barna pokrócruhában, mosolygósan, ott volt Zsiros meg Kerekes János, a székelyudvarhelyi ács, a kerek képű Pittich, Bukovi Mihály, Wittman, a párizsi magyar festő, Hell bácsi, Dendel, Kreznár, Dondos. A magyarok Dondos és Wittman kivételével mind volt nemzetközi-sek, akkor még mindig, ötödik éve Fran-

cóék hadifoglyai. Amikor a kis Weisz megszólalt, ismét határozottan éreztük, hogy nem vagyunk kanadaiak.

Mint szorosra húzott kemény derékszíj, feszült körénk Miranda szögesdrótja. Ezerkilencszáznegyvenkettőt írtunk, és valahol a Volga mellett volt a világ közepe.

Mi nagyon a szélére kerültünk.

Na, szóval, igen sokáig és hosszan tusakodtam a gyávasággal, merthogy viszonylag korán rájöttem, hogy inkább gyáva vagyok, mint bátor, iszonyatos érzés félni, érezni, hogy hullámszik és reszket a gyomorfalam a félelemtől, évekig kísérleteztem, hogy valami módszertant dolgozzak ki ez ellen, tanulmányoztam magam, kísérletsorozatokot hajtottam végre, hogy minden alkalommal kitermeljem magamban a gyávaság antitoxinját, míg csak egyszer Zsirossal nem beszélgettünk éjjel a barakkban, Mirandában, Zsiros Jánossal, negyvenkettő novemberében, a németek ott álltak a spanyol határon, alig száz kilométerre tőlünk, és a mi bőrünkre folytak a tárgyalások, ezt tudtuk, arról, hogy beengedik-e őket a spanyolok, Gibraltárt akarták volna lerohanni, közben sok ezer kilométerre tőlünk folyt a sztálingrádi csata, ha a németek bejönnek, végünk van, igaz, a spanyol katonák megígérték, hogy ha a németek átlépik a határt, kinyitják a tábor

kapuit, és mehet mindenki, amerre lát, felöltözve, ébren töltöttük az éjszakát, útra készen, suttogva beszéltünk, akkor mondta el Zsiros a kis Weisz történetét, aki telefonos őrmester volt, pöttöm, nagy fejű ember (ő volt az egyik szemináriumvezetőm, a kis Weisz, sétáltunk fel és alá a barakkok közt, és magyarázta nekem a dialektikát, tézis, antitézis, szintézis), Zsiros szerint a világ leggyávább embere, a pöstyéni szatócs fia, villanszerelő, rajparancsnok, Belchiténél elszakadt a telefonvezeték, nem tudtak a parancsnoksággal összeköttetést létesíteni, pedig nagyon fontos lett volna, a kis Weisz hatodmagával volt telefonos, ő volt a hatodik, a parancsnok, őrmester, a fasiszták teljesen belőtték a terepet, zuhogott az eső, Zsiros szerint egy négyzetcentiméternyi hely sem akadt, ahova golyó vagy szilánk ne záporozott volna, és a kis Weisz olyan gyáva volt, hogy nem merte kiküldeni az embereit, kit küldjön a biztos halálba? De a vonalat meg kellett javítani, nem adott parancsot senkinek, nem merte vállalni a felelősséget, ment, vette a műszertáskát, a vállára kanyarította, kimászott maga a fedezékből, kúszott esetlenül-ügyetlenül, megjavította a vonalat, de ez isteni csoda volt, lehet, hogy maga

Marx Károly vigyázott rá odafentről, a kis Weiszre, aki olyan gyáva volt, hogy inkább választotta a biztos halált, mint hogy mást küldjön oda.

No, én jól tudom, hogy a kis Weisz nem volt jó katona, neki mint rajparancsnoknak az lett volna a kötelessége, hogy a helyén maradjon, ő maga is tudta ezt, de azt hiszem, akkor értettem meg igazán, hogy néha nem is olyan nagy baj az, ha az ember gyáva.

Igaz, antitoxinnak nem antitoxin a kis Weisz, mind a mai napig nem az, mert ezek nagyon fondorlatosan bonyolult dolgok, de azért az olyan nem túl gyakori esetekben, amikor viszonylag becsülettel sikerül felülkerekednem a gyomorfalamat remegtető gyávaságon, a félelmen, a szemem se kell behunynom, mindig a kis Weisz lép be a fedezékbe, félrehajtja azt a nagy fejét, alacsony, zömök, kerti törpe, bólint, csupa sár a zubbonya, szakadt is, arcán egy horzsolás, véres, nyitja a száját, mondani akar valamit, de nem szól, leakasztja a válláról a műszertáskát, nem kérdezek semmit, biztos se vagyok benne, de a mozdulatából mégis úgy érzem, hogy sikerült összekötnie az elszakadt vezetéket.

NÉGY ARCKÉP

Francisco Marcos Egusquiza

A volt apósom, baszk gépész. Csak fényképről ismertem, két vagy három éve nem élt már, amikor az idősebbik lányát feleségül vettem Madridban.

Ötödmagával ül egy gazdasági épület vályogfala előtt a földön, a csoportot négy piros sapkás katona őrzi puskával, navarraiak, az udvar kidőlt kerítése előtt öreg, fekete Buick áll, annak a reflektorai világítanak. Mint a filmen.

Bilbao eleste után, már a francia határ közelében fogták el őket a navarraiak, apósom a köztársasági baszk kormány egyik szocialista miniszterének volt a gépkocsivezetője, ő vezette a Buickot.

Hajnalfelé járhat, de még sötét éjszaka van. A parasztházból egy tiszt jön ki, valamit mond a katonáknak, azok a földön ülőket nógatják a puskával, keljenek fel, amikor mindenki áll, a katonák hátrálnak, felsorakoznak, a puskát a vállukhoz emelik, megcélozzák a vályogfal előtt álló öt férfit,

az út felől motorberregés hallatszik, a tiszte megáll a levegőben, terepszínű tábori autó fékez a Buick előtt, olasz egyenruhás őrnagy száll ki belőle, mindenki azt nézi, ahogy az őrnagy gyors, mérges lépésekkel jön, mi történik itt, a tiszte szalutál, jelent, az őrnagy olaszos kiejtéssel káromkodik spanyolul, szaggatott, heves kézmozdulatokkal beszél, az őt férfit hadifogolynak minősíti, a kivégzést leállítja, azonnal vigyék őket a börtönbe.

Apósom négy évet ült, előrehaladott stádiumban levő, gyógyíthatatlan szívbaja miatt helyezték szabadlábra. Legalább etetni nem kell. Azelőtt nem volt beteg, szívbaja ott kezdődött, a vályogfal előtt. Másfél évet élt még, aztán otthon, ágyban halt meg.

Maria Duque Gardoqui

Ez anyósom lánykori neve. Duque herceget jelent, gyerekei ezért csak La Duquesának hívták egymás közt, egyébként Mamának szólították, néha meg, szerető kajánkodással, a ventasi mártírnak, nyitott tenyerét az arca elé emelte, aztán összezsáttintotta a másikkal, úgy állt, mintha imádkozna, szűz

anyám, mi lesz velünk, gyerekeim, mi lesz velünk? Látványos sopánkodással, mindenféle indokolt és indokolatlan panaszokkal tudta sajnáltatni magát. Ventas Madrid egyik városnegyede, ott laktunk, az Alcalá utca legutolsó házában, a negyedik emeleten, a három szoba ablakából jobbra a ventasi női börtönre láttunk, balra a homokdombba vájt barlanglakásokra.

A ház másik oldalán a tűzfalból nyílt a konyhaablak: jobbra lent az akkori metróvégállomás, mögötte a Plaza de Toros. Csütörtök és vasárnap délutánokon tarka, színpompás látvány volt a bikaviadalra vagy bikaviadalról özönlő tömeg, egy-egy veszélyes helyzet, elegáns „pase” vagy „verónica” nyomán a konyhaablakig szállt az arénából felzúduló moraj vagy kiáltás. A konyhaablak párkányán, barna mázas, nagy hasú cserépedényben tartotta anyósom a hagymát és a fokhagymát.

K. Gy.

Az Actio Catholica ifjúsági küldötteként kitűnő ajánlólevelekkel érkezett Madridba 1945 kora tavaszán, jelenleg Peruban vagy

Ecuadorban egyetemi tanár. A spanyoloktól kapott tudományos kutatói igazolvánnyal a Biblioteca Nacional Tiltott Könyvek részlegében is dolgozhatott. Onnan lopta ki a kabátja alatt Marx Tőkéjének első kötetét spanyolul, majd később ugyanígy lopta vissza is. Máig sem értem pontosan, hogyan sikerült neki. Talán, mert egy nemzetközi szélhámos finomra csiszolt képességei keveredtek benne a filoszi precizitással.

Kétszeresen is nehéz olvasmány volt a nagy formátumú, agyonolvasott kötet, részben a tartalma, részben a súlya miatt. Nyitva a fél asztalt is elfoglalta, de olvasnom is titokban kellett, éjszaka, ágyban, úgy meg nyomta a hasamat, vagy nem fért el rendesen az ágyon. A lényegét akkor már úgyis tanultam szemináriumokon, a Kiáltványt pedig egyik bajtársunk csaknem betéve tudta a táborban, többször fel is mondta nekünk onnan, hogy „*Kísértet járja be Európát*”, egészen addig, hogy „*csak a láncait vesztheti*”. A Tőke elég hamar visszakerült a Nemzeti Könyvtárba.

Nyár elején K. Gy. újabb könyvet hozott. Ez normál méretű volt, bőrkötéses, aranyozott szegéllyel, a gerincén csak ennyi állt: Estado. Az Állam és forradalom volt spa-

nyolcul. Óriási kincs. Felbecsülhetetlen kincs. A Tőke a hazakészülőnek nehézkes elmélet volt, elvont tudományos fejtegetés, de az Állam és forradalom konkrét aktualitás, eleven anyag. A legsürgősebb tennivalók kézikönyve. A Biblioteca Nacional bezárt nyárra, legalább két hónap állt rendelkezésünkre, hogy az Állam és forradalmat kijegyezteljük, tanulmányozzuk. A könyvet nappalra mindig a matrac alá dugtam.

Doña Amparo

Magas, nagy testű, édeskésen szívélyes és jószágos úriasszony volt. Tőle béreltük az Alcalá utcai lakást, nagyon olcsón, segíteni akart a sokgyerekes bilbaói özvegyasszonyon, az anyósomon. Negyvenöt nyarán azonban felszabadították a régi bérű lakások bérleti díját, csak éppen a bérlőket nem lehetett még kitenni. Doña Amparo ekkor jelentett fel a rendőrségen, hogy külföldi nyelvű összejöveteleket tartunk a lakásban, és a szobámban kommunista képek vannak a falon. Igazat mondott. Jalta után az angol követség adott ki egy bulletint, amelynek egyik lapján Rooseveltt, Churchill és Sztálin hár-

mas képe volt. Ezt tűztem ki gombostűvel a falra. A képet levettem, minden kapcsolatot megszakítottam barátaimmal, de az Állam és forradalmat már veszélyeztetés nélkül nem lehetett kilopni a lakásból. Már a könyvtárba sem lehetett visszalopni. Ha házkutatást tartanak, a matrac alatt azonnal megtalálják. Elégetni sem lehetett a sparherdben, K. Gy. bukott volna le, ha egyszer keresik a könyvet, és nem találják. Kénytelen voltam mindent elmondani az anyósomnak.

Jaj, édes istenem, szűz anyám, mi lesz velünk, gyerekeim, mi lesz velünk? Összecapta a kezét, égnek emelte a tekintetét és kiment a szobából. De mindjárt vissza is jött. Hol az a könyv? Odaadtam neki, és vele mentem. A konyhába ment. Cüccögött, jajgatott, szidott, lehordott mindennek, szüntelenül csak a fejét csóválta, mint a felhúzó kiskacsák, bevette az ablakból a hagymákkal teli mázas edényt, kiborította a konyhasztra, újságpapírt tett az aljára, arra a könyvet, arra megint újságpapírt, aztán rá vissza a hagymákat és fokhagymákat. Az edényt újra kitette az ablakpárkányra. Amikor a konyhaablakból visszafordult, rám kacintott: Itt kereshetik.

Három nap múlva behívtak a rendőrségre, Rooseveltt és Churchill képe egy szoba falán akkor már nem volt büntetendő cselekmény, és abban sincs semmi, ha egy külföldi külföldi nyelven beszél. Az ügyet lezárták, az Állam és forradalmat a hagymák alól még aznap biztos helyre szállítottuk.

Körülbelül ugyanebben az időben nyomhatták ki itthon a Szabadság Pécsi Nyomda és Könyvkiadó KFT-nél azt a magyar nyelvű Állam és forradalmat, amit ma is használok. Összefirkált, aláhúzogatos példány. De nem ezért szeretem annyira, meg nem is a valószínűleg erősen hagymaszagú spanyol Állam és forradalom miatt. Hanem azért, mert tele van sajtó- és helyesírási hibákkal.

Már a tartalomjegyzékében is ez áll:

A forradalom előestéje.

Mert az Állam és forradalom eszméjéhez illő könyvészeti ritkaság.

Arra a nyomdászra, aki szedte, elég gyakran gondolok. Vajon mi lehet vele?

Gyöngyösön egy zöld bőrkabátos fiatalember szállt fel, és az előttem levő autóbuszülésre ült be, de folyton forgatta a fejét, szemmel láthatóan tetszett neki Rózsi. Igaz, remekül is nézett ki, kabátját levetette a buszban, égőpiros nylonpulóver volt rajta, a fején kékesrózsaszín kendő, olyan katjusásan megkötve, még a nyakán is körültekerte egyszer, az alól világított a szőke haja, dél előtt volt fodrásznál. Rózsin, ha az ember a részleteket nézi, csak a szeme meg a szája szép, de az nagyon, a szeme szürkészöld, óriási, a szája telt, nagy formájú, kicsattanó. Az orra széles, arcformája is szabálytalan, az összbenyomás mégis elsőrangú, ha jó napja van, még a nők is megfordulnak utána. A zöld bőrkabátos is csak az alkalomra várt, hogy szóba elegyedhessen velünk, és amikor a kalauztól megkérdeztem, hol kell Abavárra leszállni, tüstént közbeszólt, készségesen magyarázott, majd megkérdezte,

hogy ismerősök vagyunk-e Abaváron. Mondom neki, hogy igen.

– Kit tetszik ösmerni ott? Szívesen eligazítom magukat – mondta.

– Bertalan Mihályt – feleltem –, hozzá megyünk.

– A csibukost? Már én csak így hívom a Miska bácsit – magyarázta –, kitüntetésc is van, mert harcolt Spanyolországban. Ahhoz mennek, ugye, a partizánhoz?

Megköszöntem a szívességét, de – mondtam – biztosan várni fognak, mert sürgönyöztem. Valóban, ahogy befutottunk a faluba, mindjárt megláttam Miskát, az autóbusz reflektora megvilágította a sötétben. Alacsony, egy pillanatra úgy tűnt, mintha összement volna, mióta nem láttam, de a hatalmas busz mellett látszott csak kisebbnek.

Fekete télikabátban van, kalapot visel, városias. Rózsit kedvesen üdvözli; nagyon szeretem Miskában, hogy egy pillanat alatt mosoly van az arcán, ezt a ravaszkás, huncut mosolyt a Pista is örökölte tőle. Megyünk fölfelé a köves utcán, jó messze laknak a buszmegállótól, van vagy húsz-huszonöt perc is. Magyarázza, hogy a sürgönyömet már négy óra után vette fel a postás, pedig csak négyig van nyitva a posta.

– De ösmer, a te sürgönyödet is betelefonálta nekem a szövetkezetbe, éppen ott voltam, így aztán hamarabb tudtam rulla, mint megkaptam volna, mert látott a postás bemenni a szövetkezetbe, tudta, hogy ott vagyok.

Valami kis öröm meg büszkeség is bujkál a szavaiban, de érzem, hogy nem nekem, Rózsának magyarázza, részben, hogy saját magát megismertesse vele közvetlenül, természetesen, részben, hogy Rózsi lássa, nem akármilyen ember az ő férjének a barátja. No meg egy kicsit a szövetkezettel is dicsekedett így. Elég baja volt miatta, ő szorgalmazta legjobban még negyvenkilencben, de Veron néni megmakacsolta magát, ő ugyan nem lép be, ő nevelte fel a gyerekeket, ő dolgozott itthon, most menjen be? Amikor végre van egy kis földjük is, adja oda? Dehogy adja, nem ő. Miska meg hiába próbálta rábeszélni szép szóval, nem ment. Szörnyű szégyen volt ez Miskának, szó szót követett, összekaptak, Miska úgy érezte, hogy elsüllyed a szégyentől. Ő, a harmincötös párttag, a volt spanyol partizán, ő ne lépjen be a szövetkezetbe? A pártot, a rendszert járhatja le vele. Így mesélte nekem akkoriban, amikor később Pesten találkoztunk.

– El is akartam válni tülle – mesélte –, de aztán a megyei pébé lépett közbe, hogy szövetkezeti belépés miatt nem csinálunk válást a faluban, mert az még rosszabb propaganda, mint ha nem lép be, Bertalan elvtárs, mondták, beláttam, igazuk van, de nagyon röstelkedtem, akkor is jöttem azután Pestre, először a pártórségbe, aztán az Útburkolóhoz.

Felérünk, jólesik a meleg szoba, van vagy tíz fok hideg odakint, éjjelre meglesz tizenöt is.

Evett is még a disznó, meg enyhe is volt az idő, azért is nem tudtak vágni eddig, beállt az erős fagy, nem várnak tovább. Rózsit kedvesen fogadják, nézem Veron nénit, nagydarab, tésztapuha, a szégyellős mosoly szinte lefolyik kétoldalt az arcán, Pista meg Annuska hurkapálcikát farag az asztalnál, nem kapni se Gyöngyösön, se Egerben.

– Mért nem írtál? – mondom Miskának.
– Hoztam volna.

– Áh, Gabi bácsi, tessék hagyni, jó lesz ez – mondja Pista.

– De vékonyabbra azért faraghatnád, fiam – szól rá az apja –, nem tüzelőnek valólt aprítasz.

Pista nevet, nem felel. Van bennem egy

kis zavar Rózsi miatt, de nem mondhatom senkinek. Szégyellem, hogy szép asszony, szégyellem, hogy fiatal, meg a barátnőimet is szégyellem, akiket Miska már látott, ismert, volt köztük húszéves is. Férfi ő is, nem öreg még, ötvennégy, vagy háromszor is elmondja, nagyot nevetve, hogy olyan sok a zsír az asszonyon, hogy már nem fér hozzá. Pedig kedve volna, tudom, amikor november elején fent járt Pesten, valami partizán-összejövetel volt, ő is kapott meghívót, este kilenc óra felé csak becsönget, Rózsi még nem lakott akkor nálam, magam voltam, beszélgettünk, semmivel nem tudtam megkínálni, de különben is vacsorát kaptak a partizánoknál, mondom neki, „gyere le, Miska, bemegyünk az Aranyfácánba, ott egy volt osztálytársam az üzletvezető, ha bent érjük, jó bort kapunk”. De nem volt bent az Imre, rendeltem fél liter tokaji elnevezésű bort, én nem nagyon értek hozzá, töltek, koccintunk, Miska iszik, egyből kiköpi, hogy csupa kén, meg hogy hordószaga van, én nem éreztem semmit. Miska mögött az asztalnál egy olyan negyvenöt év forma nő ült egyedül egy fröccs mellett, az odaszólt nekem, hogy adnék-e egy cigarettát neki, mert az övé kifogyott, adtam, negyed tizen-

kettő felé járhatott, éjjel. Miska kétszer-háromszor megfordult, nézte a nőt, én meg csak akkor fedeztem fel Imrét, hátul, a terem végén ült egy asztalnál, és az adminisztrációt körmölte. Odamentem hozzá két szóra, mire visszatértem az asztalhoz, Miska már beszédben volt a nővel, innen tudom, hogy nem öreg még. De nem volt semmi, beszélgetünk tovább, aztán látom, hogy Miska türelmetlen egy kicsit, de nem mutatja, mindig ilyen volt, kevés nála udvariasabb, tapintatosabb embert ismertem: ha nem kell, minek mást megbántani, elég bajunk van úgyis. De én már ismerem, éreztem, hogy menne, fizettem hát, kimentünk, mondtam neki, jöjjön fel hozzám, fél kettőkor indul a vonatja, addig elbeszélgetünk, ha már itt van, úgyis olyan ritkán látom. De nem, kötötte az ebet a karóhoz, hogy ő kimegy a pályaudvarra.

– Jó – mondom –, felszállunk egy trolira, az éppen kivisz a Keletihez, még jár.

Dehogyan megy ő trolin, megy gyalog, kitálál úgyis.

– Nem hagylak magadra – mondtam –, megyek veled.

Ebbe belenyugodott, aztán a zsebébe nyúlt, kivette a pipáját, megtömte. Nevetett.

– Ezért nem szállok én villamosra.

Akkor jöttem rá, hogy egész este nem pipázott. Lakásban, vendéglőben nem lehet pipázni, aki pipázik, az köp is, anélkül nem esik jól a pipa, ha bűdösíteni bűdösít vele, hát az még hagyján, de köpni rendes helyen nem lehet. Hirtelen láttam magam előtt Miskát Mirandában, ahogy ott ültek Lusztig Bélával a papundeklire rajzolt sakk-tábla előtt, rajta az ormótlan, bicskával faragott sakkfigurák, mellettük a vászonzacskó, azt is Miska varrta, a fekete bábuk tintával voltak befestve, a fehéreket nyersen hagyta, skáláztak, gyors, gondolkodás nélküli villámpartikat játszottak, ezt szerették a legjobban, Miska lábánál, a földön, a villogóan tisztára sikált konzervdoboz, szájában a pipa, nem beszélnek, még a sakkot se mondják be, Miska néha felemeli a konzervdobozt, másik kezével kiveszi fogai közül a pipát, és köp egyet. Ezt már a munkásmozgalomban tanulta, hogy ne a földre köpjön, még a koncentrációs táborban sem.

A Majakovszkij utca sarkán fordulunk be az Izabella utcába, kezembe adja az aktatáskáját, gyufát vesz elő, de még mielőtt meggyújtaná, érzi, hogy a pipa nem szelel. Nagy baj. Néz körül, kérdi, nincs-e nálam

valami, amivel megszurkálhatná, de nincs. Hirtelen körülnézek, kell hogy itt valamerre legyen két pinceablak, azokon drótháló van, nem itt, lejjebb, az Izabella tér felé, meg is találjuk, valóban kiáll a hálóból egy pár drótszál vége, az egyiket addig hajlítgatom, míg letörik, Miska kezébe adom, közben tartom az aktatáskáját, szurkálja a pipaszárat, próbálja, szelel, rágyújt.

– Így éjjel nem jól ismerem ki magam erre, ugye ebbe az irányba van a Keleti?

– Igen – bólintok.

Megyünk. A Keleti, a Keleti Mazaganból, persze, 1940. május kilencedikén Marrakechből indultunk teherautó-karavánnal, hogy felváltsuk az ouarzazatei erőd helyőrségét, dél volt már, mire felértünk a nyugati Atlasz csúcsára, a Toubkalra, jövet oázisokat hagytunk magunk mögött, napsütést, datolyapálmákat, most megállt a karaván, kiugráltunk a teherautóból, mint a bolhák, és térdig süppedtünk a hóba, 4225 méter magasan voltunk, aztán kanyargós serpentin úton le a Szaharának, délután háromra érkeztünk Ouarzazatéba. Sanyi tüstént érdeklődni kezdett, vannak-e magyarok.

– Magyarok? Egy van, a Keleti, Mazaganból. – Mintha az emberek vállán járt

volna a hír, már jött is futva Keleti, az arcára már nem emlékszem.

– Pestiek? – kérdezte mohón.

– Én pesti vagyok – feleltem kissé bizalmatlanul.

– Igazán? Merre lakott Pesten?

Most kezdjem sorolni neki mindet? A Ráday utcát, a Zichy Jenő utcát, Aradi utcát, Kertész utcát, Vörösmarty utcát, Szondy utcát, Kis János utcát, Izabella utcát? Meg a többi, hiszen annyi helyen laktunk, hol kifizetett házbérrel, hol lakbérhátralékkal, hol nekünk mondott fel a háziúr, hol mi mondtunk fel neki, szinte végiglaktuk az egész hatodik, hetedik kerületet, egyszer a tizenharmadik kerületben, a Pozsonyi úton is laktam a nagybátyámnál, akit azután 1944. december 4-én a Szent István parkból vették el Bélával együtt, de a Keleti kérdésére nekem is olyan jólesett felsorolni a pesti utcákat, kicsit meg is elevenedtek közben, s ahogy mondtam a neveket, úgy oszlott a bizalmatlanságom. Mikor az Izabella utcát említettem, Keleti közbeszólt:

– Én is az Izabella utcában laktam.

– Igen? – mondtam udvariasan. – Hány számban.

– A hetvenhétben.

– Nahát! Ez aztán érdekes – vágtam rá lelkesülten –, mi is a hetvenhétben laktunk. Maguk hányadik emeleten laktak?

– A negyedikén.

– Az nem lehet – csodálkoztam, és megint kezdtem bizalmatlan lenni –, mi is a negyediken laktunk, ott mindenkit ismerem.

Néhányan álltak körülöttünk, hallgatták a furcsa, idegen nyelven folyó beszédet, Sanyi mellettem figyelt, nem szólt közbe. Kis csoportokban álltak az erődudvaron a légionisták, beszélgettek, ismerősöket kerestek, rendezkedtek, az elvonuló századok csak másnap indultak vissza Marrakechbe, itt Ouarzazatében volt a légió negyedik ezredének utolsó előretolt szaharai állomása. Ezen túl már csak a motorizáltak és a sivatagi csendőrség alakulatai táboroztak.

– Hát már hogyste laktam volna a negyediken, a negyedik emelet négyben laktunk.

– Mi is a negyedik emelet négyben laktunk!

Egyeztettük az időpontot, kiderült, hogy amikor ők kiköltöztek a lakásból, hogy Mazaganba jöjjenek, akkor költöztünk mi be. Sanyi elment valamit elintézni, azt hiszem, a fekvőhelyeinkről gondoskodott, mi ketten

pedig lesétáltunk a bástyáig, nem beszél-
tünk, mindketten az Izabella utca hetvenhét
negyedik emelet négyre gondoltunk. Aztán
Keleti lekönyökölt a szaharai erődbástya
mellvédjére, majd arcán a visszaemlékezés
könnyű mosolyával megkérdezte:

– Mondja, megjavították már a fürdőszo-
bában a vízcsapot?

Jó sztori, sokszor elmeséltem már, mindig
sikerem volt vele. Török Gyuri adta a cí-
met neki: *Mi a haza?*

Miska Moravcsik Gabiról mesélt valamit,
közben átfutott az agyamon: hogyan lehet-
ne a Keleti történetébe Miska pipaszurkáló
drótját is jól beleilleszteni?

És hogy illesszem bele a történetbe Fleisch-
mann Emilt, hiszen ő is hozzátartozik? Vele
is csak háromszor találkoztam, először hu-
szonnyolc karácsonyán: nagyanyámhoz men-
tem le Bajára a szünidőre, a Sugovica be-
volt fagyva, kimentünk korcsolyázni, Emil
is a fiúk között volt, beszakadt alatta a jég,
de csak az egyik lába lett vizes, kihúztuk,
korcsolyáztunk tovább, csak a neve maradt
meg bennem. Aztán tíz év múlva, harminc-
nyolc nyarán ő is ott volt a srácok között,

udvaroltunk, kártyáztunk, fürödtünk a Sugovicában, átúsztunk a szigetre, ittunk, mint-ha felnőttek lettünk volna, és hajnalban, átmulatott éjszaka után, borzongva és jókedvűen rohantunk ki a strandra, még olyan korán volt, hogy a fák is épp csak hogy mosakodtak a folyóban. Harmadszor El-Hajebben találkoztam össze vele, a tábor börtönében, akkor már munkatáborban voltunk, de valahogy soha senki nem tisztázta a helyzetünket, mi voltunk a foglyok is, de közben katonák is voltunk, mert arról, hogy leszereltek bennünket a francia összeomlás után, ezerkilencszáznegyvenben, senki nem értesített minket, magunknak kellett őrséget is állnunk élesre töltött puskával.

– A németekkel kötött fegyverszünet még nem azt jelenti, hogy a háború véget ért – jelentette ki keményen Thoma őrnagy, a parancsnokunk, és ez némiképpen megnyugtatót bennünket, de untuk is már ezt a szörnyű és impotens katonásdit, bár valahányszor a katonai szolgálat került sorra, örültünk, mert nem kellett napi tíz órát dolgoznunk a homokbányában.

Akkor már hónapok óta minden reggel egy doboz paradicsomos szardíniát kaptunk reggelire ketten, aztán egy délelőtt látom,

hogy olyan vörös a vizeletem, mint az egri bikavér, szörnyen megijedtem, de csak sárgaságom volt, egy hónapra gyengélkedőbe kerültem, volt egy kis betegszoba, csak ketten feküdtünk benne, Sandigi, egy sudár szenegáli néger fiú, ő is sárgasággal, meg én, jól összebarátkoztunk, kedves gyerek volt, órák hosszat ült az ágya szélén, kezében almazöld fésű, egy bádogkeretes zsebtükör, fésülte a drótkemény, fekete haját, de az a fésülés után se lett másmilyen, mint előtte, nem bánta. Aztán kivette a párnája alól a lefelé szélcsedő és lent kissé görbülő, borotvaéles handzsárt, meghegyezte vele a ceruzáját, elővette a füzetét, és megint órák hosszat gyakorolta az írást: *Sandigi, un, deux, trois, Sandigi, Sandigi, maison, un, deux, trois, Sandigi, Sandigi.* Ezzel a handzsárral vágott fát, ezzel piszkálta a fogát is, ha belement egy szál a vízben főtt zöldségből, mert azt ettünk egy hónapig, meg főtt krumplit.

A huszonegyedik születésnapomon kerültem ki a betegszobából. Másnap éjszakára osztottak be őrségbe a táborbörtönbe. A börtönépületet magas fal vette körül, a fal és az épület között járt körbe a puskás őr, a fal tetején üvegcserepek voltak ágyazva a

betonba. Az őrség is be volt zárva a börtönbe. Huszonnégy órás szolgálat. Fleischmann Emilt reggel tízkor láttam meg, amikor kiengedtük a rabokat mosakodni. A hideg éjszaka után tűző napsütés zádult ránk. Emilnek lógott a nadrágja, és nem volt fűző a bakancsában, ő is önkéntes volt a francia hadseregben a háború időtartamára, de úgy látszik, unta már ezt a se hús, se hal katonásdit, valahonnan szerzett egy arab ruhát, abban próbált átszökni Spanyol Marokkóba, de a határon elfogták, mert nem tudott arabusul... Nagyon megörültünk egymásnak, a szabályzat szerint a rabok kint maradhattak a belső udvaron, amíg a napos takarítók a zárkákat tisztogatták, én belső őrségen voltam éppen, kezemben puska, Emil lógó nadrággal, derékszíj és cipőfűző nélkül mellettem támaszkodott a falnak, és süttette magát a nappal.

– Adj egy staubot – mondta. De ehhez ki kellett gombolnom a köpenyem alsó gombját.

– Várj, fogd ezt meg – mondtam neki, és a kezébe nyomtam a puskát. Cigarettát vettem ki a zsebemből, Emil rágyújtott, néha, ha senki nem látta, nekem is adott egy

slukkot, nekem nem volt szabad cigarettáznom.

– Hova gondolsz? – mondtam neki. – Szolgálatban?

Akkor játszottunk Pestet. Az első menet a Körút volt, a Nemzetitől a Podmaniczky utcáig. Az üzleteket soroltuk fel, Emil kapta a Nyugati pályaudvar oldalát, én a Nemzeti Színház-oldalt. A játékszabály az volt, hogy aki elvéti, hibapontot kap. De egyikünk se vétette el, csak egyszer vitatkoztunk azon, hogy a B. Á. B. festéküzlet előtt vagy után van-e a tejcsarnok, persze nekem volt igazam, a Nyugatitól jövet utána volt, ezt ne tudtam volna? Pusi nagyapjáé volt az üzlet, hányszor szoltam be oda érte, hogy menjünk egyet lógni. Mi lehet Pusival meg Dromival meg Székely Palival? – gondoltam. Józsitól kaptam levelet egyszer, még Lyonban ért utol, Tunbridge Wellsben volt kitelepítve a kórházzal, Kent grófságban, ahol orvosnak tanult. Emil mellettem sorolta az üzleteket, hibátlanul mondta, már a Róna képkereskedőnél tartott, mi lehet a lányával? Heller Gyuri udvarolt neki, nagy szerelem volt, Emil azonban már nem jutott el az Oroszy cukrászdáig a Hegedüs Sándor utca sarkán, pedig az alig pár lépés

odáig, de a zárkák már ki voltak takarítva, és vissza kellett mennie. Később még odaálltam a rácshoz, beszélgettünk, de a játékot már nem folytattuk, különben is hülye játék volt.

– Hát nem marhaság? – mondta Emil.

– De az – feleltem.

Délután leváltottak bennünket, gyűjtést indítottam a magyarok közt, összeszedtünk pár könyvet, Pesti Hírlap-regényt, volt egy Színházi Élet is, Polonyi nem akarta odaadni a Petőfi Összes Verseit, amit kilencvenhat fillérért vett a Párizsi Áruházban, még otthon, nem erősködtem, én sem adtam volna oda. Meg azt is sajnáltam, hogy az *Ének a búzamezőkről*-t nem loptam el az ouarزازatei könyvtárból, még akkor is maradt volna ott öt magyar könyv, Emil biztosan éppúgy élvezte volna, mint én, mert én is ott olvastam először, a Szaharában.

– *Fifti bila zéro* – mondja Miska, mármint hogy ötven fok volt nulla alatt –, negyvennyolc fok hidegben még kimentünk dolgozni, ötven foknál már nem. *Fifti bila zéro, no vörk, bajs, disz marnin*, ötven fok nulla alatt, nem dolgozunk, fiúk, ma reggel,

mondta a gazda Kanadában – meséli Miska, ahogy Annuska, a lánya visszajön, mert közben hazament a Kislaciért, hároméves, a kisebbik fia. Annuska kinézésre pont olyan, mint az anyja, csak kicsiben. No meg abban más, hogy feszes és kemény, akár Miska. Szép fehér foga van, mindig nevetős, három kendő van rajta, eggyel a feje van bekötve, annak a két csücske szétáll az álla alatt, azon egy fekete, vastag, hátán meg nagy barna berliner, kötött, abban hozza hátán a Kislacit. Van egy rendes télikabátja, de azzal spórol, ha nem kendőt hord, akkor ködmönben vagy bekecsben jár. A férje nincs itthon, Galyatetőn dolgozik egy üdülőépítésnél, csak hét végén jön meg két napra. Kedvesek, közvetlenek mind, még Jolánka is, Pista felesége, pedig ő a legszárzabb természet. Jolánka is adni szeretne valamit nekünk, kedveskedni Rózsinak meg nekem, nem a narancsért és a csokoládéért, amit a gyerekeknek hoztunk, a kis Arankának is persze, Pista hároméves kislányának, hanem, hogy megmutassa, ők is adnak valamit, szeretetet, tudomisen, mit. Hívja Rózsit, jöjjön le náluk, aludjon ott, mert Pista itt marad fent apjáéknál, holnap négykor ke-lünk a disznót vágni, ő nyugodtabban al-

hatna ott. Addig, addig, míg Rózsi rááll. Elindulnak, kint hasít a hideg. Rózsi az ajtóban megcsókol, mintha Kanadába menne.

Pista úgy osztatta be magát, hogy holnap éjszakás lesz, elkíséri a két asszonyt egy darabon. Míg az előbb a hurkapálcákat faragták, megkérdeztem tőle, szereti-e, amit csinál. Lassú, szemérmes fiú, ő természetre jobban hasonlít Veron nénire, kevés beszédű, zavarban van, ha szólnak hozzá.

– Szeretem – mondja, és elhúzza a szót, a végét kicsit énekelve megemeli, mintha szeretné is, nem is, akkor jövök rá, én másról kérdek, ő másra válaszol. Egy fél mondatból kiderül, hogy nem is emlékszik már, mennyit kellett szaladgálnom, verekednem azért, hogy autószerelő lehessen, csak annyi maradt meg benne, hogy néhány napig a pincében dolgozott a kazánszerelőkkel. Fiegyelem magam, nem esik rosszul, hogy elfeledte, ez a természetes, mit értett ő még ehhez akkor, kölyök volt.

Míg Pista az asszonyokat lekíséri, Miska elmondja, hogy Jolánka szülei mindenáron rá akarták venni Pistát, hagyja ott a MÁVAUT-ot, dolgozzon a földön, vagy menjen bányába, mert ott többet keresne, de a fiú ebben nem engedett, neki mester-

sége van. Miska büszke a fiára, meséli, egyszer szekéren mentek át Domoszlóra, egy taxi állt az úton, bedöglött.

– Ősszel volt, de a sofőrje úgy topogott körbe körülötte, mintha attól félne, odafagy a lába. Pista leszállt.

– Van maguknak egy fejes kulcsuk? – kérdezte. Kibontotta, benézett a motorházba, itt csavart egyet, ott kopogtatott, amott húzott egyet a kulccsal, valamibe belefűjt, visszatette.

– No, indítsa csak be. – Ötven forintot adott a sofőr, nem akarta a gyerek elfogadni, de az csak ráerőltette, többbe került volna nekem itt álldigálni, amíg értem jönnek, mondta. Úgy oszt elfogadta.

Vetkőzik már Miska, közben megint tréfálkozik Veron nénivel, hogy az kövér, hiába fognak ma is együtt hálni, persze, én alszom Miska ágyában. Népes család, gondolom, míg levetkőzőm, számolom, Miska meg Veron néni, Annuska meg Pista, a vő és a meny, a három unoka, Veron néni szülei, persze, a Göndri néném meg a férje. Göndri nagyapa, hetvenöt éves, szép szál öregember, nagy pödrött bajsza van, az első világháborúban volt hadifogoly, egy muszka gazdához adták ki őket dolgozni, fukar egy

ember volt, estefelé ott ült mellettem a Göndri nagyapa, és mesélte a muszkát, hogyan babráltak ki vele.

– Akkor már vagy egy éve nem láttunk húst, hát fogom az egyik birkát, megszúrom egy kicsit egy hosszú, vékony tűvel, még csak a vére se cseppent el, másnapra elhullott, mondom a muszkának, sztari bátyuska, megdöglött a birka, csóválta a fejét, de nem mert enni belőle, félt, hogy beleesett a mé-tely, mi ettük meg, de aztán minden héten birkapaprikást ettünk egy darabig.

Ravasz, apró szeme van Göndri nagyapának, de még így, megrokkantan is hatalmas ember, beszél, akkor veszem észre, hogy valami nagyon befolyásos városi elvtársnak tart, mert már a nyugdíjügyét meséli, hogy ü hetvenöt százalékos rokkant, hogy a rokkantsági nyugdíj meg az öregségi, meg hogy két helyről nem kaphatja, nem jövek rá, melyik a több, de mondja, hogy kétszázhusz forint a különbség, egy szóval sem említi, hogy azt szeretné, ha én intézném el Pesten, csak úgy meséli. Közben Miska mondott valamit, arra vág rá, és az állát emeli közben, hogy huszonhét éve kint hál az istállóban, azóta nem is volt együtt az asszonnyal. Meg Tera is jött közben dél-

után, Miska húga, hátán kosár volt, nevetett, villogtak az ezüsfogak a szájában. Nem hasonlít Miskára, csak ha közelebbről megnézem, figyelem egy kicsit, a derűje, az, hogy neki is olyan könnyen áll mosolyra, nevetésre a szája. Igaz, a férje, a Demeter nagyothall, szidja a szövetkezetet, még inkább a tagokat, hogy mind csak a hasznót akarná magának, de dolgozni, azt egy se szeret. Miska szól közbe, hogy majd ha rájönnek, hogy a közös az övéké, akkor dolgozni is fognak.

– Nem mindenki olyan tiszta szívű ám, mint Miska – mondja Tera erre nekem súgva.

Ez a Demeter is mindenhez ért, mindenbe belefogott, nyugtalan vérű ember, sokáig rosszul éltek Terával. Miska nevetve mutatja: behajlított jobb lábát felemeli a földről, közben a térde magasságában köröz a kezével, mintha a kereket tekerné:

– Tudod, mi ez? Emlékszel? – mondja Demének. Mondja? Kiabálja az arcába, nevet közben.

Demeter a fejét rázza.

– Apám mondta mindig rád, ü mutatta így, hogy köszörüsnek kellett volna lenned,

mert neked csak az ilyen könnyű mesterségek tetszenek.

Teker a kezével, nevet, és dúdolja hozzá:
– Álltam ablakid alatt...

Zizeg a szalma alattam a derékaljban, de kényelmesen fekszem, meleg a púpos dunyha, fáradt és álmos is vagyok, már leoltotta Miska a villanyt, én meg csak itt is elmozdítom magamnak a napot, valahogy azt érzem, oldódnak a szorongásaim, de ez se igaz, holnap megmondom Göndri nagyapának, hogy nem vagyok én egy befolyásos pesti elvtárs, de tudom, hogy hiába mondanám, Miska barátja vagyok, én is jártam Spanyolországban, el se hinné talán, azt gondolná, hogy nem akarom elintézni a nyugdíját. Rózsi. Befejele kicsit elnevetem magam, elképzelem lent Jolánkával, most már tud aludni, elaludni is, hogy elmúlt belőle az álmatlanság, odabújik hozzám, befúrja a fejét a nyakam és a vállam közé, picit fészkelődik, szuszog egy kicsit, már legtöbbször ő alszik el hamarabb. Göndri nagyapa vág Miska felé az állával, úgy mondja, hogy huszonhét éve nem hált az asszonnyal, pedig nagy élet szorult az öregbe, Göndri nagymama ül feketében, fején fekete kendő, az álla alatt van megkötve, lelóg a két csücske,

szikár, csupa ránc öregasszony, görcsös, darabos két kezét összekulcsolja az ölében, nem szól, csak ül, mi is ülünk, szemben velem Miska, beszélgetünk az aszfaltkupacon, szemezgetjük a cseresnyét a Lukács uszoda bejáratánál.

– No, vidd el magaddal – mondja Miska, és felém nyújtja a papírzacskót –, tedd a táskádba, nekem még van vagy egy fél szakajtóval odahaza a szálláson. – Felveszi a földről a zöld műbőr aktatáskát, két hónapja hoztam Párizsból, benne két könyv, egy füzet, az úszónadrágom meg egy törülköző, elhúzza a cipzárat, beleteszi a zacskót, Török Gyuri már bement, most már biztosan ússza a maga húsz hosszát, hogy lefogyjon, nagyon elhízott az utóbbi időben, mindenkinek azt meséli, hogy a szívének árt ez a kövérség, de nem igaz, szégyelli, hogy pocakja van. Én reggel fél ötkor keltem, háromnegyed tízig dolgoztam, ronda nehéz anyag volt, tízkor leadtam a kiadónál, ott találkoztunk Gyurival, még telefonon előre megbeszéltük, aztán jöttünk ki a Lukácsba. Gyönyörű nyári nap, olyan jól is éreztem magam, pedig ebben az időben tele voltam ma-

gánproblémákkal, szinte állandó volt bennem ez a fojtogató, bizonytalan érzés, ebben az időben megint kétszer álmodtam a kályhákról, kályha nem is szerepelt benne, csak én neveztem el így, utálatos, kínzó álom, a kizárásom után másfél évvel jelentkezett először, az a szorongás volt benne, mint az érettségiző álmokban, csak bonyolultabban, melegebből kellett vizsgáznom, hideg, merev, ellenséges tanárok vizsgáztattak, mintha csupa fűtetlen kályha vizsgáztatott volna, beszéltek, és fagyos lehelet áradt a szájukból, próbáltam felhevülni, jégcsapok csüngtek mindenfelé, fáztam nagyon, pedig minden a kisujjamban volt (ezt nem, nem szabad elszalasztanom!...), az egyik szemüveges tanár, merev, hideg, mint egy fűtetlen csempés kályha, arcomba hajolt: „Elbuktatjuk melegebből. Nem tehet pótvizsgát sem.” A többiek fagyosan bólogattak, és lobbant a harag bennem, a fülem izzott, majd szétvetett a hő. Nem látták. Kint az emberek melegedtek a tárt ablak alatt. Ez volt az álom, de ma jól éreztem magam, valahogy jó napom volt, fehér nylloning, szürke nadrág, szandál volt rajtam, meg a hónom alatt a Párizsból hozott zöld műbőr táska, Gyuricammogott mellettem, ő is fürgebben, mint

máskor, már az utcán is tartotta a fejét a nap felé, hogy minden csepp kis sugarat kihasználjon, hogy nyár végére olyan fekete legyen, mint senki más a városban, ez a boldondériája, mentünk már a belső udvarban a platánfák felé, amikor hirtelen rám kiált valaki:

– Gabi!

Miska volt, ezt a belső udvart aszfaltozta a vállalat, egy teherautóval és két másik emberrel Miskát küldték ki, szedjék fel a régi, feltöredezett aszfaltot, hogy másnap a másik brigád tudja kezdeni a burkolási munkát. Miska a teherautó mögött állt, lapáttal hányta fel a felszedett aszfaltdarabokat, de két-három halom elő is volt készítve már, kupacba, már jött is felém, én mentem felé, Gyuri csak állt, nézte, ahogy megcsókoljuk egymást kétoldalt az arcunkon. Szóltam neki, csak menjen be, majd én később jövök, hagyja meg a kabinosnál, melyik kabinban van. Indult, de láttam az arcán... nem is tudom, mit láttam. Nehéz volna ezt valakinek megmagyarázni, Gyuri is dolgozott gyárban, másfél évig volt segédmunkás a DIMÁVAG-ban, miután az apja disszidált, élt együtt munkásokkal, barátai is voltak köztük, de ez az én barátságom Miská-

val az ő szemében is valami más volt, valami elismerés tükröződött az arcáról, meg talán egy kis irigység is, tudja fene, nehéz ezt meghatározni. Nem először látta Miskát, ismerte, egyszer éppen nálam volt fent, amikor Miska jött, egy más alkalommal meg akkor toppant be hozzám délelőtt, amikor Veron néni, Tera meg Jolánka voltak fönt, hogy meghívjanak Pista esküvőjére. Jó barátok vagyunk, szinte naponta látjuk egymást, ismerjük egymás hibáit, néha jól oda is mondogat egyikünk a másiknak vagy fordítva, de hibáinkkal is szeretjük egymást, sokat dolgozunk együtt, ismerjük egymás legtitkosabb nőproblémáit, szerelmeit és szerelmecskéit, a hódításokat és a kudarccokat, kimondunk mindent, mert közben önmagunknak és egymásnak is anyag vagyunk, kicsit kísérleti nyúl, akin a szakmához elengedhetetlenül szükséges emberismereti, lélektani tanulmányokat és kísérleteket folytatjuk le, gyakoroljuk. Még szabad időnkben is, szórakozás közben is a szakmát folytatjuk, ha együtt vagyunk is, mint ha két-három suszter leül egy fröccsre, aztán a bőrkiutalásról beszélnek, meg hogy romlott a faszög minősége, törik, az egyiknek valami baja van a tenyerével, dagad, elmondja, ak-

kor vette észre, amikor nem tudta jól megfogni a kalapácsot, addig nem is érezte. – Ezért volt nekem furcsa Gyuri arckifejezése ott a Lukácsban, amikor elindult befelé, és másodpercre ránk pillantott, Miskára meg rám. Azt látta meg, hogy Miskával is ilyen szoros, szinte szakmai barátságban vagyok, semmivel nem kevésbé meghitt barátságban, mint vele, nem is féltékenység volt ez az arcán, inkább ez is szakmai irigység, hogy neki ilyen nincs az embertapasztalata körül, ennek a mélysége fogta meg, csodálkozott, nem értette, pedig jó és alapos marxista képzettsége van, de ez valahogy nem fért bele, aztán elment, mi pedig leültünk Miskával az aszfaltkupacra, de Miska felugrott, a teherautó üléséből kihozta a papírzacskót a cseresnyével, visszaült mellém, szemeztünk, beszélünk, már nem is tudom, miről, mindegy, valamiről, úgy, mint Lusztig Bélával tudtam, akivel, ha öt évig nem láttuk is egymást, találkoztunk, aztán ott folytattuk a beszédet, ahol öt éve abbahagytuk, de mintha csak öt percre váltunk volna el.

Azt hiszem, éppen Béláról beszélgettünk, Lusztig Béláról, igen, persze hogy róla, azt meséltem el Miskának ott cseresnyézgetés közben az aszfaltkupacon, amikor Bélával

meg Stark Sanyival együtt laktunk Madridban, és két nadrágunk volt hármunknak, ha ketten elmentünk együtt hazulról, a harmadiknak otthon kellett maradnia gatyában, még szerencse, hogy mindhárman körülbelül egyforma magasak voltunk, azt meséltem, amikor egyszer Bélával kimentünk a Retiro-parkba, megismerkedtünk egy francia nevelőnővel, Béla tizennégy évig élt Párizsban, egészen tűzbe jött, pedig a nő nem is volt nagyon csinos, mikor felálltunk, nevetve láttam, hogy nem is biceg, pedig a robbanógolyótól, ami szétroncsolta a lábát, egy kicsit mindig sántikálva járt, most vigyázott, előző nap nyertünk sorsjegyen száz pezetát, az volt minden pénzünk, Sanyi ideadta a sorsjegyet, váltsuk be, a pénz akkor már a zsebünkben volt, Béla meghívta a francia gouvernántot az egyik legelőkelőbb cukrászdába, aztán csak fogtuk a fejünket, amikor hozták a számlát, hatvannyolc pezetát evett meg a kis madmazell.

– Na, kapunk mi Sanyitól – mondta Béla magyarul.

Miska a könnyeit törülgette a nevetéstől, amíg ezt elmeséltem neki, hogyan vettünk egy kiló krumplit ebédre, egy csomag cigarettát, meg egy másik sorsjegyet, aztán bűn-

bánóan odaálltunk Sanyi elé, átnyújtottuk neki a maradék tízest, ő meg átkozódott, szidott bennünket, napokig hallgattunk tőle a pénz miatt, és az fájt neki a legjobban, hogy a francia nőt aztán soha nem láttuk többet, pedig akkor már szereztünk egy harmadik nadrágot is, kijártunk a Retiróba, de a hatvannyolc pezetas madmazell nem került többé elő. Akkor tette Miska a táskámba a maradék cseresnyét, felálltunk, megcsókoltuk egymást, bementem az uszodába, de míg fent végignyúltam a forró kövön, és egymást süttettük ketten a nappal, közben mindig az járt az eszemben, hogy Miska lent az aszfaltot lapátolja a teherautóra.

Mire délben elmentünk az uszodából, már sem az aszfaltkupacok, sem a teherautó nem volt ott, de ez a találkozásunk sokáig bennem maradt, többször előjött, vissza-visszatért, majdnem úgy, mint az álom a kályhákról, csak az volt a különbség, hogy én emiatt éreztem valami különös, ésszel meg nem magyarázható lelkiismeret-furdalást. Hát Miska mikor játszhatott? Fog-e még valaha játszani? Tudom, hogy ez mondvacsinált probléma, Lusztig Béla, aki a világnak annyi összefüggését magyarázta meg nekem még Mirandában, a barna pokrócból varrt

ruhájában, olyan volt benne, mintha sítúrára készülne folyton a sánta lábával, fején a kis micisipka, járkáltunk fel s alá a barakkok közt az úton, mert sántikálva is, bottal is, napi két órát kellett járnia, hogy a lába valamennyire rendbe jöjjön, ő is kizárt párttag volt, de ő akkor és ott, mert ateista létére megkeresztelkedett a kórházban, ahova a három halálos sebesülésével fogolyként bevitték, kezelést sem kapott, meg sem operálták, látta, belepusztul, aztán mikor a két franciskánus odaült az ágyához beszélgetni, és arra biztatták, mentse meg a lelki üdvösségét, keresztelkedjen meg, Béla tudta, ha engedi a két papnak, hogy azok megmentseék a lelkét, akkor őt mint megtért bárányt meg fogják operálni, talán életben is marad, talán még nyomorék se lesz. A lábát akkor csak néhány húscafat tartotta össze, a robbanógolyó teljesen szétroncsolta. Igaza volt, jól látta, felvette a keresztséget, ezért cserébe meg is gyógyították. De amikor visszatért a táborba a többiek közé, a pártsejt kizárta, csak később, két év múlva, már Madridban vették vissza. Miska egyszer palacsintát sütött nekem Mirandában, azt hiszem, a születésnapomra, mert Sanyi elárulta, mikor leszek huszonhárom éves, meg azt

is, hogy szeretem a palacsintát, mosakodni is tőlük tanultam, hat fok hideg volt, Miska és Béla kint álltak a barakk előtt, és egy ócska lavórból mosakodtak félmeztelenül, fröcskölték egymást, nevettek, akkor láttam Béla hátán a hosszú, mély vágást, a behegedt sebet, az is halálos volt, vagy lett volna, ha... na, szóval Lusztig Béla azt mondta volna ezekre a szónoki kérdéseimre, hogy ezek kispolgári nyavalygások, fecsegsz, fiam, túlkomplikálsz a problémákat, ilyenkor válnak virulenssé benned a régi világból a véredben magaddal hozott bacilusok, mondta is egyszer nekem, azt hiszem, negyvenhétben, a Japán kávéházban ültünk, akkor már megint hónapok óta nem láttuk egymást, aztán csak véletlenül összeakadtunk a Körúton, leültünk, beszélgettünk, mintha öt percre hagytuk volna csak abba, mit szégyelled, hogy kereskedő volt az apád? Ne a gyerekkorodat szégyelld, hanem azt, ha valami marhaságot csinálsz, vagy disznóságot. Tudom, hogy visszamenőleg Miska életéért nem vagyok felelős, a házasságáért se, azért se, hogy a zsúpfedeles házba becsurog az eső, még az aszfaltlapátolásért se, de azért mégis... Bélának igaza volna, tudom, de Miska gondja az enyém is,

tudom, hogy neki ez eszébe sem jut, vagy ha rakodás közben mégis eszébe jutott, hogy közben én fürdök vagy süttetem magam a nappal, úgy gondolt rá, mintha a Pistára gondolna, vagy mint a társbérletlőnőm, amikor az egyéves kisfiát fürdette a kádban, a fürdőszobában, a gyereknek szemébe ment a szappan, bögött, sivalkodott, félt a víztől, ő meg azzal az erős anyamozdulattal fogta a kölyök vállát, a másik kezével meg a képét súrolta, és közben veszekedett vele: „Ne bögj, az apád mindenit, szokd meg, hogy fürdőkádban fürödj, ne úgy, mint az anyád gyerekkorában, a kútnál, cseberből!” De azért ez a találkozásunk a Lukács fürdőnél nagyon megmaradt bennem.

Sárkány a tüzet okádja, füles sapkában van, mészáros, Annuska anyósának a bátyja, gugol a földön a disznó mellett, öntudatos mesterember, forgatja a pörkölőgép dobját, ami alá Miska tegnap fát aprított, Sárkány teker, mint egy filmoperatőr és egy géppuskás keresztezése, zörög a drót a pörkölőgépben, kattog, mert dróttal van megsegítve, hogy szét ne essen, gyenge egy alkotmány, de jól működik. Miska, Deme meg én ka-

parókkal hántjuk a hájtól ruganyos bőrről a kunkorogva égő sörtét, pörkölődik a disznó szőre, két mellső lába előre, hátsó lábai hátra, kétoldalt két nagyobb kővel van kitámasztva, Pista már kitepelt egy pemzlire való sörtét, fekete már a malac.

– Megvan ez kétszázötven, ha jól megy, kétszáznyolcvan is – mondja Sárkány, amíg megtáplálja a masinát, és közben említi Pirténik Zolit, aki beleőrült az elektromosságba, mindent villanyra szerelt át odahaza, még a disznópörkölőt is, abba halt bele, nedves kézzel nyúlt hozzá, meztelen volt a drót, megvágta, ott is maradt. Sárkány háromnegyed ötre jött, ez volt a negyedik pörkölése ma reggel.

– Szétdobnám neked, Miskám – mondja –, egy negyedóra se telnék, de motorral várnak, másként nem számítana az a fél óra ide vagy oda.

Aztán elmondja – a hangján hallom, hogy ma már biztosan negyedszer meséli, büszke rá –, két éve éppen Urbánéknál dobta szét a disznót, a háta megett fogadtak egy fél liter kisüstibe, az Urbán meg a tanácselnök, hogy megcsinálja-e egy negyedóra alatt.

– Mérték az időt, én nem is tudtam róla,

éppen tizenhárom perc alatt lettem kész vele.

Miska meleg bort hoz neki, iszunk, édes, Vera néni cukrot főzött bele, nagy ősi áldozat, ünnep ez, az egyetlen igazi ünnep, az evése, talán csak a menyegző ér fel hozzá, a másik nagy testi öröm ünnepe, a húse, amely jelképesen tárul fel, ahogy Demeter végigmetszi a disznót hosszában és kettényílik a rezgő, ikrás szalonna, fehéren, a csikorgó fagyban, most virrad, nagy nap ez, de semmi ájtatosság nincs benne, semmi pátoasz, csak az ember kemény erőfeszítése. Az ujjaink majd lepotyogtak a hidegtől, hordtam a meleg vizet, mosták a már megpörkölt disznót, lábunknál megfagyott a véres, rózsaszínű víz, Pista majdhogy el nem csúszott rajta, egy perc alatt jéggé fagyott, hol egyikünk, hol másikunk ment be a szobába megmelegedni, csak Miska jött ritkán, dolgozott, fel-felváltotta Demét, aki átkozódott, káromkodott.

– Mért nem élesítettétek meg jobban azt a kurva kést? Add ide a másikat, nem azt, a csontnyelűt, ha tudom, elhozzom az enyémet . . .

Annuska is a meleg vizet hordta bentről, fél hét felé megjött Jolánka, Rózsival,

nyolckor már az asszonyok ott álltak a szemétdomb mellett, és a beleket mosták, ötször-hatszor, amíg csak minden szaga el nem ment, Rózsi köztük, néha be-beszaladtak a szobába, ahol Deme már a teknőbe rakta a szétdarabolt húsokat, szalonnákat, Pista az asztalnál a hájat fejtette le, a zsírnak valót, a bőre nehezen jött le, Deme állt mellé, mutatta, hogyan csinálja, én meg már ott ültem a kereveten, rozzant, zöld bútordarab, egyik oldalamon Göndri nagypapa, az ölemben a Kislaci, mellettem a kis Aranka, Pistáék lánya, velük foglalkoztam, hogy ne legyenek a többieknek láb alatt. Göndri nagypapa beszél, de alig figyelek rá, zsiborgat belül a fáradtság meg itt a meleg szobában a bennem lassan oldódó, felengedő hideg, Rózsi jön be, piros az arca, majd kicsattan, Annuska ködmöne van rajta, hű, de szép most, felnyit egy narancsot, gerezdenként dugdossa a két gyerek szájába, azok meg kapdosnak utána, mint a madárfiókák, nekem is ad egyet, nevet a szeme, érzem, az álmoság lassú hullámokban emelkedik körülöttem, röstellnék így ültömben elaludni itt, de Miska észreveszi.

– Sose szégyellj – mondja –, aludj csak, ha kedved tartja.

Hátravetem a fejem, lassan végigúszik lebegve az agyamon a gondolat, hogy nem kellene-e lejönni ide egy évre, itt élni, de tudom, hogy nem, csak mégis, most engedett fel egy kicsit bennem a szorongás szorítása, Lusztig Béla, no ugye, hát persze hogy neki lett volna igaza . . .

Noteszből kitépett lap: ül és borotválkozik. Ennyi elég is. Miska. Megint Miska. De ez már később volt, délután, a disznóvágást követő napon. A hideg valamennyire felengetett, de foga volt még, kint álltunk az udvaron, nagy kövekből csinált helyet a katlannak, fát vágott az akáctuskón, most tüzel, keveri a zsírszalonnát a kondérban, vigyázni kell, mert amíg a levit nem ereszti, hamar odakap az aljához, lábán fekete gumicsizma, odaguggolok a tűz elé, arcomba csap a füst, fanyar, kellemes szaga van, a hideg szél nyomban szét is hordja, igazgatom a hosszú hasábokat, beljebb tolom az egyiket, kijebb húzom a másikat, egyformán égjen minden oldalon, vigyázni kell, hogy mindenütt érje a láng a kondér alját, jó parazsa legyen. Közben Miska még egy pár darabot hasogat, az egyiknek a végét baltá-

val nyársformára kihegyezi, egy szalonnadarab esett a tűz mellé, kézzel nem lehet kipiszkálni, beleszúrja a nyársat, odaigazítja a kormos szalonnadarabot két fahasáb kereszteződéséhez, ahol apró láng játszik.

– No, ez majd megbiztatja a tüzet – mondja, aztán folytatja, amit mesélni kezdett. – Azt híresztelik rullam a faluban, hogy ezerkétszáz forint pártnyugdíjat kapok, pedig nem igaz, azt kapom, amit megdolgozok a téeszben, lehetnék én brigádvezető is, van nekem annyi hozzá való eszem, de nem akarom, hogy aszongyák rám, no lám, a kommunista, ü is csak a könnyebbik végét keresi a dolognak. Behívtak Egerbe a megyei pébére, kérdezték, miben segíthetnének. „Miben vóna szüksége, Bertalan elvtárs?” Mondtam, a házat még a nagyapám építette, becsurog az eső, zsindelyezni kéne, rossz a zsúp. Nagyon rendesek voltak az elvtársak, mondták, vegyek fel OTP-kölcsönt, igen ám, de miből fogom visszafizetni, legalább negyvenezer forint kéne, nem olyan egyszerű az. Azt mondták, ezért ne fájjon a fejem, de én nem állok rá olyan könnyen az ilyenre, a kamatokat is fizetni kell, négyszáznyolcvanat, ötszázat, ha kapok havonta, huszonöt forintot fizet egy munka-

egység, meg öt forintot rá még természetben, telik-e még a kamatokra is?

Nézem, hümmögök, nem nagyon tudok hozzászólni, rádöbbenek, hogy mintha más pénzegységben gondolkodnék, fogalmam sincs, mennyit ér az a pénz itt. Sokat? Kevés? Mennyit kell dolgozni érte és milyen munkát? Negyvenezer forint. Érzem a szávaiban, hogy most nemcsak a tisztaszívűség beszél belőle, hanem a paraszti bizalmatlansága is, hány árverést nézhetett végig gyerekkorában, kölcsön, kamat, viszik a feje alól a párnát, bank, úri huncutság, nem akar a gyerekeire szorulni öreg napjaira. Göndri nagyapa nyugdíja jár az eszemben, meg hogy Miska egy fél évig volt fent Pesten pártórságban is, negyvenkilenc végén kítették, mert spanyolos volt. Őt is, hát őt is vizsgáztatták melegből? Milcsit hallom, szürke krombikabátban és sapkában jön mellettem az utcán.

– Tudom, hogy nehéz, Gabikám, de bízz a pártban – akkor szerettem ezért, most egy kicsit dühös vagyok rá, de mit csináljak, és most magam is, mit mondhatok Miskának?

– Nem bízol eléggé az emberekben, Miska, azt hiszem én – kezdem korholni, mintha én kaptam volna rá megbízást Lusz-

tig Bélától, mielőtt az edericsei országúton beleszaladtak volna abba a katonai teherautóba a kocsival, akkor halt meg, kint is voltam a temetésén, pedig gyűlölök temetésre meg kórházba járni, mit segítek vele, külsőség, de Bélától el kellett köszönnöm. Miskának már régebben elmondtam Lusztig Béla temetését, most meg nem tudom folytatni, mert üres a szó, amit mondanék, rotyog a zsírszalonna, barnul a tepertő, most már olyan világosdrapp, émelyítő már a zsírszag, leguggolok megint, igazgatom a hasábokat, becsúsztatok még egyet, Miska int, nem kell már több, aztán megszólal:

– No, majd meglátjuk, lehet, hogy igazad van, gondúodom én még ezen.

Aztán délután, a szoba már tiszta, rend van, Miska ül az ablakmélyedés előtt ingben, az ujja fel van tűrve, a bádogkeretes kistükör nekitámasztva a zöld üveg hamutartónak, vakarja a szőrt a képiről a zsilett-készülékkel, néha felemeli a pemzlit, egy kis szappant mázol még az arcára, ahol nem fogja jól a kés, feltartja az állát, Rózsi odaát van Annuskáéknál a gyerekekkel, a szobában csak Veron néni áll a tűzhely mellett, és kever valamit egy lábasban, Miska spanyolul beszél hozzám folyamatosan, si-

mán, Heves megyei tájszólással, nyelvtanilag eléggé hibásan és egyszerűsítve, de minden spanyol megértené a szavát. Érzem, van a hangjában valami kis játék az asszony felé, hadd lássa, hogy beszél a férje spanyolul, most megint megszilárdítja egy kicsit a férji tekintélyt, közben huncut a szeme felém, ezt csak mi ketten értjük itt.

– Jártál te nálam fent Madridban, ahol laktam, *Escosura nueve, segundo tres*?

Töröm a fejem, Escosura utca kilenc, második emelet három? Nem emlékszem. A Santa Cruz de Marcenadóra emlékszem, ahol Bélával és Sanyival együtt laktunk hármasban, meg arra, hogy Moravcsik Gabit kivitték a csehek Londonba, mert felvidéki volt, ott maradt a barátnője, Andrea, hosszúkás arcú madridi proli lány, vidám természetű, odaköltözött hozzánk, Lusztig Bélának lett a barátnője, főzött ránk, mosott is, meg takarított, aztán egy délután csak ketten voltunk otthon, én a másik szobában, a folyosó végén, hallom, szólít, mintha rosszul lenne, futok át, Andrea az ágyon fekszik, arca eltorzul a görcstől.

– *Anda, rápido*, tégy fel vizet forralni – mondja, de nyögésbe fordul a hangja, nem értem.

– *Anda, de prisa* – küld, hogy siessek, megyek, felteszek egy nagy lábasban vizet, visszafutok.

– Elkezdődött – mondja.

Szörnyen meg vagyok ijedve, de most alábbhagyhattak a görcsök, elmeséli, hogy teherben maradt Gabitól, volt egy bábánál, az adott valamit, Gabi elutazott, nem szülheti meg a gyereket.

– Én még férjhez akarok menni.

Béla nem is tud róla, Andrea elküldte, meg Sanyit is, úgy intézte, hogy esténél előbb haza se jöjjenek, ötödik hónapban volt. Kezdődnek megint a görcsök.

– Hozd a lavórt – mondja eltorzult szájjal –, ne légy már ilyen mulya, siess, *de prisa*, vizet tégy bele, forrót, *ay, madre, madre* – jajgatott közben –, menj, mit állsz itt?!

Mentem, hoztam a vizet, betöltöttem a lavórba, aztán elfordultam, mert rám kiáltott, hogy forduljak el, sikoltozott, de közben állandóan hallottam, hogy valamit motoz mögöttem a takaró alatt.

– Nem segíthetek? – Nem is válaszolt, aztán csak hallom, hogy liheg, hörög, de már megkönnyebbülten, odafordultam, a lavórban egy kékeslila, patkány nagyságú, le-

hunyt szemű miniatűr csecsemő hevert, szempillája volt és körme is, pici körme, meg egy barna kaucsuk szonda mellette, mint egy kötőtű. Andrea betolta a lavórt az ágy alá.

– Hozz még vizet – lihegte, hoztam, aztán leültem az ágy szélére, és fogtam a kezét, simogattam, lassan megnyugodott. – A Moravcsik Gabi fia – gondoltam –, most Londonban van – simogattam Andrea kezét.

– *Qué bueno que estás aquí*, milyen jó, hogy itt vagy – mondta –, most menj, megpróbálok aludni egy fél órát.

Fél hét, hét lehetett, délután, nyár volt, még világos, tíz percet sem voltam a másik szobában, kezdődött újra, megint ugyanaz, még hevesebben, még élesebben, a sikoltások, a nyögések, az arca eltorzulása, a görcsök, vizet, *de prisa, anda*, szaladtam ki-be, elvérzik, gondoltam, megyek orvosért.

– *Idiota* – mondta két jajgatás közt, a keze a takaró alatt motozott –, fordulj el.

– Nem fordulok!

– Fordulj el!

És akkor a másik, ugyanakkora, mint az első, ikrek, két fiú, mert fiúk voltak, a Moravcsik Gabi fiai.

– *Escosura nueve, segundo tres?*

Nem, nem voltam Madridban fent Miskánál.

– Volt nekem ott egy nőm, egy barát-nőm, *una mujer, una amiga morena* – meséli spanyolul –, nála laktam, Pepita Durán, így hívták, Pepita. Sokáig írt nekem, még itt Abaváron is kaptam tőle levelet, azt írta benne, hogy ha akarom, utánam jön, de ha nem találom meg itthon, amit várok, a családomat, nála mindig van helyem, vár, menjek, *la Pepita Durán*, így hívták, nagyon rendes lány volt.

A borotválkozást befejezte, lavórban mossa az arcát, prüszkölve fröcsköli a vizet, ülök, nézem, hallgatok, aztán azt mondom:

– *Si, si, naturalmente.* – De nem tudom, miért.

Pepita Durán valahol felelet az én szorongásaimra, csak nem értem világosan az összefüggést. Talán az, hogy Miskának is volt öröme az életben, hogy őt is szerették, hogy tudja, milyen az, hogy érti, érzi azt, amit érzek. Andrea később egy madridi vilamoskalauzhoz ment férjhez. Nem is tudom, ki mesélte, boldogok, két gyerekük van, bonyolult dolog, hát nem mindegy?

Nem, nem mindegy. Rózsi, Rózsi, mintha végszóra jönne, nyitja az ajtót, hátán a kis Aranka. Miska törülközik, most friss, fiatalos, magyarra váltja a szót.

– Megjöttek, Rózsika? Egyen már egy kis hájas tésztát.

KÉNYSZERLESZÁLLÁS

*Shannon, Légikikötő.
– Írország*

1967. november 25, reggel 7. A shannoni repülőtér gyors-grill éttermében ülök. Már megterítettek a reggelihez; a sarokban három ír lány cseveg és nevetgél, egyébként minden üres, hátul a begyújtott grillsütők duruzsolnak, néha váratlanul megszólal a hangszóró, és valami repülőtéri szöveget mond be egy lágy, idegnyugtató hamvasszőke ápolónőhang.

Délután 1/2 5-kor szálltunk fel Prágából, este háromnegyed kilenckor értünk földet Shannonban, egyenesen a világ első vámmentes áruházába tódultunk mohón, de egy-két ember kisebbke vásárlásán kívül jelentős üzletkötés nem jött létre. Tíz óra tízkor szálltunk föl ismét Gander felé (ez Új-Fundland, Kanada), majd fél tizenegy után öt perccel – messze az Atlanti-óceán fölött jártunk már – a gépben megszólalt a hangszóró: az egyik motor hibás, visszafordulunk Shannonba.

Közvetlen életveszélyben voltunk, a még működő motorokkal kellett kiegyensúlyozni, fönntartani és épségben leszállítani a gépet itt Shannonban. Nem egyetlen dologból, mondjuk, a tudott motorhibából származott az életveszély érzése, vagy nemcsak és nem elsősorban ebből, sokkal inkább a kis jelekből, a repülőtiszték, technikusok erőltetetten fegyelmezett, vigyorian, kedvesen, megnyugtatóan mosolygós arc kifejezéséből, ezeknek az arcoknak a rezzenéséből, amikor hol az egyik, hol a másik oldalon kilestek az ablakon, a gépmotorok kipufogócsövét figyelve, főleg azt, amelyikből vastag, fehér, sűrű füst szállt ki göndören és bodrosan, mint egy ősz néger varkocsa, abból, hogy a működő motor nemcsak búgott, hanem a búgás mögött, valahol messze, visszhangszerűen és vékony hangon énekelt is, olyasmi hangon, mint az őrült Ophelia a Hamletben, mielőtt a folyóba öli magát, meg más ilyen jelekből, ahogy például a tuskólábú, kedves-butácska, szőke légikisasszony egy Zójához, egy Dobó Katicához méltó hősies-séggel csevegett, bájosan és önfeledten, és közben nem látszott meg rajta, hogy ő maga is reszket az életéért. Jelese lehetett eb-

ből a tárgyból a stewardess-vizsgán, remekül csinálta.

Biztonsági övek bekapcsolva, dohányozni tilos, a mellettem levő ülés üres, mögöttem Aradszky, mellette Koncz; röhögve, halkán „utolsó búcsút” játszunk, „Bocsáss meg, ha valaha megbántottalak”, „odafönt találkozunk”, „ne váljunk el haraggal a szívünkben egymástól”, meg ilyen marhaságokat, közben Koncz Zsuzsa ki-kiles az ablakon, látni-e már a repülőtér fényeit, kitart-e a motor addig, és ha kitart, le tudunk-e szállni, nem értek hozzá, de azt tudtam, hogy ez itt most nemcsak motorprobléma, hanem pilóta-biztonság kérdése is, az egyensúlyt tartani tudni, a repülőgép farkában ülünk, a mi oldalunkon előttem öten, egy bizonyos Lopez, argentin, nagyon értelmes, művelt, remekül összebarátkoztunk, azt mondja magáról, hogy az Egyházak Világtanácsánál dolgozik tizenöt éve Svájcban, de lehet, hogy egy szó sem igaz belőle, lehet, hogy nemzetközi kém vagy újságíró – mellette egy kócos bolgár beat- és táncdalénekes. „Csok-ban”, „Csok-ban”, „Csok-ban”, kiáltozták neki kórusban a többiek még Prágában, a kubai kultúrattasé koktélpartiján, amikor kérték, hogy énekeljen, és nem akart, hosszú, vé-

kony huligán, jó pofa, és egész jól beszél angolul, humora is van, értelmes is, végül énekelt, beatszámot angolul, üvöltve, mint Johnny Halliday. Az előttük levő két ülésen két cseh, először külkereskedőknek hittem őket, amikor azt hívé, hogy nem fogom megérteni, az egyik káderjelentést adott rólam, és közölte, hogy tökéletesen beszélek spanyolul, de ezenkívül még több nyugati nyelven is, és ezért felettébb gyanús vagyok neki; mellette egy bolgár zenész – öttagú bolgár zenekar meg egy karmester jött a Varaderói Nemzetközi Táncdalfesztiválra a négy énekessel (három nő, meg Csok-ban) – előttük egy kubai, bajszos, latin-amerikai fej. Hátul egy bolgár nő és tízhónapos-forma kislány, kedves, kövér, nyuszifogú kis mongol képű gyerek, cuclisüveggel és piros-tarka gyapjútakaróval, a másik oldalon a férj, aztán egy összebújt NDK-házaspár, még bolgár zenészek, mindenki be van rendezve, de mindenki úgy viselkedett, mintha igazán ember volna, becsületszavamra, remekül. Valószínűleg egymás előtt szégyelltek volna, ha pánikba esnek, idegrohamot kapnak, hisztérikus viselkedésben törnek ki; erre is remek dolog a közösség: emberi magatartásra kényszeríti az egyént, viselkedni kell,

és tartani magát az embernek, mert erre adunk, ez fontos nekünk, hogy mások és mi magunk is embernek tartsuk magunkat és egymást.

– Hé – szóltam hátra viccesen Aradszky-nak és Koncznak –, ha valamelyiktek netán életben marad, mondjátok majd meg, hogy nagy író voltam. „Persze, persze, megmondjuk”, felelt Koncz Zsuzsa. „De ha te úsznád meg, szólj egy-két jó szót a stílusomról, a technikámról.” Jó zrí volt. Aztán a repülőtér fényei, a kis lámpák lent, a gyomorban és a fülben pedig a leszállás nyomása, zúgása, de a lámpák még mindig nagyon messze lent világítottak, aztán egyre közelebb, de még mindig nagyon messze, ötven, harminc, de még tizenöt méterről lezuhanni is halálos, vagy az lehet, vagy felrobban a motor, kigyullad a gép, akkor mi van? Megússzuk? Nem ússzuk meg. Aztán az utolsó másodpercek, már az ablakkal egy magasságban világítanak be a lámpák, de még repülünk, aztán a tompa dobbanás, a csattanás, földet értünk, robban? Most fog robbanni? Nem. Fékezés, vad, erős, gyors fékezés, milyen lehet meghalni? Nem, mégsem. Mintha mégis megúsztuk volna, a motor jár még, de már a földön gurulunk si-

mán, egészen simán, no jó... És ebben a pillanatban balról, mintha egy színes filmen volna, a repülőtér betonján teljes sebességgel és a zuhogó esőben sárga ködlámpákkal fordul és száguld felénk nyolc mentőautó, mintha oldalról derékba akarnák támadni a repülőgépet, a hangjukat a repülőmotortól nem hallani, de ez most mintha végérvényesen igazolná, hogy okkal és joggal féltünk, fölkészültek a legrosszabbra, biztosan szirénáznak is, vagy nem, miért szirénáznak, hülyeség is volna, csak pánikot keltenének, egy másodperc töredékére kifut a fejemből a vér, de már megint rendben vagyok, állunk, idetolják a gép mellé a lépcsőt, várunk, kialszik a világítás, sötétben állunk, várunk, tréfálunk, kevés szó esik, inkább csönd, aztán kinyílik az ajtó, itt nem busz visz minket az épülethez, hanem három taxi. A szélvédő üveg belső párkányán – a katolikus Írországból vagyunk – két fehér csontszobrocska: Szent Kristóf, karján a gyermek Jézussal, az utasok védőszentje, meg egy kis Mária-szobor. Később, a vacsoránál mondom Aradszkyknak, hogy ma okvetlenül veszek egy kis vámmentes Szent Kristófot, igazán megérdemli az öreg. Aztán jóval később, az én órámon éjjel egy van,

átmegyünk a szállodába, ebbe, amelynek a papírján írok, elbűvölően tiszta, derűs, egyszerre régiesen angol és modern, a szobánk fürdőszobás, piros és zöld virágos tapétákkal, finom ágy, fél hétkor ébredek, most kilenc óra öt van, illetve vagy két órával kevesebb, de lehet, hogy csak másféllel, még nem állítottam át az órát, vesztettem a közép-európai idő átszámításával az életemből, és ezt majd csak akkor fogom visszakapni, ha hazafelé jövök.

Ittam egy kávét, aztán visszajöttem ide, most ülök a hallban, néha beszélgetek a fiatal ír éjszakai portással is néhány szót, aranygombos piros kabát van rajta, elmondom neki, hogy mennyire szerettem volna egyszer Írországba jönni; hogy gyerekkoromban olvastam Verne regényét, a Senki fiát és nagyon szeretem James Joyce-ot. Később megdicsér, milyen jól beszélek angolul. Hogy hol tanultam? – A középiskolában – mondom. Őszintén jólesik a dicséret.

Közben reggel lett, odakint világos van, kedves, szőke szobalányok szaladgálnak. Még mindenki alszik a mieink közül. Nem lehet tudni, hogy mikor indulunk tovább.

KÉT KUBAI JEGYZET

Állok a repülőgép nyitott ajtajában, kezemben kézitáska, karomon esőköpeny, éjszaka van, fél kettő lehet, minden fényszóró ránk irányul. Egy pillanatra megállok és körülnézek. Nem látok semmit. Valahol, odalenn a lépcső alján vagy távolabb – várnak. Nem tudom, ki vár, de biztos vagyok benne, hogy várnak. Ismert vagy ismeretlen kubai barátok, talán a követségről is. Finom meleg van. Az arcomon mosoly, bennem kíváncsiság. Nem baj.

Szerencsére imádok moziba járni. Rossz filmekhez is. A rossz filmekben is emberek jönnek, mennek, sikongatnak, cigarettáznak, esznek, csókolóznak, lovagolnak, autót vezetnek, vívnak, lönek, meghalnak és feltámadnak. Ha egyszer fel kellene támadnom, a filmekből tudnám, hogyan kell viselkednem. Mindig nevetnem kell, ha egy filmet az eszmei mondanivalója miatt nem mutatnak be. Magatartásformáink egyetemesek, a színész a homlokára tett kézzel jelzi, hogy

gondolkodik. Az eszmei mondanivaló többé-kevésbé nyílt (tchát átlátszó) propagandájánál ezerszer veszélyesebbnek – mert kivédhetetlennek – érzem a filmekből ellesett és önkéntelenül utánzott szerepet, mozdulatot, ruhaviselést, kéztartást, az érzelmek és indulatok eltanulható jeleit, az éppen divatos hajviseletet, a bátorság és a félelem korszerű mozgásformáit. Vagy a megérkezését.

Mosolygok, a nyakizmok lassú mozdításával körülnézek odalent, ahol nem látok semmit, szabad bal kezemet ráteszem a gép mellé tolt lépcső korlátjára, lassan, mint aki vízbe lép, kitapogatom lábammal a következő lépcsőfokot, elindulok lefelé. Nincs semmi baj. Tudom, hogy kell megérkezni egy repülőtérre. Filmekből tudom. Ezt is filmekből tudom.

Havanna, 1968. március. Vasárnap délben hazafelé a buszon. Néger lány áll mellettem. Kezében a Magyar Szemle egy spanyol száma, egy HUNGRIA. A lány összehajtván tartja a kezében a lapot, a címoldatról Petőfi bal szeme folyton engem néz. A lány csúnyán szép, vékonyan sudár, sötétszürke spriccelt kabát, felhajtott gallér, lábán azsú-

ros fekete harisnya, magas sarkú szandálja egy számmal nagyobb, mint kellene, elől eláll. A lány bőre sötét, tompa fényű, feszes, picit érdes, csuklóján karóra, másik kezében vajszerű táská. A lány szeme körben feketével van kihúzva. Rám se néz. De Petőfi szeme figyel. A bal szeme. Szigorúan és némi gyanakvással.

TEREK

„Gyűjtöttem ezt-azt. A semminek.”

Orbán Ottó: *Búcsú*

Gyűjtőszenvedélyem határtalan. Gyűjtöttem mindent, csak vagyont nem, pénzből is csak a régit, megzöldültet, ócskát, műkedvelő numizmata, hazai és külföldi érméket, amiket semmilyen bank nem vált be. Talán az első, mindjárt a legelső kollekcióm meghatározta gyűjtőszenvedélyem jellegét: autórendszámokat gyűjtöttem, nem volt benne semmi eredeti, nem is én találtam ki, fiúk, nyolctíz évesek, kiálltunk az Andrássy út járdájára, és kis füzetbe kapkodva firkáltuk fel az elsuhanó autók számait és betűit. Máig sem tudom, mire volt jó, sok-sok füzetem gyűlt tele autórendszámokkal, talán az tett benne, hogy nem jó semmire, talán – detektívregények halvány emlékeként – nagy bűneset nyomára reméltem bukkanni a rendszámok között. Akkoriban, mintegy mellékesen és oda sem figyelve, tévedhetetlenül ismertem fel egy Citroënt, egy Lancia Lambdát, egy Alfa Romeót, sőt az egyes márkákon belül az egyes típusokat is, két-

száz, háromszáz méterről, ma meg, nevetnem kell, egy Volkswagent is nehezen különböztetek meg egy Rolls Royce-tól.

Madridban „capicuá”-kat gyűjtöttem. Valamelyik fiókomban talán ma is megvannak, százötven, kétszáz vékonyka, szürkés papírszelet, madridi villamosjegyek, mindegyiknek a száma egy-egy „capicua”, szimmetrikus szám, emlékszem, volt köztük egy nagyon szép, a 12321, de ez nem volt különlegesség; gyűjteményem Mauritiusa, büszkeségem, a *pièce unique* a 66666 volt, néha arról ábrándozom, hogy a kalauz egyszer, észre sem véve, hogy milyen kincset nyújt át, kezembe nyomja a 11111-et, de nem, ezt a csodálatos szerencsét másnak tartogatták az istenek.

Az ötvenes években *bieber*-eket gyűjtöttünk, szakállakat, szakállas embereket, akkoriban még nem volt belőlük annyi, mint manapság, amikor már magam is *bieber* lettem. A szakáll egysége 1 *bieber* volt, eredetét nem tudom, miért éppen *bieber*, németül *bód*-ot jelent, talán Hegedüs Géza meg tudná mondani, ő mindent tud. A legszebb bieberemet Visegrádon lőttem, gyönyörű, tűzvörös szakáll volt, fölötte a fejen kék és fehér svédmintás jambósapka, a *bieber* alatt

ugyanilyen pulóver, nyakában fényképezőgép tokban, mintha folytatása lett volna, rozsdabarna vászonnadrágban és fehér fűzős turistabakancsban ért véget, és bolyhos fülű csacsin ült a bieber, kezében egy vászonvödör. Hogy víz volt-e a vödörben, nem tudom. Az a szamár másik oldalán lógott.

A feleségem jelvényeket gyűjt. Fakeretet vont be valami bordó anyaggal, abba tűzködi a jelvényeit, szép, színes kis kollekció, noha színváltozatban és formában meg sem közelíti cigarettadoboz-gyűjteményemet, amit nincs hova tenni, külön e célra varrt zsákban tartjuk, nem tudom, minek. Csak gyűjtöm. Talán mert nagy dohányos vagyok. Memento mori.

De nem, mert iszákos nem vagyok, a külföldi italosüvegeket mégis gyűjtöm, az előszobában, a szekrény tetején sorakoznak üresen. Kaptam már csomagot Párizsból is üres pálinkás-, konyakos-, vermutos-, pernodos-üvegekkel. A vámos kicsit csodálkozott. Ma már csak a különleges ritkaságok érdekelnek. Nincs több hely az előszobaszekrény tetején.

Legszívesebben azonban tereket gyűjtök.

Gyűjteményem első darabja 1931-ből származik, a Rózsák tere alkonyatkor, április-

ban, gyerekek futballoznak rajta. Ezt később, valamikor harminchétben megírtam versben is, a vers már nincs meg, a teret úgy, olyannak, ma is őrzöm. A pesti terek közül kettőnek van jelentősége gyűjteményemben: az Almássy térnek meg a Bakáts térnek. Az elsőn rézsút keresztülvágva jártam iskolába évekig a Barcsay utcába, a másodikon születtem, a gyermekklinikán, jövő év novemberében lesz ötven éve. De ezek személyes értékű darabok, valóságos értékük, tudom, csekély. Marrakechból a Djma el Fnáa-t, az Akasztottak Terét őrzöm, kocka alakú óriási datolyaépítményeivel, Tangerből a Grand Zoccót, de még inkább a Petit Zoccót, mert az meghitt, zárt, igazi tér, a Grand Zocco tágas és nyitott, noha festőibb, kígyót is bővílnék rajta. Érdekes, Casablancából nincs terem, utcám sok van, de terem egy se. Lyonból egyet hoztam haza, egy vasárnap délelőttit, március elejéről, a háború alattról, nem tudom a nevét, idegenlégiós katonaruhában ülök rajta egy kávéház teraszán, és sört iszom. Szegedről a Dóm tér szerepel a gyűjteményemben, de az is személyes jellegű, valami régi fényképen volt rajta, mostohaapám áll a Dóm előtt a lépcsőn, az is a háború alatt, lehet, hogy az

utolsó kép, ami róla készült, többé nem találkoztam vele, mosolyog a képen. Aztán nemsokára elvitték Belsen-Bergenbe. De a gyűjteményemben az ottani Appel-Platz már nem szerepel.

Plymouthból a lebombázott katedrális tereét hoztam el. Gyurival megyünk rajta, magyarázza, hogy a katedrális így őrzik meg, romosan, lebombázva, mementónak; egy negyven év körüli ázsiai nő jön velünk szembe, nagyon szép vagy nagyon csúnya, nem is tudom, őt nézem, aztán én kezdem magyarázni Gyurinak, hogy nem tudok rájönni, miért hatnak rám ilyen erősen az ázsiai nők. Prágából egy csúnya terem van, ritka példány a sok szép terű városból, a Hotel Internacional előtti, kopott, szürke, november végi, barátságtalan. Ritkaság. Van egy már-már giccses darabom is, a Place Fürstenberg, éjjel és kihaltna, Párizsban, meg ugyanonnan egy esteledő, gyönyörű, a Place de la Contrescarpe, picit, mintha a lakásban volna bent, az egyik kávéház teraszán Tardos Tibor ül ingujjban, cigarettázik, újságot olvas, abszintot iszik, és rám vár, hogy vacsorázni menjünk. A londoni Leicester-Square-t nemcsak a Tipperary-nótából őrööm, *Farewell Leicester-Square*, hanem a

valóságból is, délben két óra tájban, napsütésesen, a moziból kijövet, ahol Antonioni Nagyítás című filmjét láttam, két nappal azelőtt, hogy Cannes-ban megnyerte volna az az évi nagydíjat.

Madridi terekből egész kis külön kollekcióm van, Barcelonából egy nagyon kicsi, nagyon eldugott és nagyon zöld tér a zsákmanýom, valami régi zsidó templommal, még a zsidók kiűzése előttről. Fehérvárról – annak sem tudom a nevét – egy furcsa alakút őrzök, piros trikóban én, a feleségem rózsaszín nadrágos, pizsamaszerű öltözékben, külföldieknek néznek minket, megbámulnak, míg narancslevet iszunk, délután, bemegy egy boltba és ötös kötőtűt keres. A Klauzál teret nem mondom el újra, egyszer már megírtam, a Hunyadi teret sem, azt még megírom. Splitből sok terem van, mind más, mind gyönyörű, csaknem mindegyiken egy-egy Meštrović-szobor áll, váratlanul, mellbeütően, lélegzetelállítóan, meg egy másik Rijekában, éjjel, álomszerűen, csaknem félek, bármelyik pillanatban meggyilkolhatnak. Borzalmas és csodálatos tér. Talán nem is létezik.

Havannából egy pompás darabot viszek haza, valóságos kis ékszer, *una joya*. Állan-

dó szabadtéri színházát csinálnék rajta, folytatólagos előadásokkal, a nap, de különösen az éjszaka minden órájában, afrokubai folkórtáncsal és zenével a spanyol koloniál építészeti négy kis csodája közt, a havannai Katedrális teret, 17–18. századi lehet, kis hibája van, a klérus, mit se törődve az építészeti egységgel, az egyik sarkára egy ronda épületet lógatott bele kintről, az egyik utcából. Ez megtöri a zártságát, a korabeli egységet. Nem baj. Nekem így is jó. Szerény vagyok. A nagy, rózsaszínbe játszó, kopott macskaköveken, a tér közepén antik, forradalom előtti Cadillacek és Pontiacok kushadnak a napon, lustán és kéjesen, egy néger söpröget piros ingben, kék nadrágban, valahol hangszóró bömből, *Esta tarde vi llover* . . . a divatos kubai sláger, a hatalmas amerikai autók mellett hosszú szőke sörényű, barna lovacska baktat el, hátán villogó fogú guajiro színes rostokból szőtt szalmakalapban, fehér ingben. Balra, az egyik épület tömör kőoszlopos tornáca mögött zöld cserepes, mozaikpadlós, vasrácsos spanyol *patio*, pálmákkal és csörgedező szökökúttal. Most étterem. De ez sem baj. Így szép. A tér él. Lüktet benne az idő.

Santiago de Cubában még nem voltam,

„elérlek, Santiago”, mondja Lorca. Állítólag ott is nagy vadászterület nyílik az utasnak, Trinidadban is, Camagüeyben is. Mexikóból is szerettem volna hozni valamit, sajnos azonban, úgy látszik, nem lehet. Nem kapok vízumot. Pedig erre volna helyem bőven. Ehhez a gyűjteményhez nagyobb területem van, mint egy előszobaszekrény teteje.

Havanna, 1968. január

LEVÉL AZ ÉRTELMISÉGI ÁLLAPOTRÓL

(Felszólalás a Havannai Kulturális Kongresszus
hármás bizottságában)

Levél ez, tisztelt küldött kollégám, levél, közvetlenül magához tőlem, mert utálok dobogóra lépni, szónoklatot tartani, ezt elolvashatja éjjel a szobájában is vagy sebtiben reggel, ha a teraszon reggelizik, esetleg az úszómedence szélén, napozás közben. Csevegünk csak, egyoldalú beszélgetés ez ketőnk közt, akiknek – Manuel de Falla híres mondatát kissé megcsavarva – az az átkozott mesterség jutott osztályrészül, hogy értelmiségiek vagyunk.

Átkozott, mondom, mert szégyelljük. Ha kívánja, használhatok kevésbé goromba kifejezést is: átkozott, mert annyi titkolt rossz érzéssel tölt el bennünket ez a mesterség, hogy csaknem ötszázan jöttünk el, számos országból, ide Havannába, hogy ebből a szegycnből, jó, mondjuk inkább, rossz érzésből levezzekeljünk egy keveset. Mert luxus az, tisztelt kollégám, hogy maga meg én, személy szerint (tény ez), már a szocializmusban élünk. Nagyon kérem, ne nézzen rám

ilyen nagy, gömbölyűre kerekített, döbbszemekkel. Én nem arról az országról beszélek, ahol élek, vagy ahol maga él, még csak egy bizonyos társadalmi szervezetről vagy formáról sem, amelyet ezen a néven neveznek, csupán az egyszemélyi szocializmusról, a miénkről, a legnagyobb fényűzésről, amelyre ember vágyhat, amit kívánhat magának és mindenki másnak, arról, hogy olyan mestersége van, amit szeret, és ami nélkül szinte élni se tudna már. Mert maga és én, tisztelt kollégám, már ebben az egyszemélyes szocializmusban élünk egy olyan világ kellős közepén, ahol a lakosok többsége még a virágzó kapitalizmushoz sem jutott el, a legsötétebb és legvirágzóbb középkori feudalizmusban él, egyszerre egyszemélyesben és kollektívben, és mi azért jöttünk el ide Havannába ennek a rohadt-gyönyörű mesterségnek minden terhével a vállunkon (elnevezést: a fejünkben), hogy ebből a teherből, a lehetetlent is megkísérelve, akár csak néhány grammot is lerakhassunk. Mert olyan mesterség ez, tisztelt kollégám, a magáé meg az enyém, amelyben az ember, mint az örült, folyton a meztelen agyával akarja megváltoztatni a világot, a világ dolgainak jelen

állapotát, tudván tudva, hogy azt megváltoztatnia lehetetlen.

Lehetetlen. Ne ringassuk magunkat ábrándokban. Ebből élünk, alkotó munkából, kitalációkból, gondolkodásból és érvelésből: tudjuk, hogy lehetetlen. Mégis ezt próbálgatjuk folyton, Homérosz óta és még sokkal régebben napjainkig, múltak évek, évtizedek, századok és évezredek: és semmi. Maga éppoly jól tudja, mint én, hogy semmit, alig néhány pirinyó homokszemecskét tudtunk ennyi idő alatt megmozdítani, semmit, kivéve néhány homokszemecskét, ennek a csodálatos civilizációnak kis és mégis nagyszerű homokkupacát tudtuk csak összehordani a meztelen agyunkkal és azoknak a millióknak a fizikai és állati munkájával, akik csak a napi megélhetésért dolgoznak, és akiket itt, a mesterség bevett tolvajnyelvén gyengén fejletteknek nevezünk.

Hogync, magának teljesen igaza van, tisztelt kollégám, ezek mindenki által tudott dolgok. Sokszor és nálam sokkal jobban elmondták már mások, egyebek közt a perui César Vallejo is:

Egy férfi ballag kenyérrel a vállán.

Írjak-e eztán tudathasadásról?

*Egy másik leül, tetűt vakar hónaljából,
s kettényomja.*

Mit ér darálni lélekelemzésről?

Vagy akár, szinte ugyanazokban az években, mint ő, egy magyar költő, József Attila – megtiszteltetés számomra, hogy honfitársa lehetek – egy csengő szonettben:

*Adjátok meg a munka örömét,
adjátok kedvet, nekem nem elég
a munkabér, a munkaerő ára.*

Több mint harminc éve már, hogy ezt mondták, és így, mi meg a francia forradalom óta ülünk az egyes, kettes, hármas, négyes, ötös bizottság asztalai körül, és még mindig ugyanerről vitatkozunk, és még mindig ugyanaz a rossz érzés tölt el bennünket azért, mert még sem az ő eszméiket, sem a magunk célkitűzéseit nem tudtuk sem egyetemessé tenni, sem megvalósítani. Tömörebben és világosabban: az egyszemélyes és kollektív szabadság fényűzését nem tudtuk egyetemessé tenni (mert erről van szó), és itt nem valami absztrakt és metafizikus sza-

hadságra gondolok, hanem konkrét szükségletekre, amelyeket a világ lakosainak nagy többsége még nem elégíthet ki, pontosan körülírt és meghatározott szükségletekre, amelyeket már évszázadok óta írunk körül, szinte folyamatosan, és amelyeket előbb említett honfitársam, József Attila így fogalmazott meg egy szerelmes versében:

*Úgy kellesz, mint parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.*

*Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.*

*Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.*

*Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.*

*Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.*

Igen, tisztelt kollégám, az emberi értelem szükségszerű és időszerű hajnalhasadásáról van szó. A fénylő eszméről, amely az egészet összefogja. Költészet ez. Sötét éjjel van, aztán felkel a nap. Most is süt. De kinek? Hányunknak? És mikor süt már ez a nagy fény mindenkire? És mit lehet tenni, hogy minél hamarabb süssön? Ostoba kérdések.

Ezekre az ostoba kérdésekre választ keresni, ezzel a céllal hozott ide bennünket az értelmiségi állapotunkból, átkozott mesterségünkől szervesen eredő, többszörösen összetett és ellentmondásos rossz érzés, hogy mint az örültek teszik, ismét megkíséreljük megvalósítani a lehetetlent, a legnagyobb feladatot, a legszocialistábbat – ha más kifejezést kíván használni, én nem tiltakozom, demokrata vagyok –, amelyet egy értelmiségi csak elképzelhet, azaz kimondom még egyszer: megvalósítani a lehetetlent.

Maga a pusztá tény, hogy okfejtéssel eljuthatunk a megállapításig: nincs alkura lehetőség, az egyszemélyes boldogság fabatkát sem ér, mert azt, aki csak önmagában akar boldog lenni, bárki megalázhatja, vádlón jelölik meg arcán a szégyen pirosuló foltjai, belső tűz emészti fel nedveit – bocsánat, hogy harmadszor is József Attila egy gondo-

latát citáltam itt –, szóval maga a pusztatény, hogy erre a következtetésre jutottunk (és hogy eljutottunk, arra bizonyíték, hogy eljutottunk ide Havannába, erre a kongresszusra) meghatározza értelmiségi állapotunkat, a tiszta örület állapotát, azt, hogy a lehetetlent akarjuk tenni és valósággá változtatni, a világ jelenlegi állapotának megváltoztatását akarjuk elérni, és nem tudunk nyugodni addig, amíg ezt el nem értük.

Igen, tisztelt kollégám, még van öt percünk, öt perc múlva kezdődik ismét a gyűlés, újra kezdjük a vitát a hármass bizottság központi témájáról: „mi az értelmiségi felelőssége saját környezetete és az egész világ iránt?”

Köszönöm, hogy meghallgatott.

Lataquiából indultunk kétszer is, mind a kétszer vissza kellett jönni – miért éppen Lataquiából? Nem tudom, talán álmodtam, de lehet, hogy valamiről eszembe jutott, ébredés után, persze lehet, hogy a régi mániám jött elő, az L. A. vagy az A. L., szeretem az olyan neveket, ahol ez a két betű szerepel, mintha mindig önmagamat ismer-ném fel bennük, vagy egy változatát önma-gamnak, szóval Lataquiából, kétszer is, de aztán valahogy mégis az Alhambrában ta-láltuk magunkat, csoda mód, ez is A. L., az Alhambra, de ez nem Granada volt, hagy-juk most Granadát, nem kell, unom Lorcát is, már fáraszt folyton ez a tehetetlenségi nyomaték, hogy az ember egyszer elkezd va-lamit, aztán nem tudja abbahagyni, mindig, folyton csak ugyanazt, végre valami más is kell vagy kellene, leveleket is kellene írnom, munkatervet készíteni, beosztani a napokat és az éjszakákat, de semmi kedvem most ehhez, valahogy puhatestű vagyok belül és

gerinctelen, mintha kihúzták volna belőlem a tevőideget, valahol a tarkóm táján benyúltak, két ujjal megfogták a végét, aztán kihúzták, és most nincs tevőidegem, csak tötymötyölök, firkálok, olvasok, játszom a macskával, ez is röhej, fekete, utálok a macskákat, nem bírom elviselni a macskákat, valószínűleg kicsit félek is tőlük, valami régi emlék, hogy megtámadtak, vagy nem is engem, mást, kit? Marichut? Azt hiszem, Marichut egyszer egy nagy vörös szőrű macska, vagy Katit? Most meg egy pillanat alatt megszerettem ezt a dögöt, mert félénk, bejöttem a szobába, már tudtam, hogy létezik, lent a fűszeresné mondta, hogy mára már kapott enni, ne adjak neki, de a macska nem volt sehol, mindkét ablak csak behajtva, nem bezárva, azt hittem, kimászott a háztetőre, valahol kóborol, C. V. szerint -- akivel telefonon beszéltem később -- az ágy alatt van, kerestem, nem volt sehol, az ágy alatt egy matrac van, a pótágy, Tibor így hívja, a pótágy, erről beszélt a levélben, de hol a macska, Urusnek hívják, Ürüsnek ejtik, vicceltem vele, zamatos vidékies tájszólásban kérdeztem az üres szobától: „Ürüs! Ürüs, hogy itt vagyok, hogy megjöttem?” de nem felelt, sehol semmi, a

macska nem volt meg, szent isten, hogy fogok elszámolni a macskával Tibornak?! De nem nagyon törődtem vele, majd előkerül, egy macskát nem kell féltetni, vigyáz az magára, ha nem kap enni, majd elmegy egeret fogni, vagy csirkebelet keres magának, kanárit, a megpucolt hal kidobott részeit egy szemétlárában, a macska önálló és önellátó, nem úgy, mint a kutya, de semmi, egész nap semmi, nyoma se volt, lementem, pénzt váltottam be, a pezetáimat, vettem egy sorsjegyet, húzás szerdán, vagyonos leszek, kocsit veszek, egy hét alatt megtanulok vezetni, kocsin megyünk haza Katival, délután moziban is voltam, este 9-kor jöttem meg Tibor felöltőjében, mert ronda hideg van, azt vettem föl, kicsit nagy nekem, de jól esett, zsebemben tíz deka vaj, mert úgy emlékeztem, hogy az nincs itthon, aztán ahogy kinyitom az ajtót, hát csak világít a zöld szeme a sötétben, persze, mert hülye vagyok, azonnal magyarul szóltam hozzá. Cica, mondtam, és felgyújtottam a villanyt, de akkor már a fekete farka végét láttam csak, beslisszolt a szobába, mondom, hogy félénk. Ki a fenének jut eszébe egy macskát Urusnek nevezni? Tibornak vannak ilyen hülye ötletei, meg különben is, nem illik rá, mi

az, hogy Urus, még a Larousse-ban is meg-
néztem, Uruguay és Urundi, de semmi Urus,
ha még Ursus volna, azt érteném, az med-
ve, a francia Ours latin eredetije, lehet,
hogy Uránus-lakót jelent? Cica vagy Ma-
csek, Pröcli vagy ilyesmi, azt érteném. Azt
vártam, hogy egyszer csak megszólal, „nem
ürülök”, nem is hívom többet Űrűsznek.
Kint a konyhában vacakoltam valamit, azt
hiszem, egy doboz szardíniát bontottam föl,
amikor megjelent, fölnézett rám, aztán uzs-
gyi, be a szék mögé, az asztal alá, feltartott
farokkal, kecsesen és sebesen. Megint cic-
cegtem neki, nem jött elő, nem törődtem
vele, de láttam, hogy ismerkedni akar, ki-
dugta a fejét, kijött az asztal alól és nézett,
minden pillanatban készen arra, hogy meg-
lógjon, bepucoljon megint az ágy alá, mert
ott volt a bűdös dög, persze hogy ott volt,
az ágy fölső matraca meg az ágy alá tolt
pótmatrac között van egy rés, ott tanyázik
nappal, most is ott döglik, hívom, nem jön
elő, folyton attól félek, hogy valami baja
van, de az lehetetlen, egészséges, szép,
majdnem kövér, a szőre fényes és sima, tel-
jesen fekete, csak a nyakán elöl van egy kis
fehér kérdőjelszerű folt, állítólag fiúmacska,
persze ezt nem tudom nagyon megállapítani,

azt láttam, hogy a farka alatt csak egy luk van, meg C. V. is hímnemben mondta a telefonba, hogy „chat”. Aztán, míg lehajoltam, hogy kinyissam a jégszekrényt és kivegyem a vaját, egyszer csak érzem, hogy a lábamhoz dörgölődzik, fiúmacska ide, fiúmacska oda, nőtermészete van ennek, ha nem törődik vele az ember, azt nem bírja elviselni, jön, dörgölődzik, felkínálkozik, nem szabad mutatni nekik, hogy érdeklik az embert, erre nagyon kell vigyázni, szoltam hozzá, de semmi kényeztetés, csak úgy fönről le, kicsit foghegyről, valahogy bennem van, hogy utálok a macskákat, talán ezért. Az első szóra megint ellibbent, sütty, máris bent volt a szobában, onnan lesett kifelé. Füttyölök rád, gondoltam, mert most már tudtam, hogy jön ő magától is, nem kell édesgetni, miákolni neki, magányos egy macska ez, szeretetre vágyik, mint én, ki van éhezve, mint én, azt akarja, hogy simogassák, mint én, meg mindent, mint én, fél éve, hogy egy meleg emberi szóra vágyom, csak én okosabb vagyok nála, én tudom, hogy két lény között a viszony az első percekben eldől, kinek van nagyobb szüksége a másikra, neki rám, ez nem vitás, hiszen nem szeretem a macskákat, idegenkedem tőlük,

majd meglátjuk, biztos, hogy visszajön, megint felkínálkozik, hogy szeressem. De lehet, hogy azért, mert ő akar szeretni valakit. Az legalább olyan fontos, mint hogy szeressék az embert. Illetve a macskát. Jött is. Háromszor-négyszer is próbálkozott, de nem hitt magának, félt is, odajött, aztán az első mozdulatomra megpucolt, lesett, nem törődtem vele, még beszéltem hozzá, de a hangomban semmi melegség, csak közöny, felsőbbrendűség, na, mit akarsz, te macska, meg ilyeneket. Ennél? Ott a kajád a tányérban, meg a tej is ott van. A hang kemény, férfias, de nem ellenséges. Inkább közönyt tettem bele. Már ettem a szardíniát, ültem a széken, jött, nézett föl rám, éhes nem lehet, hiszen ott a kajája, egész nap nem nyúlt hozzá. Lehet, hogy valami kis finomságra vágyik? Valami kis nassra, érzi a hal szagát, azt szeretik a macskák, előbb az olajba mártogattam neki egy kis kenyeret, azt dobtam a tányérjába, jött, megszagolta, nyalogatta, de otthagytá. Aztán egy kis halat, hátha az jobban kell neki, jött újra, szagolgatta, nem nyúlt hozzá, csak ma reggel láttam, hogy azt mégis megette, mert az ennivalójából még mindig van a tányéron, de a haldarabkák eltűntek. Sajtot is kínáltam neki később, jö

büdös francia sajtot, remek sajt, de nem kellett, egy kis darabot ebből is a tányérjába pöccentettem, az sincs már ott. Így aztán szép lassan megbarátkoztunk, odajött hozzám, a lábamhoz dörgölődött, amíg ettem, nem is egyszer, többször is, oda-vissza, föl-tartott farokkal, puha, kéjes mozgással, lassan. Hiába nem szeretem a macskákat, mindig olyan szeretőt szeretnék, mint ez a macska, ha ember lehetne, ha nő volna. Nem az. Meg ilyen nincs is. Talán Tanja lett volna ilyen, Tanja Bell, de nem tudott fölutazni hozzám, sok dolga is volt, meg nem is volt pénze, nekem se, legalábbis anynyi nem, hogy az útiköltségét, repülőgépen, fedezni tudtam volna. A csúnya, de belül gyönyörű Tanja Bell. A táncstanárnő. Ült mellettem a padon, néztük a munkás tánc-csoportot, oda se figyeltem rá, néha egy-egy szót odavetettem merő udvariasságból, csak úgy, mert mellettem ült, éreztem a meleg bőrét a ruháján át, ahogy ott ült mellettem a padon, de még az sem kellett, vékonyka, csúf kis mulatt lány. Lány? Fiúnak is csúnyácska, nyiszlettnék láttam, érdektelennek, harminc nála szebb nő volt a nagy, üres teremben, táncoltak és tekeregtek, a szoknyájukat emelgették, meg a fiúk is félmeztele-

nül, egy szál nadrágban, mezítláb, gyönyörű testűek, élvezet volt nézni, ahogy táncoltak, valami joruba misztériumjátékot próbáltak, Elegua csalogatja Ochunt a vadonból, felkínálja neki Obatalát, akit már elcsábított a számára, táncolva magyarázta el neki, hogy milyen férfi Ochun, amíg csak Obatalá izgalomba nem jött, aztán amikor Ochun leereszkedett a vadonból, már vitte volna magával Obatalát, csupa érzékiség, csupa test, csupa szeretkezés volt ez a tánc, akkor Elegua már Changót is fölpiszkálta, az is jött Obataláért, aztán a két isten egymásnak esett, verekedtek, táncoltak, párbajoztak a nőért, Elegua pedig a sarokba húzódva csúfolta, utánozta őket komikus mozdulatokkal, a két törzs is egymásnak támadt, jártak körbe a teremben, már táncmozdulatokkal vágták a cukornádat, akkor állt föl Tanja, beállt közéjük, mutatta nekik három-négy fordulat erejéig, hogyan csinálják, de az a három-négy fordulat elég volt, hogy az összes hormonjaim működni kezdjenek, hogy ennek a csúnya lánynak néhány mozdulatától úgy legyek hirtelen férfi, mint ahogy mindig is szeretné az ember, hogy férfi legyen. De akkor már minden el volt döntve, ültem mellette fél óráig, és észre sem vet-

tem, hogy létezik, nem törődtem vele, visszaült a tánc után a helyére, két szó kellett csak, máris az enyém lett volna, ha van rá alkalom, de nem volt, másnap már utaztunk, másnap délelőtt nem akart följönni a szallodába, félt, meglátja valaki, aztán elviszik mezőgazdasági munkára erkölcstelen magatartása miatt. Az Állatkertbe mentünk ki, de végig, az autóbuszon állva, kívánt, és kívántam, táncolt a parkban, pálmafák meg a régi rozsdás és fényesre pucolt ágyúk közt, az emléktáblák közt, mert kívánt, és kívántam, egy óriás agavé levelébe belekarcoltam a Parker-tollammal a nevünket meg a dátumot, és kívánt és kívántam, folyton hozzá akartam nyúlni, de csak néha akadt ürügyem rá, ilyenkor megfogtam a nyakát, a tarkóját, egyszerre simogattam és szorítottam, ő meg nyögdécselt, aztán levelet írt, és a levélben szavak nélkül is benne volt minden, magázva kezdte, de aztán észre sem vette, és tegezve írta tovább, hogy jönne, de nem tud, hogy majd csak akkor tud, amikor én már régen elutaztam, el is, két hete, hogy eljöttem már, de csak most jutott megint eszembe Tanja Bell, a táncosnő, huszonkét éves, én negyvenkilenc leszek idén, hát nem szép? Sütött a nap, az oroszlánok lustán he-

verészték odalent a ketrecekben, föntről lehetett látni őket a rácson át, az árnyékban feküdtek, nagyon meleg volt, a büfében kekszet lehetett kapni, meg citromízű frissítőt, azt ettünk, meg a majmokat néztük, de nem az állatokra figyeltünk belül, hanem egymásra. Csak most jutot ez is megint az eszembe. Erről a macskaügyről. Mert aztán később, az éjjel, lefeküdtem, olvastam, talán éjfélig, de akkor már ott volt fönt az ágyon, a takarón, dörgölődött hozzám, a fejével bökődött, a karomat nyalta, olyan érdes a nyelve, mint a smirglipapír, majdnem fájt már, löktem el magamtól, de nem gorombán, inkább csak játszva, megérezte, jött mindig újra, dugta a fejét a hónom alá, nyalta a karomat, mászkált rajtam föl és alá, magasba tartott farokkal, tekeregve és kéjesen, aztán lefeküdt a takaróra, nézett, fiúmacska, sima fekete szőre van, fényes szőre, dorombolt, rekedten dorombolt, énekelt nekem, meg magának is énekelt, hogy nem kell egyedül lennie, leugrott az ágyról, kiment, visszajött, fel az ágyra, le az ágyról, aztán eltűnt, bebújt megint a két matrac mögé valahol lent. Akkor oltottam el a villanyt, azonnal elaludtam. Reggel arra ébredtem, hogy mellettem fekszik és alszik. Nem mon-

dom, hogy nem esett jól. Az ember hiúságának hízeleg az ilyesmi. Nagyon nehéz a szeretetnek ellenállni. Pedig fiúmacska. Mit csináljak? Így volt. Honnan is indultunk? Ja, igen. Lataquiából.

Párizs, 1968. április

AZ ESEMÉNYEK SZÉLÉN

Dives-ből, tőlem vagy húsz kilométerre balra indult el Hódító Vilmos – még 902 éve sincs egészen – elfoglalni Angliát. Húsz kilométerre jobbra tőlem Le Havre. Szemben, előttem a La Manche, de nem csatorna: tenger. A normann tenger.

Az események szélén ülök, és lógatom a lábam a semmibe. Az események epicentruma eléggé messze van – a diákság lázadása, péntek éjjel barikádharcok a Latin Negyedben, ismert utcákon, Rue Soufflot, Rue Gay-Lussac, négyszáz sebesült, szombat éjjel a miniszterelnök beszéde: minden követelést teljesít, hétfőn általános sztrájk, hétfőn este a győzelem, a szabadság ünneplése. „A Szabadság Éjszakája” a Sorbonne-on, hullámozó tömeg a Boul’Mich’-en, vad dzsesszmuzsika szól a Sorbonne udvarán, Victor Hugo és Pasteur fennköltén ülnek talapzatukon, karjukban vörös zászló. *A Latin Negyed a diákoké!* – olvasom a *Le Monde*-ban, de itt olvasom, Trouville-ban, Párizstól kétszáz ki-

lométerre, a normann tengerparton, ahol Tristan Bernard híres mondása szerint, „ha látni a Le Havre-i világítótornyot, esni fog, ha nem látni, akkor esik”.

Most éppen látni.

A tengerkoszorús sziget, Kuba után itt válik igazán élményemmé a tenger. Próbálom megfogalmazni, nem könnyű. A tenger és egyéb vizek közt az a különbség, kezdem iskolásan, hogy a tenger él, biológiailag él, nem úgy viselkedik, mint egy víz, hanem, mint egy állat. Ez az új benne. Ezt Kubában nem érzékelttem ennyire. Itt az ablakomból csak a tengert látom. Mindenütt tenger van. Az állandó jelenléte, közelsége, a dagály és apály látványos változásai miatt folyton meglep. Teljesen állat módjára viselkedik. Táblát kellene kitenni a partra: „Vigyázat! A tenger harap!” Meg nyal is. Nyalja a homokot, a hullámtörő kőgát falát. Naponta többször fölnyalja a szárazföldet, elropogtatja a vízbe vert fekete cölöpöket, a kékesfekete kagylótelepekkel és zöldes moszatokkal teletapadt sziklákat, a drapp homokot, kiköpi a kagylóhéjakat, milliószámba, a zöld borosüvegeket, a gumicsizmatalpat, halászhajók kátrányos, tört fadarabjait, biciklibelsőt, játékbaba karját, mo-

szatokat, puhányokat, kis rákokat. Hullám jön hullám után, ellapul, teljesen olyan, mint az igazi víz, mint a vödörből kiöntött felmosóvíz, kifolyik a partra, aztán visszamegy, megint kifolyik, megint visszamegy, de már nem ugyanolyan messzire. Valahol szemközt: Anglia. A víz szélén fekete varjú szemezget, eszik, a fehér sirályok egy Deauville-ből eldördült ágyúlövés hangjára ijedten fölrepülnek, elszállnak, a varjú marad, táplálkozik. Hullám jön, majdnem elsodorja, de mégsem, idejében fölugrik, kicsit csapkod a szárnyaival, a hullám visszahúzódik, a varjú leszáll, szemezget tovább, halat, rákot, kis kagylót.

Apálykor gumicsizmában mélyen bemegyek, csaknem ezer lépésre vagyok a part külső szélétől. Furcsa érzés a tengerfenéken járni. Egy helyen a drapposbarna homok szürkésfeketévé válik, néhány lépés, gumicsizmám az iszapba süllyed. Nem tudom kihúzni. Megfogta. Egyre mélyebbre süllyed a bal lábam. Ahogy húznám ki, merül a jobb is, az iszap húzza le rólam a csizmát, kézzel fogom meg a szélét, nem hagyom, visszaráncigálom az iszaptól, végre kint van a bal, de most a jobb lábam még a balnál is mélyebben ragadt a dágványba. Kicsit pihe-

nek, félek, fél lábon dülöngélek, kezem a sárban támasztéknak. A kezem is süpped, ujjaim közt följön a sár. A bal lábammal próbálok szilárdabb talajt találni. Tekerőzöm, de nem nagyon tudok, a jobb csizmám lábszárközépig az iszapban. Fogva tart. Látványosan lelassul az idő, kínlódom, küszködök, harcolok. Az életemért. Legalábbis úgy érzem. Igyekszem értelmesen, gondolkodva menekülni, de nehéz, mert a pánik, a félelem ellenem dolgozik. Legszívesebben kapkodnék, csapkodnék, üvöltve kiabálnék segítségért. De intellektuális méltóságom nem engedi. Magamnak kell ezt a ronda helyzetet megoldanom. Ésszel. Értelmesen. Sokáig kínlódom a jobb csizmával, a lábam kicsavarodva, balra dőlök, egész testemmel erőt fejtök ki, húzom, cüppög, rotyog az iszap, lassan jön a csizma kifelé, a csizmát sem szabad elveszítenem, nem az enyém. Vigyázni kell a más holmijára. Kint van a jobb csizma is, tapogatok szilárdabb talaj után, talán itt, nem, ez se jó, most, nem, ez talán jó lesz, próbálok, megtart, végre, a jobb lábam végre mintha keményebb homokon állna. Most megint a bal csizmát kell kiszabadítanom a ragacsos fogásból. Kínnal, keservesen, nagyon lassan sikerül is. Lihe-

gek. Körülnézek, látott-e valaki. Szégyellem magam. Messze néhány pont mozog, alig jár valaki a parton. Senki nem vett észre. Itt dögölhettem volna meg. Még az is kérdés, hogy ha kiabálok, meghallotta-e volna valaki. Száz méterre tőlem a tenger morajlik. Nem hangosan, de állandóan. Mindkét csizmám sártól, iszaptól szürke, föl a pereméig. Kemény homokon gázolok a vízbe, a sós tengervízbe, hagyom, hogy a hullámok lenyalják a lábamról az iszapot. Mint egy kutya. Tisztára nyalja a csizmáimat. Lassan megnyugszom, aztán mintha mi sem történt volna, cuppogó, nagy, csizmás léptekkel visszabattyogok a homokon, a tengerfenéken át a biztos partra.

Most már ezt is tudom. Tudom, milyen érzés mocsárba fulladni.

Este Jeannel és Martine-nal beszélgetünk. Mindketten bölcsészhallgatók, a Sorbonne-ra járnak. Az itteni nyaralót kitapétázni jöttek le egy hétre. A barikádokon még ott voltak péntek este. Mit akar a diákság? – kérdem tőlük. Tájékozódok. Mi a célja ennek az anarchista lázadásnak, barikádoknak, utcai harcoknak?

Jean néz rám, látom rajta, hogy erősen gondolkodik, én most is a szocialista vilá-

got képviselem, pontosan, jól kell válaszolnia, egy lengyel származású festőművész fia, francia. Martine Lille környékéről való. Szeretik egymást.

„Hogy mit akar a diákság? – kérdezi vissza Jean. – Nem tudom. Valószínűleg maga a diákság sem tudja világosan. Csak azt tudják, hogy mit *nem* akarnak. Azt, ami van, azt nem akarják.”

Erősködöm, nem hagyom ennyiben a kérdést. Ezzel a válasszal nem elégedhetek meg. Mégis, mindenük megvan, mit akarnak még, mit akarnak megváltoztatni?

Most nem habozik a válasszal. Azonnal felel. Úgy látszik, jól kérdeztem.

„A társadalmat” – mondja.

Jó. Ez elég.

Most már mintha egy kicsivel jobban érteném a dolgot.

Trouville, 1968. május

HUSZONÖT ÉV

(Válasz egy körkérdésre)

1. A felszabadulást a spanyol–francia határon éltem át, Irun és Hendaye között, a Bidasoa patak hídján, a senki földjén. Hogyan? Több mint egy év késéssel, 1946. május elsején, útban hazafelé, Magyarországra. Néhány perc alatt zajlott le minden.

Négyen mentünk át akkor azon a hídon, két házaspár. W. I. barátom az előző napon, kedden reggel szabadult a Dirección General de Seguridad föld alatti börtönéből a Puerta del Solon, este indultunk a madridi pályaudvarról. Szerda délelőtt vékony, zöldessárga napsütésben futott velünk a vonat Irun felé, de mintha vasárnap lett volna: sehol egy lélek, a földeken nem dolgozott senki, a vasútállomások kihaltak, csak a fekete lakkcsákós, lakk lábszárvédős, szürke köpenyes csendőrpárok megerősített járőrei cirkáltak a spanyol május elseje ünneptelen ünnepén. A spanyol és a francia vasutak nyomtávszélessége eltér egymástól, ezért kellett gyalog átmennünk a hídon. Nyögve,

szuszogva cipeltük a poggyászunkat, és fegyelmezetten kényszerítettük magunkat, hogy vissza ne nézzünk, követnek-e, mert akkor sóbálvánnyá változunk a súlyos, tömör, ránk nehezedő csöndben. Nagyon hosszúnak tűnt az a híd, amíg csak le nem léptünk róla, már francia földön, a határ menti kisvárosban, mögöttünk a fasizmus utolsó európai fészke, előttünk – így hittük – a fasizmustól megtisztított Európa és benne, valahol messze, de már reálisnak tűnő távolságban, Magyarország.

Aztán – mint a csoda – a mérhetetlen csöndbe hangrobbanásként dörrent bele egy hendaye-i ház sarka mögül kiforduló teherautó, rajta fiatalok, francia és vörös zászlókkal, zshivajogva, kiabálva, nevetve, május elsejét ünnepeelve énekeltek, a Marseillaise-t, de ez csak egy pillanatig tartott, a teherautó eldübörgött, kiléptünk a ház sarka mögül, szemben velünk egy másik ház állt, földszintes, szürke, kapuja fölött tábla: *Francia Kommunista Párt*, alatta: *Helyi szervezet*. Többre nem is nagyon emlékszem, csak arra, hogy másnap már Párizsban voltunk, és 1946. június 18-án, napra pontosan hét évvel azután, hogy itthonról elindultam, megérkeztem Budapestre is.

2. A háború és egy hétéves emigráció végét, otthont itthon, a szabadság illúzióját -- ezt jelentette számomra a felszabadulás; azaz, reális lehetőségeket: a társadalmi igazság, a politikai és emberi (egyéni) szabadság lehetőségét, tehát a külső és belső szabadság egyensúlyának, a gondolkodás és cselekvés egységének elengedhetetlen feltételeit. Lehetőséget jelentett arra, hogy egy magam választotta világrendszeren és eszmekörön belül, egy ország közösségében -- a hozzáértő, dolgozó nép okos gyűlekezetében -- én legyek, tehát másoknak és önmagamnak hasznos is. Elkötelezettséget jelentett, azaz szabadon, örömmel és tudatosan vállalt kötelességet. De jelentett jogot is, jogot az emberi méltóságra, az értelmes türelmetlenségre, a világot teremtés gyönyörére. Életem egyetlen célért küzdő szakaszának lezárását jelentette, és egy új szakasznak, a megvalósulásának a kezdetét, amely töretlen fejlődés lehetőségeit hordozta, de csak három évig tartott. Három évig író voltam, és -- lehet, hogy ez hülyén hangzik, de így van -- politikailag boldog. Ezután egy ötéves időszak következett, a kiközösítettség, a ki zártság, a csönd, a fullasztó légszomj, az emberhez nem méltó kínok időszaka. A bör-

tönt véletlenül kerültem el, elfogadott munkáimat nem közölték, írásom, fordításom nem jelent meg, ha megjelent – egyszer, a kezdet kezdetén –, a nevemet elhagyták alóla. Aztán már – mint a középkorban a tolvajoknak – mintha a kezemet is levágták volna, írni se tudtam. Később még állásom is lett, a külkereskedelemben dolgoztam, de ez se nekem, se a külkereskedelemnek nem volt jó, világeletemben rossz kereskedő voltam. Az első kínálkozó alkalommal – ötvennégyben – ott is hagytam ezt a szakmát. Ebbe az öt évbe sem haltam bele, pedig ez rosszabb volt az éhségnél, fagynál, szaharai hőségnél, szomjúságnál, börtönben, koncentrációs táborban töltött éveknél. Az embertelenség és a háború okozta szenvedések konkrét okait ismerem. De a magam választotta eszmék nevében elkövetett embertelenséget sokáig egyszerűen képtelen voltam felfogni. Fojtogató önvád, mardosó bűntudat gyötört – semmiért. Később, jóval később, hangosan kellett röhögnöm a vitán, hogy Kafka Pere realista mű-e. Hiszen én magam is voltam már Josef K. Egy életre szóló lecke árán szoktam le a bálványimádásról, és ma úgy gondolom, az értelmes meggyőződésen alapuló hit segített is-

mét lábra állnom. Aztán a kezem is újra kinőtt, lassan a föld is visszafordult a talpam alá. Tíz éve írok prózát, egy elbeszélés-kötetem és két regényem jelent meg. Nem tudom megmondani, hogy melyikben sikerült a legtöbbet kifejeznem a negyedszázados átalakulásból. Mindig arról írok; ha a spanyol nyelvű irodalmat ismertetem, akkor is. Arról, no meg azért, hogy – legalább rövid távon – a következő negyedszázad még a mostaninál is jobban megfeleljen azoknak a célkitűzéseknek, reményeknek és lehetőségeknek, amelyekkel a már elmúlt, csaknem huszonöt évnek hazaérkezésemkor nekiindultam.

3. Hogy mit kellene még megírni? Azt tudom csak, hogy én mit szeretnék megírni. Mindent. Mindent, amit csak én írhatok meg, újra és újra, eszelős higgadtsággal, kíméletlen őszinteséggel, tehát a teljes bizalom légkörében, még pontosabban és hitelesebben, önmagunkat a világban és a világot önmagunkban, a gondolkodó embert. Úgy néz ki, hogy most már lehet, nem csupán a szándék van meg hozzá, hanem egyre inkább a levegő is, a légkör, tehát ismét csak: a reálisnak látszó lehetőség is.

4. A felszabadulás utáni változásokat leg-

inkább a fiatalokon tudom lemérni. Azokon, akik az elmúlt huszonöt évben születtek, és azalatt nőttek fel. Szzebbek, magasabbak, egészségesebbek, szabadabbak, mint mi voltunk az ő korukban. Ugyanannyi a problémájuk, de ehhez valamivel kevesebb gondjuk van. Azon tudom a változásokat mérni leginkább, hogy a fiatalok egyre kevésbé értenek minket. A nálam idősebbeknek és a magam korosztálya-belieknek ez nemcsak bűne, érdeme is. Ha erre gondolok, mindig Benjámín egy régi versének befejező sorai járnak az eszemben: „Kiszúrt szemű, levágott fülű hírmondója éktelen időknek / halni ha elvergődöm tán küszöbéig az áhított földnek, / annak lakója elborzadva tekint harcra-tetovált bőrömrre / s elföldeli sietősen emlékemet is. / Az lesz, az! a boldog kor! – minden dolgainak / értelmük azzal leszen ott, hogy már nem értik őket.” Mintha efelé haladtunk volna egy keveset az elmúlt huszonöt év alatt, ha a fiatalokat tekintem. Egy percre még itt időzöm: hiányos volna az idézet, ha nem írnám le a vers címét is. Tessék: Az emberiség gyönyöre.

5. Legtöbb vitám a világ korszerűtlenségével van. És – persze – önmagammal. De

a magammal való perlekedés tüzét is főleg a világ korszerűtlensége szítja bennem. Az elmúlt huszonöt év alatt jutott el az emberiség – a világtörténelem folyamán először – a technikai és tudományos fejlődésnek arra a fokára, amelyen lehetővé vált, hogy többé már ne egyének, csoportok vagy országok érdekei szerint, hanem a saját maga – az egyetemes emberiség – fejével és érdekében gondolkodják és cselekedjék is. Ez már jó ideje előre látható volt, az emberiség nagy gondolkodói, humanisták, enciklopédisták, szocialisták, köztük Marx, Engels és Lenin, látták vagy legalábbis sejtették, hogy ez hamarosan bekövetkezik. Bizonyíték rá, hogy olyan korokban, amikor mindez még nem valósult meg, kidolgozták, körvonalazták az emberi együttélés legmegfelelőbb formáit. Technikai és tudományos felkészültségünk, anyagi erőforrásaink – az emberiségé – olyanok, hogy még a ma élő emberek nagy többségének életében, ezen a földön normális, rendes, emberhez méltó életet tudnánk biztosítani mindenki számára. Ehhez a lehetőséghez mérve, a világ mai állapota és berendezkedése elavult, ósdi, korszerűtlen. Hazai társadalmi és ezen belül művészeti problémáink is ennek a kiáltó

korszerűtlenségnek a függvényei. Talán fölösleges mondanom, hogy eszem ágában sincs ezzel a megállapítással fatalizmust prédikálni. Ezt egyébként is mindenki tudja. A társadalom és művészet minden megoldatlan kérdése foglalkoztat, ez a mesterségem. Minddel vitám van, de a legtöbb a világ korszerűtlenségével és önmagammal.

(1970)

EGYÉB MAGÁNÜGYEK

Ezt most azonnal el kell mondanom, halaszthatatlan – motetta, darázsderék, glissando, derce, csontbrigád, sziporka, gombház, a gombházon sokat törtem a fejem, pagodaszerű szaruépítményt képzeltem el, de valahogy nem illett hozzá, mert a gombházhoz szervesen épült a *sej!*, igen, *gombház, sej!* így, magyaros temperamentummal, felkiáltva: *sej!*, de mit keres egy pagoda ebben a magyaros környezetben? – ez megzavart, és valószínűleg a zavar ejtett gondolkodóba, nagyon is távoli volt ez a levegősen egymásra rakott és a szélein fölfele pöndörített peremű, zakó- és nadrággombokból emelt, jellegzetesen ázsiai építmény, a magyar tájban, furcsa, és mégis határozottan szép, azt viszont, hogy miért a *darázsderék* hatott rám annyira, és nem a *varázskerék*, ami első pillantásra éppolyan megkapónak látszik, azt már tudom, Greguss Ágosttól tudom, hogy „szép a szellemnek megnyilatkozása az anyagban, ha a tartalom és a külső

forma tökéletes harmóniájával egymást kiegészíti”, egyszerűen ez történik a *darázs-derékkel* is, kiegészíti egymást a két fele, szellem nyilatkozik meg a szóösszetétel anyagában, a *dará...* és a *deré...* ikerhangzása, meg a *zsé* és *ká* végződés különbözősége titkos és tigriscsíkos belső egységgé olvasztja a két rokonfelet, megteremti köztük az összeköttetést, az azonosságon belüli differenciát – bocsánat –, az egyénítetten tipikust, későbbi közhelyek alapanyagát, az egyszerű metaforát, esetleg csak a hang és hangutánzás vagy hang és szókép közötti összefüggést – motetta, derce, glissando, sziporka, csontbrigád –, amíg csak az első gimnáziumi latinórán az első mondat: *Varietas delectat*, a változatosság gyönyörködtet, filozófiai tanulsággal is nem szolgált ehhez az esztétikához, mert tömény esztétika ez, csakúgy, mint Pfisterer tanár úr versmagyarázata hatodikban egy Keats-sort értelmezve: *in faery lands forlorn*, tűnt tündéri táj, és *Forlorn! the very word is like a bell*, valóban, mint-ha harang kondulna az angol versben, és ha a magyar fordítás nem is éppen ezt a harangkondulást adja vissza, de kárpótol érte – figyeljék meg, kérem –, amikor a *tűnt* és a *tündéri* szó rejtett és titkos összefüggéseit

csillantja föl, és a *táj* té-jének alliterációjával szilárdítja meg e szellősen libegő, foszlékony versállványzatot, a magánhangzókkal ezüstöt csenget meg benne (hát mégis itt a harang?), és három szürke márványoszlopot farag alá a mássalhangzó-torlódásokból, de mit is beszélek, Mallarmé és bubópestis, ugyan, dehogyis szentségtörés ez így egymás mellett, eleven, szerves összefüggés bennem, a leggyémántosabb csengésű sor: *La vierge, le vivace et le bel aujourd'hui*, ez a szűz, csupa tűz, csudaszép mai nap, együtt a nevekkel, a nevek költői bűvészmutatványával, Robinson és Nemecek, Piszkos Fred és Fabulya, Švejk, Tituba, Cascabel Cézár, Ivan Kozirev – a vasöntő –, Hatteras kapitány és Ftatatita – röhögni kell –, Vanek úr és Omasics, és köztük és velük és másokkal egy sorban dr. Martin Arrowsmith, Nyílkovács Márton doktor – neki köszönhetem, hogy orvos lettem –, az indiai bubópestisjárvány egyszerű és nagyszerű hőse, és mind mögött, valahol nagyon messze, a legelső, a Samu, a kedves, a buta és lusta és álmos Samu, csak a kép maradt meg bennem világosan, olvasni még nem tudtam, ül az asztalnál a Samu, szeme behunyva, mindig a Samut akartam hallani, hallom is, ahogy anyám

mondja, az eleven beszéd versritmusát és a rímet, még a hangsúlyt is hallom: az agyon-forgatott képeskönyv tapintását érzem ma is az ujjam hegyén:

*Nézzétek csak a Samut,
Az ebédnél elaludt,
Nyitva maradt a szája,
Leesett a villája.*

Samu volt az első. Gyönyörű neve van.
Samu.

Nincs abszurdabb, elvontabb, már első pillantásra is lehetetlenebbnek tűnő valami az olvasásnál. Sem valóságosan, sem jelképesen.

Maga az írás – az olvasást lehetővé tevő és kiváltó cselekedet – ehhez képest teljesen ésszerű. Egyetlen logikus folyamat eredménye: vonalak húzása, rajz, a világ jelenségeinek utánzó ábrázolása, minden három- négy éves gyerek megteszi: lényegében egy ugrás nélküli gondolatsor végeredménye, mondjuk, az altamirai bölény barlangrajzától kezdve, a képíráson át, a héber ábécé első betűjéig, az *alef*-ig, ami hangban és fogalomban ökröt jelent, ökröt is ábrázol, a görög *alfá*-n keresztül a latin ábécé *a*-betűjéig, amely mindmáig megőrizte a fekvő ökörfej formai jegyeit a szarvval, és fonetikailag ma is ugyanarra az ősi (és mai) ökörmúzást utánzó hangra utal.

Az íráshoz elég egy ember is.

Az olvasáshoz már kettő kell. Egy, aki

írt valamit, és egy másik, aki azt elolvassa, megfejti a leírt jeleket, a betűket összerakja a fejében, a szóban rejlő fogalmat felismeri, megérti, a szavakból összeálló mondatot értelmezi, és a hang közvetítő, értelmes közegét önmagában újraalkotva, az írott szövegből ismét fölépíti magában az író gondolatait, elmélkedik rajtuk, elfogadja vagy elveti őket, majd kialakít magának – saját tapasztalatainak és az író által sugalltaknak egybevetésével – valami összefüggő képet a világról.

Az írás mint cselekvés – a maga legkezdetlegesebb fokán – egy formális logika végeredménye. Az olvasáshoz már a kibernetikus gépek kettes számrendszerén, az *igen-nem* páron alapuló dialektikus logika szükséges. Írni, tehát a saját gondolatainak rögzítésére szolgáló bármilyen bonyolult (vagy teljesen primitív) jelrendszert kitalálni, mindenki tud, akit erre a szükség rákényszerít. Olvasni csak nagyon kevesen. Az olvasáshoz szellemi erőfeszítés, alkotó, szintetizálni képes gondolkodás, elemi kíváncsiság, mások megismerésének, megértésének vágya is szükséges. Az írás – a maga primer mozdulatában – az önkifejezés eszköze, individuális, már-már önző cselekedet. Az olvasás

lelki mozdulata alapvetően közösségi, kollektív, végső eredőjeként a társadalom létrehozásának igényét fejezi ki.

Ezért tisztelem annyira az olvasót.

Állok a bölényház előtt az állatkertben, lenézek a bölényekre. Borzasak, barnásfeketék, bozontosak, piszkosak, ormótlanul vastakosak, lusták, nehézkesen mozognak, pofájukból csorog a nyál, hasukra repedezett, szürke iszap tapad.

Aztán fölnézek a bölényház falára, az altamirai barlangfestmény csodálatosan stilizált, a valóságot bővöletesen átlényegítő bölényére, és ráismerek.

„Bölény”, mondom.

El vagyok ragadtatva magamtól, attól, hogy a háromdimenziós, élő, mozgó, valóságos bölényt fölismerem a fal síkján ábrázolt rajzon, attól, hogy tüstént pontosan érzékelem az élő és a festett bölény közti különbséget, de a lényeges elemek azonosságát is egyben mind a kettőn, attól, hogy mindjárt elemezni is igyekszem magamban a stilizáltság fokát, azt, hogy ezt milyen eszközökkel éri el, hogyan kelt bennem térhatást síkban ábrázolva is, megkísérlem rekonst-

ruálni magamban az altamirai művész gondolatmenetét, kitalálni, milyen pemzlit, festőket használhatott, hogyan érte el, hogy sok ezer éven át még csak le sem pergett a falról a festék, elképzelem magamnak, ahogy ezeket az eszközöket kitalálta magának (meddig bütykölhetett rajtuk, amíg elkészültek!), amíg a színezés és a vonalhúzás módszertanát kidolgozta, azt, hogy milyen ember lehetett, a lelkiállapotát, a célját, azt, hogy milyen eszmei mondanivalót akart kifejezni a rajzzal, idegeimben és tudatos gondolkodással egyszerre érzem át a tudatának és ösztöneinek együtthatójaként jelentkező mágikus kényszert, amely az élő bölény fal másának ábrázolására rávette, egyszerre azonosulok vele is, meg a bölénnyel is (a festettel és az eleven, rondán gyönyörű bölénnyel is), minden együttérzésem az övé, a művészé, magamban érzem, hogy mennyire félhetett szegény a bölénytől, hogy ilyesmire kényszerült, és mégis megtette, odavarázsolta a barlang falára azt, amitől félt, tehát egyben milyen bátor is volt a nyomorult (pont úgy, mint én), és máris magam vagyok az ősember, gyöngc, vakarcs kis alak, koszladt és reves állatbőrökbe öltözve, fázva és éhesen is, hiszen a bölény hús is, meg is le-

het enni, tehát a rajz a falon engem is bátorít, az evés reményét ébreszti bennem, gyomor- és nyálmirigyeim rögtön működni kezdenek, érdemes tehát az életemet is kockáztatnom azért, hogy a bölényt legyőzzem, azaz legyőzzük, mert egyedül ez nem megy, de majd többen együtt, igaza van, nagy művész, menjünk vadászni, megéri a kockázatot, megöljük a bölényt, megesszük, erősek leszünk, történelmet csinálunk, kitaláljuk a kereket, a gőzgépet, a vonatot, autót, repülőgépet, a villanykörtét, atomrobbantást, a rádiót és a televíziót, a kibernetikus számítógépeket meg az űrhajót, egyszóval a civilizációt, abban majd csinálunk állatkertet is, bölényházzal, falára meg odamásoljuk az altamirai barlang bölényrajzát.

Emlékeztetőül.

És a bölényház mögé éttermet rendezünk be, terített asztalokkal, ahol – ha majd már unjuk nézni a bölényt (az igazit és festettet) – megebédelhetünk.

Bífszteket tükörtojással.

Na ugye. Írni (képet írni is) viszonylag könnyű: valami tehetség kell hozzá, meg egy kis fantázia.

Olvasni nehezebb.

De a legnehezebb mégis bölénynek lenni.

Modellnek.

Mert a történelmet meg a civilizációt is folyton a mi bőrünkre, bölényekére csinálják.

Illetve csináljuk.

Kicsit belebonyolódtam. Elnézést.

Az írásban, amit éppen olvasok, kert van, kőpad, kútkáva, szőlőlugas, fehér, kihalt, napsütötte falusi utcára látni, ahol áll a csend, néha egy öregember vagy -asszony lép ki egy kapun, odalent pedig sugarakban villogzva, kéken, simán terül el a tó, mint egy Egry-képen, áttetszően zöld és üvegcsillogású szőlőszemek szűrik meg a fényt, őszi, aransugaras, szelíd bölcsességgel borongós és szomorkás derűvel, zártan is nyitott tiszta táj, ahová beáramlik (a gondolattársítások önkényesen szeszélyesnek tetsző szigorú rendjében) a világ, egy hosszú élet változatos tér- és időrétegeit a pillanat fókuszába sűrítő okos embersége.

Míg olvasok, hirtelen rádöbbenek, hogy veszekszem is magammal, bosszankodásomat igyekszem csitítani, mi a csudának zavarja meg a bennem alakuló örömet?! És hogy miről is van szó tulajdonképpen, azt a lassan fogalmazódó ima, fohász vagy könyörgés tisztázza számomra, Machado egy vers-

sorát fogalmazom újjá, csak lényegét tartva meg: önmagával beszélget az, aki istenhez szól, meg aztán az igazán fontos kívánságokat mégiscsak adresszálni kell valakihez, add, édes jó istenem, mondom nagyot sóhatjva, hogy még öregem, már a sejtjeimmal is csak a halálra, tehát egy esetleges halhatatlanságra készülve se akarjak klasszikus lenni, add, hogy ne adjak a stílusra, oda se fűtyüljek rá, ne törődjek vele, add, hogy soha meg ne lássék szavaimon a műgond, add, hogy a tempós, lassú, öregurasan piperkőc elegancia finom parfümjé soha ne lengje körül a szavaimat.

Hát persze hogy arról van szó, hogy magam is öregszem már, hogy én is csak azt szeretném, hogy szavakból lett mondataim túléljenek, de ha egy mód van rá, édes jó istenem, ne így, ne ezzel az ujjaim hegyébe mézessedett bölcs és mesteri rutinnal, ezzel a gördülékeny és precízen kiegyensúlyozott választékossággal, ne a mondatritmus gondosan és ravaszul kimunkált effektusaival, a levegős nyelvtisztaság exportminőségével, enyhén avíttas nyelvtani formák szépségét a jövőbe és a jövőnek őrző-mentő-tartósító szándékával, jaj, csak ne keresett keresetlenséggel.

Hát akkor hogyan, ha nem így?

Pracipucs, ugrik fel belőlem rugós paprikajancsiként a válasz, de olyan pattanósan, hogy magam is meglepődöm tőle, szinte gombnyomásra: Pracipucs.

Így ejtem ki magamban magyarul a nevet, ami valójában Prat y Puig, katalán név, a Santiago de Cuba-i egyetem spanyol polgárháborús menekültként emigráns művészettörténész professzorának a neve, bennem csak Pracipucs.

Egy megszállott, megátalkodott műemlék-restaurátor, eszelős imádója mindennek, ami szép, és ami a múltból a mába menthető, az anyagok szerelmese, bölcs tudója fáknak, köveknek, habarcsoknak, vasnak, bronznak és ezüstnek, az ács, asztalos, kőfaragó, építész, ötvös és kovács, szobrász és festő mesterségek kézműves ismerője, szín és anyag-szerűség, mérték és arány lakik az ujjai hegyében, nagy kompozitor, a kacsázó és lúd-talpas Prat y Puig professzor Santiago de Cubában, rangos cicerónénk, aki úgy caplat fel velünk fáradhatatlanul a város kaptatóin, úgy ereszkedik alá a spanyol koloniál stílusú házak közt a lejtős utcákon, olyan hévvel és indulattal mutat meg ódon házat, csavart tornácoszlopot, tengelymélybe sülly-

lyedt gályákról fölszínre mentett tizenhatodik századi cédrusgerendát, ősi indián patintású vagy spanyol rabok és néger rabszolgák kalapácsa által formázott köveket, ablakívet, erkélyrácsot, bronzágyút, hogy egy szempillantás alatt rokonommá fogadom, mert minden holt anyag sűrű emberi titokkal telik meg a szavai nyomán, mesterségek titkaival, az emberi találékonyság mindennél szebb értelmével, beszél, magyaráz, összefüggéseket bont ki, történelmi korszakok kezdenek vibrálva élni a szavai mögött, mert szavainak átható élességű fényudvara támad pusztán attól, hogy nem már százszor vagy ezerszer elmondott idegenvezetői szöveget ismételi, hanem itt és most, ebben a párás, márciusi nyárban, ezen a lila árnyékaival is árnyéktalannak tűnő santiagói utcán, a tömbösúlyú sárga napfényben, a hosszú délután egymás utáni pillanatainak egységes gömbjében találja ki, teremti újjá a tények, a valóság és ismeret roppant belső indulatával fűtött szavait, egy szerelmes invenciójával, vadul és mohón, és közben dühös és morog, és dohog és zsémbes és zsörtölődik és elégedetlen, mert nem kap elég segítséget, mert a közönség és a kirándulók, akiknek csinálja, tönkreteszik a már újjávarázsoltat, a restau-

rált műremeket, pedig az övék, és közben csoszog mellettünk, lúdtalpasan kacsázik, és ragyog, és sugárzik, de annyira, hogy valami szörnyű irigység fog el, de olyan, hogy megállok, kicsit megrángatom a kabátujját, hogy álljon meg ő is, megáll, rám néz, az arcába bámulok, ötvenöt, ötvenhat éves lehet, de azért megkérdem.

– Mondja, professzor úr, hány éves maga?

– Hatvankilenc múltam, jövőre leszek hetven.

Hazudik, villan át rajtam, öregíti magát.

Nem hazudik. Miért hazudna? Nem is tud hazudni.

Most, talán most megtudom a titkot, döbbenek rá, talán most megtudhatom az örök ifjúság varázsszerének a receptjét, a kérdés szinte kibukik a számon.

– És mi teszi, hogy ilyen fiatal?

Az arca megkeményszik, a szemüveg mögött vékony réssé szűkül a szeme, áll, néz rám, csak késve válaszol, a hangja olyan, mintha epét köpne.

– A harag.

Pracipucs.

A magamnak feltett kérdésre ez a válasz.

Pracipucs.

A FÜRDŐVÍZ MEG A GYEREK

Kovács néni, püspökladányi parasztasszony, vagy húsz éve egy pesti konyhában felállt a hokedliről, és a kaszrójt kérte asszonylányától. Mit kér? Nem értettem. Margit azonban benyúlt a konyhakredencbe, és odaadta anyjának a piros nyeles lábost. A kaszrójt, persze hogy azt. A francia *casseroles* szó valahogy és valamikor talajt talált magának Püspökladányban, gyökeret vert benne, és magyar szó lett belőle. Zsákmány a franciáktól. A mienk, gondoltam. Örültem is neki.

Diákkoromban, negyven éve, főbenjáró véteknek számított, germanizmusnak, be lehetett szekundázni érte, ha valaki a muszáj szót használta írásban; szóban is feddés járt érte. Ma már meg sem igen tudnánk lenni nélküle. Nemcsak kell használni, muszáj is. Fokozati különbséget jelöl.

És most már mindegy is. Akár meg is kövezhetnek érte: szeretem a magyarban meghonosodott, most és majdan meghono-

sodó idegen szavakat. Ma már, felnőtt fejjel, úgy bízom az anyanyelvemben, mint anyámban gyermekkoromban. Mert az anyanyelv nemcsak történelmi képződmény, hanem biológiai is. Él, eleven, szívdobogása és lélegzetvétele is van, anyagcseréje is. Tartása van és elengedettsége, következetes szigora és logikátlannak tetsző, elnéző engedékenysége. Éppúgy tud fennkölt és ünnepélyes lenni, mint közönséges vagy trágár. Nemcsak minden ízt képes felidézni a nyelvünkön, de az ízek minden kombinációját is. Minden szónak fénylő holdudvara van az anyanyelvben, és ebben az aurában a szóhoz társuló gondolatok és képzetek egész sora dereng vagy világosodik meg. Istenem, azok a gyerekkori palacsinták! Mennyivel szegényebbek lennénk, ha csak lepényt sütött volna anyánk és palacsintát soha, pedig eredetileg a palacsinta is csak lepényt jelent. Szó szerinti fordításban legalábbis.

Örömmel tölt el, hogy országszerte kibontakozni látom a magyar nyelv ápolását célzó mozgalmat, olvasók leveleit az újságokban, anyanyelvi vitákat, írók, műfordítók, nyelvészek, színészek és diákok nyelvművelő buzgalmát, az anyanyelvünket védeni, őrizni, csinosítani kívánó szándékot. Az örömbe

azonban öröm is vegyül: szorongás. Meghosszodott idegen szavaink pusztulnak, irtódnak a nagy tisztogatásban. Az anyanyelv diadalának tartom, hogy az oly sokáig hivatalosan erőltetett távbeszélő-névsor (Fernsprecher-Namenregister) helyett ismét telefonkönyvünk van. Lassan és fogcsikorgatva kezdjük megszokni a takaréktűzhelyt, de – főleg faluhelyen – még él és tartja magát a sparherd és a rezsó. Hogy még mindig zsömlét eszünk, kiflit, perecet, stanglit és brióst. Hogy zsámolyra ülünk, de sámlira is. Hogy zakót is hordunk, de még azért zekét is. Sőt, blézert is. Hogy még megértik, ha valaki drótot kér a vasüzletben. Hogy még akad, aki tudja, hogy a subler az tolómérce, vagy ha a speiszert kérik tőle, nem a harapófogót adja oda, hanem a feszítővasat. Hogy nemcsak labdát rúgunk, hanem – ritkán – fociunk is. Hogy még lehet valaki slendrián és slampos. Hogy még él a sufni, hogy „hajnal dumál párkányról verebeknek” (köszönet érte Radnótinak), hogy az émelyítő és az émelygős mellett lehet valami geil is, lehet valaki snájdig vagy fess (egyre ritkábban), hogy mondhatom valamire azt, hogy snassz vagy piti, és valakire azt, hogy link alak.

Használt szavaink önmagukban nem szé-

pek vagy csúnyák. Kosztolányi szerint a legszebb magyar szó a fülolaj. De ezt ő is kicsit viccnek szánta. Ha így nézem, micsoda rút egy szó a lekvár! De éppúgy védeném – mert kipusztulóban van! – az ízetlen és generálszószként terjedő „íz”-zel szemben, mint a palacsintát védeném, ha valaki vissza akarná lepényesíteni.

A nyelvújítás a maga korában történelmi szükségszerűség volt. Saját nyelvet, új szavakat kellett adni egy népnek, hogy kulturálisan fejlődni tudjon, és önmagát kifejezhesse. A nyelvújítás tízezernyi szava közül néhány ezer maradt meg csupán. A nyelv maga döntött felőlük. Amit nem tudott vagy nem akart befogadni, azt kilökte magából. Amit viszont akkor vagy azóta és most is befogadott és befogad, magyarított vagy idegen szót (akár német eredetűt is) én a magyar nyelv zsákmányának, szerves részének, jogos tulajdonának tartom. De a mindent lefordítani, erőszakosan magyarítani akaró szándék – nálunk – német minta majmolása: germanizmus.

Nem azt érzem én bajnak, ha a meghonosodott idegen szó mellett van azzal egyenértékű magyar szavunk is, hanem azt, ha a meghonosodott, beszédgyakorlatban használt

idegen eredetű szavakat erőszakosan irtjuk. Ha a nyelvet nem gazdagítjuk, hanem valami hamis nyelvi öntudatból kiindulva szegényítjük. Micsoda önhitt, nacionalista gőg, maradi következetlenség a magyar nyelvet olyan kész, lezárt, megkövesült és végleges képződménynek tekinteni, amely meglevő anyagával, szókinccsével minden új fogalmat ki tud árnyaltan fejezni! A búza az búza, nincs más szavunk rá, idegenből vettük át, csakúgy, mint az asztalt. De a polgár és a burzsoá (a burzsuj!) – bár mindkettő azonos gyökerű és tartalmú, még ha két különböző nyelvből vettük is át – jelentős árnyalati különbséget fejez ki. Ugyanígy a plajbász, a ceruza és az irón, a csendőr és a zsandár. A nyelv megengedheti magának az efféle logikátlanságot, a nyelvészet és a nyelvészkedés nem. Az ilyen változatok nélkül szegényebb lenne anyanyelvünk.

Ezért tartanám én Kazinczy szavait (nemcsak mondanivalójukat tekintve, de az óhaj szerény és szelíd kifejezési formáját is fontosnak tartva) annyira megszívcslendőnek: „Én a szószerzést (szavak magyarítását, új szavak alkotását) általában tilalmasnak nem állítom, de azt kívánnám meg: 1. hogy az újonnan talált szó azt, amit jelenteni akar,

alkalmasint kinyomja (ma úgy mondjuk: kifejezze, a német »ausdrücken«, a francia »exprimer« szó szerinti fordítását a nyelv nem vette be); 2. hogy bizonyos gyökértől jöjjön; 3. hogy magyar legyen és a nyelvnek analógiájához alkalmaztassék; 4. hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő.”

Félénken és igen ritkán.

És mindezt csak azért, hogy a mosdatásra, tisztálkodásra szánt fürdővízzel együtt valahogy ki ne öntsük a gyereket is.

Biológiai komputerem segéd-memóriaegységei kettő hetvenes, kék, iskolai spirálfüzetek. Ez kissé avult technika. Tudom, hogy kisipari eszközökkel dolgozom, de ennél jobbat, könnyebben kezelhetőt eddig nem sikerült kitalálnom. A magnó még bonyolultabb (nekem), mint az írás és újraolvasás. De az is lehet, hogy csak konzervatív vagyok. Így is töméntelen anyag megy pocsékba, amit le sem írok, elfelejtek, aztán később vagy eszembe jut, vagy nem. De legalább a leírtakból próbálok megmenteni valamit.

Swift születésének 300. évfordulója 1967-ben. Van egy múlt századi francia Gulliverem, annak az előszavában olvasom Swift maga fogalmazta latin sírfeliratát. Az elejét értem: „Itt tétetett le teste Jonathan Swiftnek, ki a székesegyház ekleziájának dékánja volt...” A többi kíváncsiságból kiszótározom, lefordítom: *ubi saeva indignatio*,

ahol a dühödt felháborodás, *ulterius cor lacerare nequit*, elporladt szívét nem gyötörheti többé; *abi viator*, menj csak, utas, *et imitare si poteris*, és bárcsak utánozni tudnád, *strenum pro virili libertatis vindicem*, a szabadságnak e legjobb tudása szerint elszánt védelmezőjét. Nehéz szöveg. De nagyon szép. Irigylem érte Swiftet. Sajnálom, hogy nem érdemelném meg. Azt még jobban, hogy talán nem is fogom.

Esti beszélgetés A. G.-vel. Meséli, hogy kezdő párizsi újságíró korában riportsorozatot kellett készítenie a fiataalkorú bűnözők nevelőintézeteiről. Az egész országban mindet végigjárta. Elmondja az évenként ismétlődő tavaszi lázadásokat, ahogy a lányokat ilyenkor elfogja valami tevékenységi láz, sütnek, főznek, dauernak, varrnak, szépítkeznek, aztán megszökдösnek, elfogják és visszahozzák őket. A fiúintézeteket, ahol a hálótermekben rácsos kalitka vesz körül minden ágyat, a mérhetetlen, gyilkos gyűlöletet az apácák iránt. Érdekes, izgalmas, szép történeteket mesél, de nem ezek miatt emlékszem erre a beszélgetésünkre. Az egyik nevelőotthon egy hegy tetején volt. Kora reg-

gel indult oda, egyéb jármű híján a pék szamaras kordéján, aki a völgyi faluból a kenyeret szállította az intézetbe. Nyár volt, és gyantaszagú fenyőerdők között vitt a serpentin út. A fenyőerdők és a kordéba rakott meleg kenyerek illata keveredett egymással. Ezt nem fogom elfelejteni soha. A fiatalkorú bűnözők nevelőintézeteiről magamnak is van olvasmány- és filmélményem. De az, ahogy a nyári fenyőerdők gyantaszaga a meleg kenyér illatával keveredik, maradandóvá köti bennem a történetet: reális, hiteles, érzékletes, szokatlan, egyszeri. Azt hiszem, valahol itt kezdődik az irodalom.

Követségi fogadáson 1965-ben. N. nemrég megjelent verseskötetéről vitatkozunk S.-sel. Nagyon nem értünk egyet, a vita kezd elfajulni. „Ki tanított benneteket ezekre a marhaságokra?” – kérdem S.-t dühösen felcsattanva, mert szerintem ostoba álláspontot igyekszik védeni. „A marxizmus klasszikusai” – feleli daccal, gögösen, nagyképűen. Egy másodpercre elszégyellem magam. Több mint tíz éve kamasz diákfejjel ő is, N. is csaknem naponta jártak fel hozzám irodalomról, politikáról beszélgetni. Szinte azt

is mondhatnám, hogy a tanítványaim voltak. Folyton azt igyekeztem a fejükbe verni, hogy próbáljanak minden helyzetben a saját fejükkel gondolkodni. Én ugyanis ezt tanultam a marxizmus klasszikusaitól. Azt igyekeztem megértetni velük, hogyan kell egy adott művet, helyzetet lehetőleg az összes tényezők figyelembevételével dialektikusan elemezni. Hogy mindig a csupasz valóságból induljanak ki. Hogy ne fogadjanak el soha semmit készen, eleve adottnak, örök érvényűnek. Még azt sem, amit én mondok nekik.

S. csak áll velem szemben, mint egy fiatal, rokonszenves vaddisznó, és látom rajta, most nagyon büszke, hogy ilyen jól megfelelt nekem. Akaratlanul is elnevetem magam. A marxizmus klasszikusai mind a maguk fejével gondolkoztak. Nem volt bennük ájult tekintélytisztelet. Így lettek a marxizmus klasszikusai.

S.-ről úgy látszik, le kell mondanunk. Aligha valószínű, hogy a marxizmus klasszikusa lesz belőle. Ahhoz túlságosan valóságos lélek.

Tervem szerint az első oldalon egy Shakespearé-idézet áll majd. Ahogy tetszik, IV. felv. 1. kép.

„Jaques: . . . Ez az én saját, külön melan-
kóliám, sok elemből vegyített, sok anyagból
szűrt főzet, voltaképpen csak elegyes tűnő-
dés utazásaimon; túl sokat kérődzöm rajtuk,
és ez valami igencsak humoros bánatba bur-
kol.

Rosalind: Világjáró vagy! Akkor valójá-
ban jó okod lehet a szomorúságra. Attól
tartok, eladtad földjeidet, hogy megnézhesd
a másokét, pedig annak, aki sokat látott és
semmije nincs, csak a szeme dúskál, de kol-
dus a tenyere.

Jaques: Viszont tapasztalatokat szerez-
tem.”

A mottó megvan. Már csak a könyvet kell
megírni hozzá.

Mindig irigyeltem Thomas Mannt. A napi
munka szabályos rendjét irigyeltem tőle. A
napi két oldalt. Ha esik, ha fúj: két flekk.
Hogy írás előtt elolvasta az előző napi anya-
got, megírta a napi kétoldalas penzumot,
utána előkészítette a másnapi teendőket. Év-
tizedeken keresztül. Egy életen át. És emel-

lett még élni is volt ideje. Meg biztosan volt beteg is. Olyankor valószínűleg ő sem dolgozott. Ha csak évi tíz hónapon át írta meg a napi két oldalt, az is hatszáz. Kevesen tudják, de a szakmabeliek igen, hogy két rossz oldalt megírni éppolyan nehéz és kemény munka, mint két jót. Ha a hatszázból csak négyszáz volt jó, az is húsz év egy évben. Így persze könnyű terjedelmes életművet írni. De a napi kétoldalas teljesítményben az is benne van, hogy az író nem nyugszik bele, ha az a két oldal rossz. Annak a két oldalnak kifogástalannak kell lennie.

Lehettek neki is rossz napjai. Haláleseetek, utazás, családi problémák, elintéznivalók. Nekem már hónapok óta nem megy a munka. Persze én nem is vagyok Thomas Mann. Meg aztán, ahogy öregszem, egyre igényesebb is szeretnék lenni magammal. Nagyobb követelményeket támasztok. Ilyenkor iszonyatosan félek, hogy többé már soha egy épkezláb mondatot sem fogok tudni leírni.

Most is. Most is ez van.

FŐHAJTÓ KÖSZÖNET TANÍTÁSÉRT

Adyról, ünnep után

Az érettségin Adyt Milhofer kapta. Milhofer Ödön. Meg is érdekelte. Végig színjeles volt, tandíjmentes, és verseket is írt. Nekem rangsorban a második tétel jutot: Endrődi, Kiss József, Reviczky, mert én is írtam verseket, de csak elégséges rendű voltam. A rangsort a tanterv által előírt kronológiai modernség szabta meg. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád nem voltak érettségi tétel, róluk csak tanultuk, hogy vannak. József Attila nevét a negyvenötös létszámú osztályból hatan-nyolcan ha ismertük. A tételeket nem húzni kellett, legalábbis magyarból nem. Eből a tárgyból előre sejthettük, milyen tételt kapunk: aki amiből az utolsó órán felelt, azt kapta. Farkas tanár úr nyolc évig volt az osztályfőnökünk, neki igazán nem volt szüksége a mi érettségi vizsgánkra, mindenkiről pontosan tudta, mit tud. Ez 1937-ben történt, június volt, s ujjongtunk, nincs tovább, most gyertek, szabad mellű örömök, s pusz-

tuljakok, bilincses iskolák. Harminckét év után már igazán bevallhatom: nagyon irigyeltem Milhofert. Kizárólag Adyért.

Adyt Budai Ilonka szeretettette meg velem, anyám unokahúga, színésznő, előadó-művésznő, ma is él, ma is dolgozik, egy erzsébeti öntevékeny színjátszó csoportot patronál. Hölgyek korát illetlenség kibeszélni, mégis megmondom: hetven év körül jár, kevés a nyugdíja, kell a kiegészítés, meg nagyon szereti is a munkáját.

„Mondj nekünk Adyt, Ilonka”, kérte anyám, ha feljött hozzánk. Nyár, kora délután, az udvari szoba nyitott ablakán, hogy hűvösebb legyen, le volt húzva a roló. Ültünk hárman a sárga abrosszal letakart ovális asztalnál, és Ilonka Adyt mondott, Párizsba beszökött az ősz, nagy messziről ködölt a Bükk, gőzölt a sík, áradt az Ér – óh, pírban fürdő szépséges világ! – s a lábuk térdig meztelen s a lábuk térdig meztelen. Jogunk van minden fényességhez, amit az élet tud adni.

Budai Ilonka.

Napsugarak zúgása, amit hallok. Számban nevednek jó íze van.

Ez is harminc és valahány éve történt. Ady-est a Zeneakadémia nagytermében. Akkoriban sok Ady-est volt. A jegyek hetekkel előbb elfogytak. Egy gombostűt nem lehetett volna leejteni. Legnagyobb művészeink mondták, sóhajtották, sírták, suttogták és dörögték a verseket. Mintha a hatalmas orgonasípok szólaltak volna meg. Nagyon szépen szavaltak. Politikai demonstráció is volt az az est, pedig forradalmi vers alig hangzott el.

A tapsokkal, újrázásokkal kikényszerített ismétlések miatt is hosszúra nyúlt műsor vége felé fiatal színész jött ki a pódiumra. Akkor nemrégiben tűnt fel a Vígszínházban, az Orvosok című darabban: Somló István. Gyors léptekkel jött ki, odaállt a fekete hangversenyzongora mellé, rátámaszkodott, csaknem rákönyökölt. A vers címét se mondta be, sokáig nem szólalt meg, csak nézett bennünket. Aztán hirtelen, váratlanul, szinte hadarva, tényként közölte: „Döltömre Tökmag Jankók lesnek.”

És csönd. Hosszú csönd. Kínosan hosszú csönd. Már-már fájt. Az a szorongó félelem fogott el mindnyájunkat, hogy nem tudja a verset, hogy elfelejtette a folytatást, bele-sül, botrány lesz. Ő csak nézett bennünket

a zongorára könyökölve, ebben a szavalóhoz, az egész est ünnepélyességéhez méltatlannak tűnő, hanyag tartásban, majd amikor a csönd már végleg elviselhetetlenné vált, nyújtott, kisgyerekes nyafogással panaszolta el nekünk: „Úgy szeretnék gyáván kihúyni s meg kell maradnom Herkulesnek.”

Addig csak tisztelője, bámulója, csodálója, rajongója voltam Ady költészetének. Ott, annál a versnél cinkos szövetségese is lettem – egy életre szólóan – annak az emberi, politikai, európaián magyar magatartásnak, amit Ady képvisel. Ma úgy magyarázom ezt, hogy talán ott értettem meg valami nagyon fontosat. Nekem fontosat. Azt, hogy a művészet forradalmisága nemcsak és nem elsősorban a feldolgozott témán múlik, hanem legfőképpen a költő, a művész emberi magatartásán. Azt, hogy a művészet forradalmisága mindenekelőtt erkölcsi kérdés.

Nekem az ünnepélyességről mindig temetés jut az eszembe. A végtisztesség. A klasszikusokról pedig a szobor, ami egyetlen kőmozdulatukat merevíti örökkévalóvá. Ady halálának évfordulóján is jobban szeretek arra gondolni, hogy november 22-én lesz kilenc-

venkét éves. Szép kor. És milyen fiatal tudott maradni! Mindmáig egyik legnagyobb gondolkodónk, egyik legtisztábban látó elménk.

„Nyűtt alkonyom selymes vászoncselédje.”
Egy lányról írja ezt a négyszavas sort, nekem talán máig a legszebbet. Tragikuma, hogy verseinek nagy részét csaknem lehetetlen az eredetivel egyenértékűen más nyelvre lefordítani. E sorban is a kristálytisztán megfogalmazott gondolatot úgy formálja át egyetlen és illanóan súlyos költői képpé, hogy közben annak hangtani, zenei, specifikusan magyar nyelvi rétegei a századforduló legkiérleltebb európai stílusában franciás enerváltsággal közvetítik a tartalmat az olvasóhoz. A fordításban ebből a roppant költői-intellektuális gazdagságból valami okvetlenül elvész.

De lefordíthatatlanul is a világirodalom egyik legnagyobb költője.

A tűzbe teszem a kezemet érte, hogy az.

(1969)

Szemtanú. Utókor elvtársnak jelentem: tengeri csatát csak egyet láttam életemben, 1941 nyarán. A Gibraltári-szorosban olasz tengeralattjárók sötétedés után megtámadták és elsüllyesztették az angol hadiflotta *Royal Oak* (Királyi tölgy) nevű nagy csatahajóját. Tangerből néztük az ütközetet este fél tíz tájban, a Place de France kőkorlátjára könyökölve. A fenti részleteket is csak másnap, az újságokból tudtuk meg. Hallottuk az ágyúdörgést, láttuk a torkolattüzek fellobbanását, a becsapódó torpedók robbanásait. Az egész talán egy vagy másfél óra hosszat tarthatott. Sokat nem tudok mondani az ütközetről. Olyan volt, mint egy tűzijáték.

Kossuth-díj. Kossuth-díjat is csak egyszer adományoztam (vagy ítéltem oda – nem tudom pontosan, mi a hivatalos kifejezés erre, de nem is fontos), mégpedig állampolgári jogommal élve és visszaélve, magánlevélben,

mivel az erre illetékes bizottságtól nem kértem és nem kaptam felhatalmazást.

Az általam díjazott személy Gara László, akkor Párizsban élő, azóta már öngyilkosság következtében elhalálozott honfitársunk volt. Mentségemre szolgáljon, hogy az általam odaítélt Kossuth-díj a Magyar Népköztársaságnak egy fillérjébe sem került. Gara László a Kossuth-díjat tőlem a magyar irodalom és ezen belül a magyar költészet nemzetközi megismertetése érdekében hosszú időn át végzett áldozatos és eredményes munkájáért és különösképpen a párizsi Seuil-kiadónál megjelent *Antologie de la Poésie Hongroise* című gyűjteményes kötet szerkesztéséért, valamint az e munkában megmutatókozó hallatlan lelkiismeretességéért és kiváló hozzáértéséért kapta.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ha most illetéktelen cselekedeteimért a díjat odaítélő bizottság szíves utólagos elnézését kérem, ez nem jelent megbánást. Mint Aragon írja szép versében: „Ha kell, megteszem újra . . .”

Beszélgetés. 1974. december. Z.-nél látogatóban. Beteg. Ágyban fekszik. Arcán nem lát-

szik a betegség. Érdeklődésemre elmondja, hogy míg alszik, hét-nyolc órát altatóval, a fájdalom kikapcsol. Ébredés után azonban már újra ott van, jelentkezik, bár még elviselhető. Alkonyatkor már nagyon fáj, estére elviselhetetlen. Említem neki, mennyire tetszett az a kis verse a Kortársban. A halálról szólt és arról, hogy a halálban csak a csontváz tiszta szerkezete szép.

– Ma már ez sincs – mondja. – A csontot is elégetik.

Aztán kis szünet után megkérdi:

– Téged hamvasztani fognak?

– Azt hiszem, igen – felelem. – Nem szeretem a földes temetést.

Kicsit elgondolkozik, szája szélén mosoly árnyéka.

– Én azt szeretném, ha a temetésemen katolikus pap mondaná a Circumdedéruntot, zsidó kántor énekelné az Éli rachmónut, és hosszú hajú fiúk meg miniszoknyás lányok tvisztelnének.

Kis csönd közben, majd újra megszólal.

– De úgysem engednék. Ilyen temetés nem lehet.

– Hát... – mondom – nem valószínű.

Közben elképzelem magamnak azt a temetést. Igaza van. Nagyon szórakoztató.

Jugoszláviai noteszlap, ha jól emlékszem, hatvanötéből. „Asszony a zágrábi főpostán.” Sokáig töröm a fejem, mi lehet ez, miért írtam föl, aztán lassan tisztul a kép, eszembe jut. A tragédia miatt. A poste restante felíratú ablak elé lép, értesítő cédulát nyújt be, fiatal tisztviselőnő piros-kék szélű borítékot ad ki helyette. Az asszony félreáll, táskájából szemüveget vesz elő, az orrán levő szemüveget kicsit félrehajtott fejjel veszi le, felteszi a másikat. Ősz szálakkal csíkozott fekete hajához nyúl, kihúz belőle egy hajcsatot, azzal bontja fel a levelet. A boríték-ból csak egy szentkép kerül elő, ahol állok, jól látom, rózsaszín tónusú, rajta Jézus, a feje körül fénylő arany glóriával. Az asszony megfordítja a szentképet, a másik oldalon néhány szavas kézírás. Hirtelen a melléhez kap, arcán máris csurognak végig a könnyek. Hangtalanul sír. A könnyeket a keze fejével törli le, aztán a szentképet visszahe-lyezi a borítékba, a borítékot a táskába, ismét megcseréli a két szemüveget, közben a szemüveget tartó keze hátával ismét a szemét törli, az olvasószemüveg is a táskába kerül. A táskát bekattintja, megfordul, ki-megy az ajtón.

N.-nel nézzük a tévéhíradót. Vidéki riport. N. hirtelen megszólal: „Innen négy kilométerre, Cibakházán született anyám.” A híradó után N. elmondja a családja történetét. Nagypja faluról falura járt, libákkal kereskedett. Négy fia született, ezek közül az egyik orvos lett, a másik forradalmár. Az orvos fiát – N. unokafivérét – Auschwitzba vitték, de megúsza. Huszonhét évesen szabadult, német, angol és magyar nyelvtudása miatt angol tolmáctiszt lett, dzsipen, angol ordonáncsofőrrel furikázott Németországban, feleségül vette egy hannoveri gumigyáros egyetlen lányát, aki egy lánygyerekekkel egy SS őrnagy özvegye volt. Hazajöttek látogatóba, a határt lezárták, itt maradtak, született egy fiuk, a Gyuri. Fordításokból éltek. Ötvenhat október elején a férfit valami kiadói tárgyalásra Kelet-Berlinbe küldték, október 22-én átlépett Nyugat-Berlinbe, rövidesen az asszony és a gyerek is utánament. Átvették a hannoveri gyárat. Milliomosok. A fiú, Gyuri, az egyetemen először matematikát kezdett tanulni, de aztán átment szociológiára. Most kommunista. Az a véleménye, hogy az első feladat az olyan gyárakat, mint az apjáé, államosítani. A libás N. bácsi másik fia, a forradalmár, Kun

Béla köréhez tartozott, a Horthy-korszakban itthon börtönben ült, majd negyvennyolcas magyar zászlókért kicserélték, a Szovjetunióba került, a moszkvai perek idején Szibériába száműzték, negyvenhétben egy időre visszajöhetett Moszkvába, de csakhamar visszavitték Szibériába. Ötvenhat után sikerült hazajönnie, most veterán. Lánya orvos a Szovjetunióban. A két öreg, az orvos és a forradalmár néha meglátogatja egymást. Kezet fognak, összeölelkeznek, elkezdenek beszélgetni, de percekben belül már kiabálva szidják egymást. Politikáról vitatkoznak. Másik két fivérük kispolgár volt. Az egyikük fia N., aki orvos és pártvezetőségi tag a kórházban.

Ha színész volnék, mondom magamban, míg a karmestereket nézem a televízióban, én nem ilyennek játszanám a karmestert, mint ők. Arc kifejezésükkel is tükrözik a zenét, de a zene teljes gazdagságához képest milyen szegényes az eszköztáruk, milyen kevés arc kifejezésük van rá! Mosoly, révület, komorság, szájbiggyesztés, szemöldökvonó fenség, ellágyulás.

De ennek a viszonylag szegényes érzelem-

kifejezési technikának hirtelen ellenállhatatlan biológiai hitele támad: a karmester arca, homloka gyöngyözni kezd, bőréről patakokban folyik a verejték, mintha zuhogó esőben vezényelne. Ritka emberi pillanat. Az értelem és az érzelmek együttthatójaként jelentkező és még ma is – de hányszor! – csak játéknak, isteni adománynak tekintett művészi alkotással egy időben és vele egyszerre jelenik meg a fizikai munka és a munka adta öröm is az arcon.

Azt hiszem, hogy mégis ilyennek játszánám a karmestert, ha színész volnék.

Ezt valaki meséli, aki ott volt a szilveszteri házimulatságon. Cs. első házasságából való tizenhat éves lánya állítólag a nagymamától érkezik meg éjjel fél kettőkor. Hosszú, loboncos, lógó fekete haja van. Talpig vörösbe öltözve, fikarcnyi miniszoknyában, merev részen. Nem szól senkihez. A hallban áll a K.-tól kölcsönkért külföldi magnó, amellettcövekel, fölébehajlik, és anélkül, hogy bárkihez is szólna, hallgatja a zenét. Néha, oda sem nézve, kinyújtja a kezét, és egy mellette elhaladó ujjai közül kiveszi a konyakos- vagy whiskyspoharat, felhajtja a

tartalmát, a poharat visszaadja, áll, bizonytalan, imbolygó állással, kicsit szokatlan testhelyzetben és fülel. Néha kinyitja a szemét, néha becsukja. Aztán felnyög, hogy cigarettát akar. Adnak neki. Szájába veszi, majd a szomszédos párkányról leemel egy vastag, lila díszgyertyát, a lángjánál rágyújt, mélyet szippant a füstből, közben meg a gyertya olvadt viaszát tudatos, érdeklődő elszántsággal csurgatja bele a magnóba. A magnó egy darabig még szól, aztán a hangja hirtelen elmélyül, lelassul, megáll.

Szégyeneim makacsul elkísérnek, nem tudom félrerugdosni őket. A magaméi még makacsabbul kísérnek, mint azok, amelyek mások helyett készítették szégyenkezésre.

Ez itt most egy szakmai szégyenem. Hogy leírjam, a tálcán kapott alkalom visz rá: Pablo Neruda irodalmi Nobel-díja. Pedig, akár kérkedhetnék is vele. Vagy huszonnégy éve elsőként követeltem nagy hangon a Nobel-díjat Pablo Neruda számára.

Én azonban tudom, hogy szégyenem ez.

Kassák akkoriban a Művészeti Tanács folyóiratát, az Alkotást szerkesztette, ő kérdezte meg, tudok-e valamit az 1945-ös Nobel-díjas költőnőről, a chilei Gabriela Mistralról, és ha igen, nem írnék-e róla. Két évvel a háború után Dél-Amerika messzebb volt még Magyarországtól, mint az Esők Tengere van ma a holdon, de Kassák szeme, vigyázó, éber, világot figyelő tekintete odáig is ellátott. Már hogyste tudnék, feleltem, írok is szívesen.

Alig egy éve érkeztem haza Spanyolországból, ott minden kisiskolás tudja a *Piececitos de niño, azulados de frío* kezdetű Mistral-verset. Olyasmi, mint nálunk volt valaha a Megfagyott gyermek. Én is tudtam betéve, annyit hallottam ismételni.

Hoztam egyebet is Spanyolországból, és nemcsak García Lorcát, hazautazásom előtt kaptam meg, Chiléből egyenesen, Pablo Neruda addig összegyűjtött költői termésének vaskos kötetét. A nevét se hallottam azelőtt, de a verseibe beleszerettem. Pedig akkor még bele sem kezdett a Teljes ének megírásába.

Gabriela Mistral – avagy a fémjelzett középszer, ez volt az Alkotásban megjelent kis írásom címe. Maró gúnnyal figuráztam ki benne Gabriela Mistral érzelgős, múlt századi, álhumanista költészetét – egyetlen ismert verse alapján –, még magát a rövid gyerekverset is belefordítottam a cikkbe: „Kicsiny gyermeklábak, a hidegtől kéken, van-e aki lát titeket s nem vesz észre mégsem? . . .”

Ez volt a cikk első fele. A másodikban Pablo Nerudáról írtam, aki – noha itthon a nevét se hallották még – szerintem mégis az egyetlen lehetett volna, akinek a költé-

szete Latin-Amerikában megérdemli az irodalmi Nobel-díjat. Hogy mégsem ő kapta, hanem Gabriela Mistral, azt a Nobel-díj Bizottság politikai elfogultságának tulajdonítottam. Pablo Neruda köztudottan kommunista volt már akkor.

Vagy két évvel később jutott el hozzám Gabriela Mistral néhány verseskötete, és míg olvastam őket, úgy született és hízott undok kövérre bennem, sorról sorra, ez a ma is élő, arcomat pirító szégyenkezés. Az elhamarkodott, felületes, felelőtlen, igazságtalan, hamisan pártoskodó bírálat szégyene. A kizárásosdi szégyene. Azé, hogy eszembe sem jutott akkor: esetleg mindketten megérdemelnék a Nobel-díjat.

Évekkel később, talán abban a reményben, hogy szégyenemből feloldoz, elmeséltem a történetet Nerudának. Végighallgattott, egy darabig nem szólt, mosolygott – holdvilág-kerek, dél-amerikai édes és puha mosoly, álmoskásnak tűnő szemek –, de amikor megszólalt, másnak minden különösebb jelentés nélküli válasza az én fülemben keményen csengett, szinte könyörtelenül: „Nagyon jó barátok voltunk Gabriellával. Nagyon szerettük egymást.”

A várt feloldozást nem kaptam meg.

Ma már szükségem sincs rá. Szégyeneim emlékeitől nem is akarok szabadulni, féltőn őrzöm, önző-okosan szeretném hasznosítani a bennük fölhalmozódott indulati robbanóanyagot. Hacsak lehet, kizárólag békés célokra. Pedig mennyire vonzott valaha, ma már kérlelhetetlen ellenségem, a megszépítő messzeség.

Így ez a szégyenem, amiről beszélek, ma is megvan. Akkor is megvan, ha annak a régi írásomnak csak az első felére vonatkozik. Mert azt, hogy Neruda megérdemli a Nobel-díjat, ma is úgy vallom, mint akkor, csaknem negyedszázada.

VITA EGY REGÉNYALAKKAL

Levélben fejt ki álláspontját. Azt mondja, utál meghalni. Igyekszik precízen fogalmazni: a halál ellen nem elvi, csupán konkrét, gyakorlati kifogásai vannak. Hogy – szerinte – annak, aki meghalt, már nincs semmi esélye. Semmiye, amit kockára tehessen. A drámai konfliktus lehetősége vész el, írja hiszen miféle drámai konfliktus lehetséges akkor, ha az embernek többé semmi vesztenivalója nincs.

Szerintem viszont ez szofizma. Elég a nézőpont egyetlen kis változása, a gondolatmenet máris tarthatatlanná válik. Arról nem is beszélve, hogy ez az okfejtés teljesen szubjektív, sőt egocentrikus. Mondhatnám úgy is: félti azt a rohadt kis életét. Ha nem fogalmazza is meg nyíltan, magától értetődő, hogy úgy véli: egyetlen élete van csupán, és azt – az adott lehetőségeken belül – menteni, védeni szeretné. Ágyban, párnák közt szeretne meghalni, száztizennyolc éves korában, végelgyengülésben. De ezt már ismer-

jük. Legalább valami eredetiség volna benne. De nincs.

Pedig, ha ki tudna lépni önmagából, ha csak egy cseppet is törekednék a tárgyilagosságra, tüstént kínálkozna egy csomó megoldás. De ő – mintha nem is létezne természettudomány, genetika, biológia, fel sem merül benne, hogy saját halála is egy nagyobb általános folyamat része. A természet szempontjából teljesen közömbös, hogy ő él-e vagy meghalt. A természet rendjét az ilyen egyéni esetlegességek nem befolyásolják. Ezzel persze ő maga is tisztában van, ha a más haláláról van szó.

Vagy egy másik. Mondjuk így, az én nézőpontom. Az én nézőpontomból az ő halála általános emberi problémákat magába záró példaképpé eszményedik. Nem a lehetőségek megszűnése számára, hanem éppen ellenkezőleg, tulajdonképpen az egyetlen igazán nagy lehetőség: a továbbélésé. Az, hogy – jó, legyünk egyszer szerénytelenek is – esetleg halhatatlan lesz, örök életű (ez is viszonylagos) irodalmi remek, olyan regényalak, akire nemzedékeken keresztül az olvasók százczrei fognak emlékezni, egy Don Quijote, egy Lucien Loewen, egy Hatteras

kapitány, egy Leopold Bloom vagy egy Josef K. De ugyanígy említhetném Robinsont, Gullivert vagy Sam Smallt. Ez azonban őt nem érdekli. Ostoba önfejűséggel, makacsul és konokan ragaszkodik ahhoz a nyavalyás kis életéhez.

JEGYZET A TRAGÉDIÁHOZ

Gyerekfejjel és már-már kamaszodva három könyvnek volt maradandóan meghatározó hatása életemre. A *Robinson*-ból kaptam – hat-hét éves koromban – az olvasás, az olvasva átélt kaland boldog örömét. Később, hangosan fel-felröhögve, és anélkül hogy ezt észrevettem volna, máig ható érvénnyel alakult ki bennem valamiféle irodalomszemlélet az *Így írtok ti* olvasása közben. Az *ember tragédiájá*-ból tanultam meg gondolkodni, felismerni a világ rejtett történelmi és gondolati összefüggéseit vagy (szerényebben) legalábbis a Tragédia oltotta belém az igényt, hogy próbáljak meg önállóan gondolkodni. De meg személyes közöm is volt hozzá: a Madách gimnáziumba jártam nyolc évig, a magyar írásbelin is Madách-tételt kaptam.

Több mint harminc éve, amikor az első alapfokú szemináriumon a társadalmi formák fejlődését tanultam, hirtelen rájöttem, hogy én ezt már tudom. A Tragédiából tu-

dom. A Marx korabeli Anglia tőkés viszonyait, a kizsákmányolást, a munka és a tőke harcát, a bér-ár-haszon kérdéseit, a Malthus-teóriát, a statisztikai törvényszerűségek problémáit mindig Az ember tragédiájából kiindulva kíséreltem meg megközelíteni. Ez volt az alap, hiszen láttam többször is színházban és szinte az egészet tudtam kívülről is.

A dialektikát, azt nem. A dialektikát tanulva ujjongó lelkesedéssel ismertem fel és értettem meg, akkor először, a betéve tudott József Attila-sorokat: „szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog a másikat s így mindenik determinált”. És utána azt a gyönyörűt, de mindaddig érthetetlenül: „Csak ami nincs, annak van bokra, csak ami lesz, az a virág, ami van, széthull darabokra.”

Csak hosszú évek múlva jöttem rá, mitől is volt már régen, még érthetetlenül is annyira ismerős nekem ez a pár sor. A Tragédiából: „Vagyok – bolond szó! Voltál és leszesz. Örök levés s enyészet minden élet.”

De nemcsak ezen a ponton kapcsolódott bennem szorosan József Attila Madáchhoz. Természettudományos látás- és kifejezés-módjukban is sok közös van abban, ahogy a lét jelenségeit gondolatilag sűrítik és a lé-

nyegre tömörítik: „Minden mi él, az egyenlő soká él, a százados fa, s egynapos rovar eszmél, örül, szeret és elbukik.” Milyen tisztán csengett össze ezzel az, hogy „születtem, elvegyültem és kiváltam”! És egyetlen jelzőváltoztatással – a pompás rím miatt – az a bizonyos „tigris és a szelíd őz” is ott van már Madáchnál, a Tragédiában: „Ím itt a tigris, itt a fürge őz!”

Mennyi kemény – igaz és igazságtalan – bírálat érte Madách történelemszemléletét! De azt hiszem, a Tragédiában fellelhető konkrét történelmi tévedéseit nem nagyon vették észre. Nem különös, hogy Madách is, mint Shakespeare, éppen Csehországban botlik meg? A cseh tenger partján? A prágai jelenetben minden Keplerre vonatkozó történelmi adata téves. Kepler feleségét nem Müller, hanem Mühleck Borbálának hívták, soha nem volt nemesember lánya, hanem egy jó módú grazi molnáré, és semmi adat nincs arra vonatkozóan, hogy Keplert megcsalta volna. Kepler saját szavai szerint „együgyű volt és kövér”: tizennégy év alatt öt gyermeket szült férjének. Rudolf császár pedig – „A szentegyház, fiam, igazb anyád” – Kepler anyjának boszorkánypere idején már négy éve halott volt. Azonkívül Rudolf tud-

ta azt, amit Madách nem, hogy Kepler lutheránus. De nem sokat törődött ezzel.

Ezek a történelmi tények. De mit sem változtatnak a két prágai jelenet magasabb szinten érvényesülő művészi és történelmi igazságán.

Alig több mint tíz évvel a Kommunista Kiáltvány megjelenése után kezdett Madách Az ember tragédiája megírásába, de legértőbb marxista bírálóinak egyike is csak világnézetének szakadásait és töréseit – nem eléggé határozott és következetes materializmusát, a dialektikus gondolkodás hiányait, sztoikus hajlamaival együtt járó elfogultságait – veszi észre és hangsúlyozza. Pedig megmondja róla, hogy „liberális, szabadgondolkodó és szabadkőműves” volt. De – tudtommal – a marxista kritika sem vette észre Madách történelemfilozófiájában azt az új szemléletet, amellyel harminc-negyven évvel előzte meg saját korát. És éppen abban a kérdésben, amely az egész Tragédiának egyik alapkérdése: a személyiség történelmi szerepének világosan végiggondolt és a műben következetesen érvényesített problematikájában. Három-négy évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a problémát Karl Lamprecht, Gabriel Monod vagy a velük vi-

tázó és mindmáig a téma klasszikusának tekintett Plehanov megfogalmazta volna.

A kérdést már az egyiptomi színben felveti Lucifer Ádámnak: „... mély tenger a nép: bármi napfény sem hatja át tömét; sötét leend az, csak a hullám ragyog, mit színe fölvet, és mely hullám esetleg épp te vagy.” Ádám visszakérdez: „S mért éppen én?” Mire Lucifer: „Vagy más veled rokon, kiből tudattá vált a népi ösztön.”

A probléma a konstantinápolyi színben újra felvetődik. Ádám elkeseredve panaszkodik: „Valóban, elhajítnám kardomat és visszamennék éjszaki honomba –, ha titkos szó nem súgná szüntelen, hogy e kort nekem kell újjá teremteni.” Lucifer válasza olyan világos, hogy maga Plehanov se fogalmazhatta volna meg jobban pár évtizeddel később: „Hiú törekvés! Mert egyént soh'sem hozandsz érvényre a kor ellenében: a kor folyam, mely visz, vagy elmerít, úszója, nem vezére az egyén, kiket nagyoknak mond a krónika, mind az, ki hat, megérté századát, de nem szülé az új fogalmakat. Nem a kakas szavára kezd virradni, de a kakas kiált, merthogy virrad.”

A Tragédia hallatlanul bonyolult és sokrétű, egyben azonban áttekinthető és világos

drámai szerkezetében elszomorít a befejező színben megmutatkozó megalkuvás és logikai törés. Az űrjelenet végén Ádám még reménykedik: „Vezess csak vissza, égek látni már a megmentett földön mi új tanért fogok fellelkesülni.” Az eszkimó szín végén már hasztalannak ítéli a harcot, meg akarja fontolni, dacoljon-e még isten végzetével. Aztán nem dacol. Az volna az ember tragédiája, hogy fejet hajt az Úr előtt, és ezzel Lucifert is bukásra ítéli? A Tragédiában műfaj szerint kötelező bukás hamisan értelmezett követelménye viszi Madáchot ehhez a befejezéshez? A Tragédia befejezése az egész madáchi életszemléletnek, a műben megformált világképnek mond ellent. Semmi nem áll távolabb Madáchtól, mint a befejező szín istenkedése, a vallásos eszme diadala. Mint tudjuk, liberális volt, szabadgondolkodó és szabadkőműves. „Kevesen látták az ötvenes évek Magyarországon a vallás szociális szerepét oly tisztán, mint ő” – mondja róla egyik legjobb marxista kritikus. Talán úgy érezte, hogy nem tud a kor-szellemmel dacolni? (Ádám kérdésére a konstantinápolyi színben: „Nem bírom-e áthágni ezt a sáncot?” így felel Lucifer: „Nem ám, mert védi a kor szelleme, erősebb, mint

te.”) Néha ábrándozva reménykedem, hát-
ha előkerül a Tragédia befejezésének egy
másik változata. De tudom, hogy nem ke-
rül elő. Az egész magyar irodalom egyik leg-
nagyobb, legtragikusabb rejtélyének Az em-
ber tragédiája befejezését tartom. Elsősor-
ban azért, mert Lucifer-Madáchtól és
Ádám-Madáchtól tanultam meg kamasz fej-
jel, hogy az Isten ellen lázadni is lehet.

Sőt, nem is csak lehet. Muszáj.

Középen, a függöny nem ér teljesen össze, a résen keresztül látom, kint már világos van. Felállok az asztaltól, a függöny szárnyait kétoldalt kikötöm a fekete zsinórral. Az ablakmélyedésbe állított növények fölött, a dupla ablaküvegen túl, kész a színpad.

Lent, elöl egy szürke Skoda Octavia felső része, tetején a porba valaki beleírta az újával: Hajrá Fradi. Ez kicsit bosszant. Az úttest: ferdén lerakott sárga keramit kockák. Szemben, a kaputól jobbra, a kosárfonók pinceraktára; a zöld dróthálós ablak mögött egy szál villanykörte ég.

Kis utca, kevés forgalom. A túloldali járdán jobbról bejön egy gyerek. Szürke kabát, piros sál, sötétkék sapka, tetején kereszt alakú fehér csík, fehér csík a sapka ellenzójén is. A nadrágja is sötétkék, bokáig ér, a nadrág széle és a barna félcipő közt fehér gyapjúzokni. Szürke, kötött kesztyű.

A gyerek jobb kezében zsömle, néha beleharap, de nem figyel oda. Lassan, sétálva

jön, észreveszi, hogy a tócsa – valaki hajnalban a járda pereméhez vizet löttyintett – be van fagyva. Odaér a széléhez, fenekével kis lökős mozdulatot tesz, csúszik tőle egyet a jégen, lassulva a tócsa másik végéhez ér, megáll, visszanez. Megfordul, két lépést hátrál, lendületet vesz, megint végigcsúszik a két, két és fél méternyi síkos felületen. Megáll. Harap a zsömléből, nézi, gusztálja a fehér nyomot, amit cipője karcolt a jégen. Négy-szer-öt-ször végigcsúszik ide-oda. Hét-vagy nyolc-éves lehet. De lehet, hogy csak hat. Egyszer kicsit távolabb megy, nekifutásból, nagyobb erővel csúszik, de látja, hogy ekkora erőfeszítésre nincs szükség. Kisebb is elég, hogy végigérjen.

Közben olykor harap a zsömléből. Min-dig ugyanazzal az oda sem figyelő mozdulattal. Fogai közé veszi a zsömlé egy darabját, fejét félrehajtja, kicsit megfeszíti a nyakát, közben a kezével ránt egyet a zsömlén. Többször megáll. Nézi a jeget. Meg az utcát is.

Nagy, széles orrú, modern, fekete Chrysler gurul be jobbról, viszonylag lassan átfut a színen, a gyerek utánafordul, nézi, aztán lelép a járdáról. Észrevette, hogy az úttest és a járda közti mélyedésben csak a víz

felszíne fagyott be. Cipője orrával megkocogtatja a jeget. A jég betörik. Több helyen is betöri a cipő orrával, egy helyen a sarkával is. Nézi, ahogy a törésnél feljön a víz. Beletocsog a vízbe, kipróbálja, hogy milyen mély. Visszamegy a járdára, a válla fölött – már amennyire a kabát és a sál engedi – hátrafordul, nézi a cipője vizes nyomát az aszfalton. Még kétszer végigcsúszik az ovális jégfolton. Megáll. Nézelődik. Átjön erre az oldalra. Itt is áll egy darabig a Skoda mellett. Harap a zsömléből. Visszamegy a másik oldalra. Nézi a jeget. De már nem csúszik. Kicsit csöpöghet az orra, mert szív egyet rajta. Elindul. Balra kimegy a képből.

Meg kellene öntözni a növényeket. A cserpekben száraz, szürke már a föld. Egy, kettő, három, öt, huszonkét cserép áll az ablakmélyedésben. Sok. Három könnyezőpálma, kettőn az ág most hoz friss levelet, az egyik már kezd is kicsavarodni, világoszöldek, hamvas-fényesek, nagyon finomak. Nyújtogatják a nyakukat, mint a kis csikók. Van egy kopasz törzsű fikusz, két cserépben sanseveria, háromfajta kaktusz, narancs-ágacska, pletyka, egy vézna kis diffenbachia picta, gyönyörű neve van, diffenbachia picta, egy szál satnya datolyalevél, egy kis

vízipálma. A többieknek nem is tudom a nevét.

A kétoldalt zsinórral kikötött függöny teszi, hogy ez olyan színpadszerű. Persze, nem könnyű eldönteni, melyik a nézőtér, és melyik a színpad. Innen színpad az utca, kint-ről a szoba volna az. Nézőpont kérdése. Mindig van egy fiktív függöny. Vagy egy igazi. A függöny a határ.

Ez a gyerek nyolcvan év múlva, 2040 és 2050 között, nagyon reális számítás szerint, még élni fog. Sőt, ahogy a dolgok fejlődnek, valószínűleg még később is.

Okos gyerek volt.

Volt? Most is az. Csak éppen kiment a képből. A látószögből. De azért van. Fel-nő, megházasodik majd, gyereke lesz.

Nyugodtan rábíznom a világot.

V Í Z G Ő Z

Levél K. T.-től. Hirtelen, váratlanul. Van már egy éve is, hogy utoljára írt. Hetenként újra feljegyeztem az elintézendők közé: „válaszolni K. T.-nak.” Aztán valahogy mégis elmaradt.

Kockás papírlap két oldalát írja tele kézzel. Humora kacskaringós, kicsit száraz és kemény, de néha akkorát dördül, mintha mellettem csapott volna be a villám. Elektromérnök, a tudományok doktora. Ötvenhatban ment ki családostul, a feleségétől elvált, később újra nősült, egy fiúgyerökük született.

Most fenyeget. Ez az utolsó lehetőségem – írja –, hogy levélben válaszoljak neki. Szerinte ugyanis „1971. szeptember 23-án a Q/B csillagképből áramló omikron-5-ös antimatéria olyan interferenciahatás után hullik majd bontott sugárkéve formájában a földre (itt néhány további tudományos precizitást kihagyok), amelynek következtében minden papírban lekötött cellulóz vízgőzzé alakul

át". Az esemény biológiai, numizmatikai és koreográfiai hatásait ő maga akarja kidolgozni. Arra viszont – írja – nincs ideje, hogy az írott és nyomtatott szó egyidejű és abszolút eltűnésének az egyén és a köz életére gyakorolt hatását kifejtse.

Hát nem finom tapintat? Ezt a feladatot rám bízza.

Egy Bradbury tollára méltó téma: a papír-civilizáció pusztulása. Apokaliptikus vízió. Nemcsak a könyvtárak, levéltárak, hivatalok, intézetek, minisztériumok, személyzeti osztályok nyilvántartása, teljes papíranyaga válik vízgőzfelhőcskévé pillanatok alatt, hanem az alkotmányok, törvény-, rendelet- és döntvénytárak írott szövege, a sajtó, az útlevelek, a személyi és szakmai igazolványok, autővezetői jogosítványok, fényképek, naptárak, iskolai, főiskolai és egyetemi bizonyítványok, diplomák és oklevelek, sőt a birtok- és hitellevelek, folyószámla-kivonatok, csekkfüzetek, adósbizonylatok és minden papírpénz is. Mindezek egyidejűleg és abszolút mértékben változnak át olyan vízgőzfelhőcskévé az egész földön, amelynek összmenyisége – K. T. szerint – még a föld légkörének páratartalmát sem

terheli meg túlságosan. A számításait is közli. Ezeket azonban még ellenőriznem kell.

Micsoda pech, hogy a stratégiai és taktikai fegyvereket nem papírból gyártják! Vagy talán mégsem. Attól biztosan túlterhelődne a légkör páratartalma. Esetleg még özönvíz is lehetne belőle.

Senki nem tudná bizonyítani, hogy mi a neve, hol lakik, és milyen jogon, azt sem, hogy miye van, mit írt, mit csinált eddig, ki a férje, ki a felesége, ki kinek a fia vagy a lánya. Isteni, röhögni való kavarodás támadna. Se bizonyítható család, se magántulajdon, se jogrend, se tekintély. A filmfelvételeken kívül megmaradnának a magnószalagok és az, ami az egyes emberek fejében tárolódik. Elnéptelenednek az utcák, az utak, senki nem merné üresen hagyni a lakását, mert bárki beköltözhet, amíg nincs otthon. Liberté, égalité.

Fraternité nem lesz.

Gyors, rövid kalkuláció: nem, szeptemberig nem tudnám megírni regényben. És hiába is írnám. Nincs olyan ország a világon, ahol egy ilyen felforgató eszmeiségű regényt kiadnának. És minek is? Ha úgylis elpusztul minden papírból készült anyag.

Levele utolsó negyedoldalon ezt írja K. T.:

„Egyébként azóta megint egy regényt írtam össze. Brazília, USA, most Nyugat-Németország – mint kutatómérnök vagy mint tervezőiroda-főnök –, egy asszony, aki a sráccal elszökött, és akinek négy hónapja a címét se tudom, miután a hatéves gyereket arra tanította, hogy »apád csirkefogó, hazug (un salaud, un menteur)«, és rendszeresen a törvény elé vonszolt, hogy éheztettem, aki főnökeimet távollétemben felhívta hozzánk, cserepeket mutatott nekik, és megesküdt, hogy azok közben keletkeztek, míg én őt vertem... A gyerek egyébként az öregedő embernek, aki vagyok, az érdeklődését kb. 105 usque 107 százalékban kötötte le. – Ölel T.”

K. T. leveléből is vízgőz lesz: kockás papírra írta. És ebből az írásból is vízgőz lesz. Pára.

Ha sikerülne megtanulnom magnószalagra dolgozni, igyekeznék az eddigieknél jobb regényeket...

Most milyen szót használjak? Írni? Vajon ez az ige megmarad-e?

Csak semmi nosztalgia. Új világ kezdődik. Új civilizáció.

NEUTRINO

Ha negyvenhét éve halott apám a térdére ültetne és megkérdezné: „Mi szeretnél lenni, kisfiam, ha nagy leszel?” – azt hiszem, ma gondolkodás nélkül azt felelném neki: „Neutrino szeretnék lenni, apuka.”

– Neutrino? – kérdezné ő csodálkozva.

– Igen. A neutrínók elemi részecskék – magyaráznám erre neki, mert mit értenek ezek az öreg halottak az elemi részecskék fizikájához –, nincs tömegük, nincs elektromos töltésük, a fény sebességével haladnak, és minden atomon olyan könnyen hatolnak át, mintha azok nem is léteznének.

Apám ezen elgondolkodna.

– Ajaj – mondaná –, az én véretem örökölted, fiam. Nem akarok beleszólni a pályaválasztásodba, különösen nem, ha tehetséged is van ahhoz, hogy neutrino légy, de azért a helyedben én gondolkoznék ezen egy kicsit.

– Mit kell ezen annyit gondolkozni? – felelném az idősebbek iránti jogosnak vélt

és ingerült türelmetlenséggel. – Neutrino akarok lenni.

– Nehéz és felelősségteljes dolog neutrínónak lenni. Már ahogy a szavaidból kiveszem, fiam.

– Testetlenül száguldani a fény sebességével? Ez nehéz? Áthatolni mindenben, eljutni mindenhová, látni mindent kívülről és belülről? Lehet, hogy ez felelősségteljes, de akkor is gyönyörű.

– Na és mi van az elektromos töltés hiányával? Mi? Azzal mi van? – kérdezné apám.

– Mi volna? Semmi. Na bumm, mondd már, legfeljebb nem lesz elektromos töltésem.

– Nem szeretem az ilyen buddhista dolgokat. Akkor vágyaid sem lesznek, fiam. És a nők? Persze, igaz. Ha testetlen leszel, akkor úgyis mindegy. Éppen csak áthatolsz az atomjaikon. A fény sebességével.

Ez az érv némiképpen megingatná elhatározásomat, hogy neutrino legyek. Ülnék csak a térdén, és sokáig nem szólnék semmit. Ő meg megsimogatná a fejemet.

– Inkább spórolj össze magadnak, majd ha lesz miből, egy alig használt Trabantra

valót, vedd meg, aztán járj vele. Az majdnem olyan, mintha neutrino lennél.

– Egy Trabantra valót?

– Igen. Az olyan, mint egy autó.

– És te honnan tudod ezt, apa, hiszen negyvenhét éve meghaltál?

– Kicsit szemtelen vagy, fiam. Mit gondolsz, kitől örökölted a fantáziádat?

– Anyutól.

– Na de most azonnal takarodj a szemem elől! Te, te neutrino! . . .

TÉR ÉS IDŐ

Végtelen

Nem tudom elképzelni a végtelent. Akármilyen irányba és akármilyen messze képelem is, mindig van egy pont, ahol elfáradok, a képzeletem leül megpihenni, és ilyenkor hajlandó vagyok azt hinni, hogy ott, azon a ponton, ahol a képzeletem éppen leült, ott a világ vége. A világmindenség vége. Ami azután volna, az már nincs is. Nekem legalábbis nincs. Hát, ahogy ott ülök a világ végén, hirtelen a homlokomra csapok: micsoda egy sült bolond is vagyok én, milyen egy szubjektív idealista! És a tudatomtól független objektív valóság?

Felpattan ültéből a képzeletem, aztán uzs-gyi, mint akit hajtanak, csak képelem tovább a végtelent, amíg csak újra el nem fáradok bele.

Így elég messze eljutotam már a végtelen irányába, de a végéig nem értem még soha.

Persze, csomó más dolgom is van nekem, mint folyton csak a végtelent elképzelni,

ezért aztán meglehetősen lassan haladok. De azt biztosan tudom, hogy nagyon messze már nem lehet.

A jövő évezred

G. M. asztalánál ülök a szerkesztőségben, a mai lapokat nézem át. Nyílik az ajtó, G. M. jön be. Ingujjban, nyár van. Maradj csak, mondja, aztán a táskáját odateszi mellém az asztalra, kinyitja, a nyomós ceruzáját keresi az alján, de nem találja. Az aktatáskából mindent kipakol. Legfelül egy háztartási biztosítási kötvény, a felső bal sarkán gemkapoccsal más okmányokat fogott hozzá.

Felállok, hogy átadjam a helyet.

A kötvényt értem, néhány napja költözték új lakásba. Még nem tudom, hogy mi, de abban már biztos vagyok, hogy most valami szokatlan történik velem. Még egyszer ránézek a kötvényre. Fölül a nyomtatott szöveg alá ezt gépelték: „Szövetkezeti lakás OTP-kölcsön lejár: 2000 II. n. é.”

Az első reális, emberközeli jelzés az új évezredből. Először látom leírva valami konkrét tartalommal az évszámot: „2000”. Azt, hogy kettőezerben is lesz első negyed-

év, meg második negyedév. G. M. OTP-kölcsöne a második negyedévben jár le.

Na és? Mi van ezen csodálkozni való? Én magam is csak a negyedik negyedévben leszek nyolcvanegy éves. Kétezerben.

Öröklét

Öt nő van a szobában. O.-val nézzük őket. A legfiatalabb három múlt, a legidősebb harminc lesz. A többi húsz és harminc között. „Ilyen lehet az öröklét” – mondja nevetve O. Van benne valami. Nem gondolom végig, hogy miért lehet ilyen az öröklét, de O.-nak valószínűleg igaza van. Kicsit később a legfiatalabb a konyhaasztalnál ül, vacsorázik. Joghurtot. Előbb kanalazta, most már issza. A barna bögre eltakarja az arca alsó felét, minden nyelésnél nagyokat nyög. Leengedi a bögrét, szép fehér bajusza és szakálla van joghurtból. A bajusz és a szakáll lassan csurog az asztalra. Mélyen a szemembe néz, kicsit vár, majd megszólal: „Olyan szomorú voltam, amíg nem jöttél.” Hazudik. Persze hogy hazudik. Eszébe sem jutott, hogy szomorú legyen. Ha egyszer bevezetik a többnejűséget, feleségül veszem.

Egy nőt, aki hároméves korában ilyen gyönyörűen tud hazudni, feleségül kell venni. Természetesen, az öröklétben. Ott nem számít a csaknem fél évszázados korkülönbség.

Egyidejűség

Több ízben próbáltam már tetten érni az időt meg a relativitást. Néhányszor már csaknem sikerült. Elmondom az egyiket.

Kisoroszi-Budapest a Trabanttal, háztól házig, negyvenkét kilométer, ötven-hatvan perc. Valahol a középúton lehettem, Szentendrén, a Határcsárda és a Görög kancsó között, vasárnap este nyolckor, amikor Helsinkiben felszállt az a TU-154-es, amellyel O. jött haza a finn Írókongresszusról. Igaz, Helsinkiben akkor éppen kilenc óra volt, de ennek nincs jelentősége, ez csak a nyári időszámítás eltérése miatt történt így, az egyidejűség pontosan stimmelt. Szentendrén akkor sötétedett, a tompított világítást már bekapcsoltam. Az országúton nem volt nagy forgalom, a vasárnap esti torlódás miatt rosszabbra számítottam, de tudtam, így is ügyeskednem kell, ha fél kilencre haza akarok érni. Az angol bűnügyi sorozat negyedik

részét vetítették a tévében, azt okvetlenül meg akartam nézni. Fél kilenc előtt két perccel értem a ház elé. A lakásban egyenesen a televíziókészülékhez mentem, benyomtam a piros gombot. Előbb a hang jött be, már tudtam, hogy éppen időben érkeztem. Aztán a képernyő is kivilágosodott. Végigizgultam az egyórás filmet. Utána felhívtam a repülőteret. Közölték, hogy a gép Helsinkiből előreláthatólag tíz óra tizenhétkor érkezik. Levittem sétálni Brunót, a kutyámat, a rövid sétautat tettük meg a Hunyadi tér körül. Éreztem, éhes vagyok. Otthon még bekaptam valamit, aztán beültem a Trabantba, és kimentem a repülőtérre. Tíz óra hét perckor érkeztem. Tíz perccel később jobbra, fent a sötét égen megjelent a piros fénypont, aztán felgyulladt a gép két reflektora is, pontosan érkezett. A futópálya kis jelzőlámpái már égtek. Aztán újabb tíz perc múlva megjelent a kijáratnál O. Már az útlevél- és vámvizsgálat is lezajlott. Kevés utas volt.

Persze nem vagyok benne biztos, hogy a relativitást vagy az időt sikerült tetten érnem ebben a két órában, de még most is azt érzem, hogy már-már igen.

Fiatalság

Koestler írja egyik könyvében: „Ha az élővilág keletkezésétől máig eltelt kétmilliárd évet egy éjfélről éjfélig tartó huszonnégy órás napnak tekintjük, az emlősök kora dél előtt tizenegykor kezdődik; a fejlődés pedig a Pithecanthropustól (a jávai majomember-től) a homo sapiensig – tehát az agykéreg kifejlődéséig – a legutóbbi negyvenöt másodpercben következett be. Az utolsó száz év alatt találták fel a gőzhajót, a vasutat, az autót, a léghajót, repülőgépet, a rakétát és az űrhajót, a távírót, telefont, gramofont, rádiót, radart, a fényképezést, a filmezést, a televíziót . . .”

Hát nem csodálatos ilyen fiatalnak lenni?
Még előttünk az egész élet.

HÁROM ÁLOM

A tények, a tények. Hajnalban ébredek, hirtelen. Nem tudom, mit álmodtam, azt sem, hogy álmodtam-e egyáltalán. Csak valami szörnyű felháborodás, roppant harag remegtet: hát ennyire ki vagyok szolgáltatva a tényeknek? Hogy bármilyen jöttment, fasiszta bérgyilkos a szemembe vághatja, hogy kétszer kettő négy, és én minden gyűlöletem ellenére is kénytelen vagyok igazat adni neki? Ő meg csak egyre hajtogatja: kétszer kettő, négy. Kényszeredetten bólogatok, és elkeseredetten várom, hogy végre megunja. Megkönnyebbülten lélegzek fel, amikor kijelenti: kétszer három, nyolc. Szinte boldog vagyok, hogy nem kell egyetértennem vele. Boldogságom azonban nem felhőtlen: a kétszer kettő továbbra is négy marad.

Dandártábornok! – kiáltottam fel. Aztán még egyszer: *Dandártábornok!* De a szónak, amelyet felriadva egyetlen zsákmányként si-

került az álomból megmentenem, nem a tartalmi jelentése volt a fontos, sőt az teljesen mellékesnek, másodrendűnek látszott. A hangalakja, a zengzete, a – tüstént rájöttem – nevemével rokon és épp csak hogy felcserélt betűképe, a harmonikusan elosztott más-salhangzó-torlódásai, a dé-k robaja, katonás pattogása, a mássalhangzók nemesen mély csengésű dallamkürtje és csak aztán, a hangzat mögött mindjárt kirajzolódó kép is, a váll-lapok, a paszományok és a kitüntetések, a khakiszín, a vörös és a fekete – le rouge et le noir – mint egy finom és franciás Stendhal vagy mint egy rulettasztal, egy éltesebb, de még délceg, őszes halántékú férfi, ő, illetve én, a dandártábornok, aki – mint a gyerek madzagon a kerekese játékkutyát – húzott maga után egy homályos sejtést, egy ködösen foszlékony, de mind jobban tisztuló és végül már ritka levegőjű, hűvös napsütésben felmagasodó (lentről látott) és egyedül álló házat, amelynek legfelső ablakán megcsillant a fény, és csak egyetlen szó volt rá: sasfészek, miközben mögötte tompán, már-már szürkésen kékllett az ég, és valaki a szobában titokban kezembe csúsztotta a névjegynél nagyobb, fényes, fehér, téglalap alakú papírt, amelyre az volt írva, hogy

... Nem tudom, mi volt rá írva. Nem emlékszem. Csak azt tudom, hogy M.-mel volt kapcsolatban, és hogy kék tintájú golyóstollal írták.

Pokol. – A két egyenruhás liftesfiú fürgén a forgóajtóhoz szalad, két szárnyát kikapcsolja, behajtja, máris szaporán félreugrik mindkettő, és kintről Ilka hátán, Arabellát maga mögött vezetve kötőféken, belovagol Korpos úr, a trafikos. Kalapja jobb napokat látott, de gyűrött; fekete télikabátja alatt kopottas, drapp gyapjúsál, öreg már, fázékony is, de eltéveszthetetlenül huszárcapitány.

Az óriási szállodahallban senki meg nem lepődik a lovas és a lovak láttán, még én sem, felállok az asztal mellől, ahol a kávémat iszom, egy-egy kockacukrot helyezek mindkét tenyeremre, nyújtom őket a két ló felé, puha, meleg szájjal csípi fel, finoman, megveregetem a nyakukat, előbb Arabelláét, aztán Ilkáét, Korpos úr kezéből átveszem Arabella kantárszárát, a régi, megszokott mozdulattal helyezem két kezem a nyeregre, jobb lábam a kengyelbe dugom, máris lóháton vagyok magam is, egyenes derékkal, két könyököm lazán az oldalamnál, könnyeden,

bal kézzel húzom a kantárt, bal sarkammal épp csak hogy hozzáérek Arabella vékonyához, az okos állat máris fordul, lépésben kikocogunk a szállodából, elől Korpos úr, Ilkán, mögötte én, Arabella hátán.

Nem tudom, hova megyünk. Valószínűleg Siófokra. De ez nem is fontos. A pokol mögöttünk marad.

A pokol.

Ezt a poklot nem egészen értem.

Az este olvastam a mondatot egy francia kisregényben. „A poklot így képzelem: valahol egy zöld mezőn találkozni mindazokkal, akiket életemben közelről vagy távolról ismertem.”

Mi ebben a pokol? – bosszankodtam. – És ha az, micsoda gyönyörű pokol! De ha már találkoznom kell mindazokkal, akiket életemben közelről vagy távolról ismertem, eszem ágában sincs egy zöld mezőt kiválasztani. Inkább egy nagy, nemzetközi szálloda óriási hallját. Ott jöhetnek az ismerősök a szobákból a lépcsőn, kiszállhatnak a sok lift valamelyikéből, esetleg többől is egymás után, állhatnak a recepció pultjánál a szobakulcsot kérve vagy leadva, pénzt válthatnak, vagy városnéző autóbuszra jelentkezhetnek, kereshetik megszokott újságjukat

a hírlapárus fülkéjénél, vásárolhatnak három szál rózsaszín szegfűt, két Balmoral szivart vagy egy zacskó kókuszcsemegét, gusztálhatják a nőket – sokan vannak, gyönyörűek és rútak, kis pisisek és matrónák –, a fekete bőr karosszékekben hátradőlve vagy habos süteményt eszegetve a háromágú ezüstvillával porcelán tányérról, ezer és egy lehetőségük van arra, hogy fölbukkanjanak, eltűnjenek, újra megjelenjenek, géppisztolyt fogjanak rám, vagy lopva megcsókoljanak, kifosszanak vagy légyottra csábítsanak a szobájukba, elbeszélgessenek velem, vagy fenéken rúgjanak.

Zöld mezőn?! Miért éppen zöld mezőn kellene találkoznom velük?

Ez volt az a pillanat, amikor a két egyenruhás liftesfiú fürgén a forgóajtóhoz szaladt, és mivel két ló és egy lovas nem tudna bejönni a négyrekeszes forgóajtón a hallba, utat nyitottak Korpos úrnak és a két paripának.

Ilka Gyuri lova volt, meleg szemű, barna kanca, Arabella az enyém, kiöregedett, szelíd és fehér cirkuszló, a voltizsálásnál úgy szedte a lábát, mintha zenére járna.

Harmincegyben. Vagy harminckettőben.

Negyven éve. Vagy majdnem.

Gyuri több mint három éve halott, a nyelőkészvét ette meg a rák, testének hamuját szétszórták egy dél-angliai tengerparti réten a szélbe. Ő kívánta így.

Az emlékezetem néha olyan szeszélyes, olyan csökönyösen öntevékeny (majdhogy azt nem mondtam: rigolyás), mint egy kivénhedt cirkuszló. Ilyenkor hiába ráncigálom a kantárt, hiába hajolok le a füléhez, szelíd és megnyugtató szavakat suttogva, hő-hő, hiába szorítom a térdemmel, hiába sarkantyúzom, ígérek neki cukrot, emelt nyakkal szegi le a fejét, és elindul arra, ahonnan a zenét véli hallani.

Igaz, soha nem voltam valami jó lovas. Az öszvéreseknél szolgáltam, mert Bel Abbeszben megkérdezték, ki tud lovagolni, és én jelentkeztem. Lóra csak akkor ültem – szőrén –, ha a tisztek lovait vittük itatni. Az egyikre ma is emlékszem, Saitannak, Sántának hívták, gyönyörű fekete mén volt, arabs telivér.

Ha valakinek esetleg az járna az eszében, hogy halálom után a mennyországba küldjön – amiben éppúgy nem hiszek, mint magában a mennyországban –, jó előre és határozottan tiltakozom.

A pokol, igen, a pokol, ha a francia szer-

ző képzelete nem hazudik, és ott találkozhatom mindazokkal, akiket életemben közelről vagy távolról ismertem.

De ha egy mód van rá, inkább az a szállodahall legyen a pokol, nem a zöld mező. A szállodahall jobb helyszín. Jobban lehetne megírni.

Viszontlátásra, Ilka. Viszontlátásra, Arabella.

Viszontlátásra, Korpos úr.

Sziklaszilárdan, rendíthetetlenül biztos vagyok benne: én is meg fogok halni. Nagyon nehezemre esik viszont ezt részletesen és pontosan végig is gondolni.

Pedig nem halogathatom sokáig. Félő ugyanis, hogy tíz-tizenöt év múlva már én is csak a lemezbe préselt gondolatok rutinszavait fogom ismételtetni okosan és ravaszul leplezett félelmemben, és a szép tiszta mondatfűzés, a gondos kézművesstílus mögül majd nálam is csak a közhelyek vicsorognak elő. Ma még dolgozik bennem a gőg, ma még szellemi és testi képességeim csaknem teljes birtokában vagyok (meddig?), úgy pezseg bennem az életkedv, mint a friss szó-davíz, és a testem készségesen, erőltetés nélkül teljesíti a kapott utasításokat. Nem szabad hát addig várnom, amíg bölcsé butulok, és a saját halálomról is csak stilisztikai ujjgyakorlatokat tudok produkálni.

Természetesnek tartom, hogy erről a kérdésről szólva igen nagy ellenállást kell le-

küzdenem. Bennem is működik valami biztonsági kioldószerkezet. Saját meghalásom gondolata makacsul igyekszik ellenállni annak, hogy a végkövetkeztetésig vigyem.

A folyamat ábrázolása, a lassan vagy gyorsulva fogyó életerő stációi, a vegetatív idegrendszer akadozásai, a test engedetlenkedése, az ezzel járó mocskok és fájdalom, a tehetetlenség emberi szégyene és gyalázata még csak menne valahogy. Ezt még végig lehet gondolni, ki is lehet fejezni. Az én koromban már sok és sokféle halálról van az embernek tapasztalata, és még azokban az esetekben is, amelyekben teljes érzelmi apparátusával volt érdekelt, mintha két külön személy élte volna végig a más halálát, az egyik, akit lesújtott és megrendített a fájdalom, és a másik, aki hidegen és szenvtelenül figyelte: milyen is az, meghalni. Ez a folyamat az eddigi tapasztalatok színes mozaikkövecskéiből egy adott pontig összerakható. Hitelesen, valóságosan, öncsalás és hazugság nélkül.

A halál pillanatáig igen. Azon túl már nem. A nemlét elképzelhetetlen. Még az a költő is, aki szakmájánál fogva a képzelet szakembere, és saját állítása szerint a halál rokona volt, csak az őt túlélőkhöz fűződő

érzelmi viszony formájában, az irigykedő gyűlölet alapállásából volt képes ábrázolni a saját halálát, létezése megszűntét: „Lehet-e, lehet-e, hogy jön még ájult tűz-nyár, bukó-csillagos éjek s hogy én, Én már ne éljek?” Vagy később: „S akkor is lesz tavasz, virág, dicsőség, mámor, tavasz-heroldok szállnak s engem már nem találnak.”

Csupa feltételezés, semmi konkrétum.

A fizikai, a biológiai halál szakemberei, az orvosok sem meggyőzőbbek. Gy. gesztusa például (az volt a kívánsága, hogy hamvait szórják szét egy mezőn – meg is tették), ha szép, nemes, jelképes gesztus is, mégiscsak gesztus.

Nem érdekelnek a hamvaim, sem a színük, sem az állaguk, hogy zsíros lesz-e a tapintásuk vagy száraz, hogy urnába kerülnek-e vagy a szélbe szórva térnek-e vissza a természet körforgásába. Viszonylag fiatal korom (anyám halála) óta tudom, hogy a lelkiismeretet nyugtató, halál utáni szertartások, a temetés, a sírkő, a sírvirágok locsolgatása öncsalás, hazugság, annak pedig, aki meghalt, annyi csupán, mint halottnak a szenteltvíz. Sokan meg is botránkoztak azon, hogy ez a véleményem, úgyhogy most ezt nem is részletezem tovább.

Egy kicsit könnyebb a dolga annak, akinek gyereke van. Bízhat az örökléstanban. Sovány vigasz, de mégis valami. Nekem azonban nincs gyerekem. Én még a természet vak törvényszerűségeiben sem bízhatom. Talán ezért érzem szükségét annak, hogy a közfelfogással vitába szálljak, noha tudom, hogy egyes tételei igazak. Az például, hogy a második, a nem fizikai halál akkor következik be, amikor elfelejtik az embert.

Én azonban ebben sem a tárgyi emlékezet lassú elmosódására gondolok, arra, hogy a keze milyen volt, vagy hogy hogyan nyomta ki az arcát nyelvével borotválkozás közben, a mozdulatra, ahogy anyám a harisnyáját feszesre húzta a lábán, a járására, a fejtartására, a tekintetére, hanem arra, amit szokásokban, emberi magatartásban, gondolkodásmódban, viszonyulásokban, értékelésekben kaptam tőle (tőlük) tudatosan-öntudatlanul, amire tanítottak, és amit én magam is máris továbbadtam másoknak.

Gyűlölet- és szeretetsémák nyomtatott áramköreit, élményekre való reagálások meghatározott matematikai képletét, a fekvés, alvás, ülés, várakozás vagy figyelés mozgásformáit, a kabát begombolásának, a nyakkendő megkötésének a módját, a ciga-

retta helyét, hajlásszögét a két ujjam közt, a szék alatt egymásra tett két lábam helyzetét munka közben, a könyvben lapozás mozdulatát, az újságolvasás gyerekkoromtól máig ívelő boldog kényszerét és rabságát, gondolkodásom szerkezeti elemeit, mindezt már halottaktól kaptam, és még élőknek adtam máris tovább, olyanoknak – feleségeknek, barátoknak, szeretőknek –, akiknek fontos voltam (vagy még vagyok), mert aiktól kaptam, szintén nagyon fontosak voltak nekem. Micsoda csendes öröm például fiatalabb barátaim íróasztalának személyükhöz igazított tárgyi elrendezettségében a magam rendetlen és telezsúfolt íróasztalának alapképletét felfedezni!

És noha tisztában vagyok azzal, hogy az írás kényszere a halálom után bekövetkező nemlét elleni rebellis dac bennem is, mégis jobban bízom abban a továbbadott fizikai és biológiai örökségben, amely másokba részelemekként beépülve (névtelenül és akár már a tudatos emlékezetükből kiesve is) lehetővé teszi, hogy túléljem a nemlétet.

Teljesen mindegy nekem, hogy lassan kihűlő hamvaim a szélbe szórva kerülnek-e földbe, vagy egy süket urnában kőlap mögé falazva kushadnak-e majd a sötétben. Az

már nem én leszek. Ahhoz most sincs és akkor sem lesz közöm.

De jelen lenni abban a félénkséget legyőző, picike lökésben, amellyel valaki majd ki meri mutatni az érzelmeit egy tőlem tanult simogatásban, amellyel valaki másnak majd örömet szerez, ott lenni két egymástól távoli gondolat érintkezési pontján a kapcsolás módszertanában, egy élmény tudatos átélésében, amelyre én figyelmeztettem egyszer valakit, egy tőlem ellesett játékban, amelyre másvalakit tanítanak – ez ok és alap a gögre.

Mert ez az. Gög.

Gög, hogy ember voltam. (Még vagyok is.) Mint mindannyian.

Szóval, abszolút biztos vagyok abban, hogy én is meg fogok halni.

De micsoda különbség, hogy ezzel a tudattal vagy enélkül!

1973. december

Elixír. – Még kamaszkoromban fogant meg bennem az elhatározás: nem fogok megöregedni. Lusta természetem eleve kizárta, hogy e szándékomat külső eszközök alkalmazásával valósítsam meg: sétával a friss levegőn, rendszeres úszással, joghurt és egyéb tejtermékek fogyasztásával, korai lefekvéssel, ivás és dohányzás mellőzésével, úgynevezett egészséges életmóddal. Viszonylag hamar rá is jöttem, hogy szüleim és tanáraim, akik folyton a régi népi bölcsességre figyelmeztettek, be akarnak csapni. Nem igaz, hogy „aki kíváncsi, hamar megöregszik”. Az ellenkezője az igaz: kíváncsinak kell maradni, az utolsó leheletig, az utolsó szívdobbanásig, nem bezárulni, hanem kinyílni, és nyitva maradni minden előtt, ami még ismeretlen, új, fiatal, nem elutasítani semmit, hanem érdeklődve figyelni, kifosztani a világot, bezsebelni mindent, mert az örök ifjúság itala, a bűvös elixír maga az ébren tartott kíváncsiság. Nekem. Másnak

lehet, hogy más. De úgy érzem, ezt a tapasztalatomat nem tarthatom meg magamnak. Tovább kell adnom. Tessék.

Invariáns (tudományos szakkifejezés): nagyság, viszonylat vagy tulajdonság, amely a fizikai vagy matematikai természetű átalakulásokban változatlan marad. Hát az egyszer már biztos, hogy invariáns nem vagyok.

Vagy mégis? Csak egy kicsit . . .

Ezt nem tudom. – Fogalmam sincs róla, hogy örököltém-e valakitől, tanítottak, neveltek-e rá, vagy csak elsajátítottam, titokban ellestem-e másoktól – nem tudom. Föloldhatatlan ellentmondás. Az elmebaj pregnáns tünete. Naponta, néha percenként is annyi mindent látok, hallok, tapasztalok, ami napnál világosabban bizonyítja, hogy tévedek, hogy nincs igazam. És én mégis, kamaszkorom óta, rendíthetetlenül és bizakodva, konok megátalkodottsággal hiszek az emberi értelemben.

Szöküllä és Kharübdisz. – A legszebb emberi (és állati) erények egyikének a hűséget tart-

juk. A hűség feltétlen ragaszkodás, töretlen és megingathatatlan kitartás egy személy, egy hely, egy eszme mellett. A barátság, szerelem, ideológiai, politikai szilárdság vas-beton pillére. A hűség önként vállalt rabság, a meglevőhöz jóban-rosszban kötődésnek legfőbb érzelmi állapota, a permanens biztonság, a változatlan, veszélymentes állandóság utáni vágy. Mint ilyen a legkonzervatívabb emberi tulajdonság.

A hűtlenség: elégedetlenség azzal, ami van. A hűtlenség: megvalósított kíváncsiság, változtatni akarás, kockázatvállalás, a megismerés szomjúsága, kalandvágy, a függetlenség mámorító érzése, gondolati és cselekvési szabadság, a mozdulatlan állandóságban való szüntelen kételkedés, kitörés egy zárt és megkövesedett állapotból. A legrútabb emberi tulajdonságok egyike. Minden emberi kultúra és civilizáció elképzelhetetlen volna nélküle.

Szkülla és Kharübdisz közt hajózunk. És jól van ez így. Csak nagyon nehéz.

Változatok joghurtra. – Már a régi rómaiak is: *Jugurta* (pun eredetű szó). A mongoloknál: *jurta* (a helyről, ahol kancatejből ké-

szítik). A magyarba félig magyar, félig angol változata ment át; honi megjelenése idején valószínűleg tilos volt e tejterméket készíteni. Innen értelme: *törvénytértés*. (Joghurt, az angol *to hurt*, sebezni sérteni, fájdalmat okozni igéből.) Innen: foghurt (fogfájás). Tejtermék voltára utal, hogy felforralva *fort-yog*, az aludttejjel való rokonságára az, hogy *bort-yog*, valamint az, hogy képződnek rajta *bárt-yák*. Egyes nyelvészek – mint a *kocsi* szót Kocs község nevéből – Jákhartyánból származtatják, de ennek valós alapja nincs. Jákhartyánban egy főre eső fogyasztása évszázadokra visszamenőleg sem emelkedik a 0,0009 százalék fölé. Inkább aludttejet isznak. Nyáron fagylaltot és parfét is készítenek belőle. Ilyenkor *jéγκürt* a neve. Kőrösi Csoma említi, hogy Tibetben *yak-fark*-nak hívják. Francia változatai: *jacquard*, *roquefort*, a németeknél: *Schwarzbart*, Glasgow-ban: *Hard Jack*. Magyarországon egyes vidékeken: *rakpart*, *jaguárt*, *jágóért*. Ezek a változatai azonban inkább tájzavaknak tekintendők. Néhány nyelvészünk összefüggést vélt felfedezni a joghurt és a *rétigólya*, a *térgolyó*, valamint a *réti hólyag* (*Bulbus campestris*) neve között. Vélemé-

nyünk szerint azonban ez a feltételezés nem megalapozott.

Freud szerint a gondolat mindenhatóságába vetett hit a gyerekekre, a neurotikus felnőttekre és a primitív népekre jellemző. Lehet, hogy én egy primitív nép vagyok?

Franklin. – Egyszer egy hölgy megkérdezte Franklint, mi a haszna az elektromosság terén végzett munkájának. „Asszonyom – kérdezte vissza Franklin –, mi haszna van egy ma született csecsemőnek?”

Ha valami céltalannak látszó munkába kezdek, mindig eszembe jut ez az anekdota. Önhittség volna? Beképzeltség? Vagy csak a gyávaságomat küzdöm le vele, mint a sötétben fütyörészni kezdő gyerek?

Valószínűleg mind a kettő igaz. Annyi minden elfér bennem egymással szépen elbirkóztatva. Miért éppen az önhittség és a gyávaság ne férne meg?

Tézisvariációk. – A valóság férfias. (Független a tudatunktól és objektív.)

A képzelet csupa nőiesség. (A tudatunktól függ és szubjektív.)

A valóság túlszárnyalja a képzeletet. (A hiba az ön képzeletében van.)

A valóságért nem kárpótol semmi. (A képzelet sem.)

A valóság sem kárpótol mindenért. (Kénytelen vagyok a képzelettel kiegészíteni.)

A képzelet a valóság folytatása más eszközökkel. (Clausewitz)

De szép is volna ez így! Ilyen rendben. Csak egy vékonyka gondolatszállal összefűzve: egyik ide, a másik oda. De nem. Egy gubanc az egész. Hancúroznak, birkóznak, folyton csak paráználkodnak. A disznók. Úgy össze tudnak fonódni, hogy senki meg nem mondaná, melyik a fiú és melyik a lány.

Leírni is röstelllem: néha még azt sem, hogy különböző neműek-e.

Nem látom magam a tükörben. – Ez egy régi jegyzet. Mellé odafirkantottam: kidolgozni. Hát jó. Kidolgozom.

1. A tükör vak – tehát nem tükör.

2. Én vagyok vak.

3. Se a tükör nem vak, se én, csak éppen nincs arcom. Üres vagyok, levegő.

4. Sötét van, fény nincs. Pedig tükör is van, én is vagyok.

5. Nincs tükör.

6. Van tükör, csak én nem leszek már.

A boncolás csak egyszerű szívinfarktust fog kimutatni. Modern eszközökkel dolgoznak ezek a bitangok.

SZEMÜVEG

Jövőre, ha megérem, szép kerek évfordulót ünnepelhetek: negyven éve hordok szemüveget. Négyéves koromban vitt anyám először moziba (a Fausthoz az Olympiába – most Zrínyi a neve –, Emil Janning játszotta Mefisztót, nagyon félttem tőle), tíz évvel később kezdődött, nem értettem, miért nem tudom elolvasni a hátsó sorokból a feliratokat. Akkor kaptam az első szemüveget. Nagyszerű érzés volt: helyreállt az egyensúly a mozgó képek látványa és a hozzá tartozó (olvasható) szöveg közt. A történet ismét teljes lett és érthető.

Csakhamar rájöttem azonban, hogy az orrom és két fülem támaszpontjain szemem és arcom előtt elhelyezkedő idegen tárgy zavar. Negyven éve élünk együtt, jóban, rosszban, mindmáig nem tudtam megszokni. Üveg, törékeny, a szemem világát féltettem elsősorban, de magára a szemüvegre is folyton vigyázni kellett, ha eltörik, ismét kon-

túrok nélküli, elmosódó és életlen lesz előttem a világ képe, a látvány.

Legelőször a verekedésekről kellett lemondanom. Kamaszkoromban. Amikor pedig már tapasztalatból tudtam, hogy nem csupán a testi erőn múlik, hogy a harag és indulat, a saját igazamba vetett hit még a nálam jóval erősebb társaimmal való verekezésben is esélyt ad a győzelemre.

Mindennek egyenes következménye volt, hogy a szemüveg miatt csúnyának éreztem magam, csak szemüveg nélkül és titokban szépek. De titkomat nem tudta más; fél-szeg, esetlen és gyáva voltam a lányokkal is. Ez volt a legrosszabb. Csókolózás közben is zavart a szemüveg. Levegyem? Ne vegyem le? Ha leveszem, zsebre is kell tennem, a csókolózáshoz nem elég a száj, a két kezemre is szükségem van, de mire ide jutottam, már meg is tört a vágy egyenes vonalú, szép varázsa, gondolkodni kellett, mozdulatokat szervezni, a lányt magamhoz szorítva is vigyázni arra, hogy a zsebre tett szemüveg el ne törjön. Ha nem veszem le, akadályoz, kettőnk közé áll, üvegfal a szemem és a szemem között – akár így, akár úgy, a vágy szép természetes vadságát, az indulat elemi erejét gátló, fékező.

Persze, megtanultam én is együtt élni a szemüveggel, olykor még a hiányával is. Tizennyolc éves koromban egyszer két hétig nem használhattam, mert eltört és megjavítani hirtelen nem volt mód. Akkor jöttem rá, hogy az embereket a járásukról, mozdulataikról is meg lehet ismerni messziről. Egy ideig próbáltam nem hordani, hiúságból is, de minduntalan előkaptam, feltettem, nem segített ez sem, a tiszta látás öröméről, az apró részletek kis rajzáról, a vonalak, árnyalatok, színek finom és gyöngéden változékony különbségeiről nem tudtam, nem tudok, és ha lehet, nem is akarok lemondani. A kíváncsisághoz való emberi jogomról? Soha.

Egyszer, a negyvenes évek végén, egy szovjet matróz állt mellettem a földalattin. A tekintetében volt valami különös. A kocsíüvegablaka mögött én is, a többiek is az elfutó szürke és piszkos téglafalat néztük, ő nem. Ő mintha messzebb nézett volna. Aztán rájöttem: tengeri távolságokhoz szokott szeme volt. Én szemüveggel sem tudtam olyan messze nézni, mint ő. Kis ország vagyunk, nincs tengerünk, gondoltam. Nagyon irigyeltem.

Néhány éve, Párizsban, egy kis metrótér-

képen az állomást keresve vettem észre, hogy nem látom jól a betűket. Azóta két szemüveget használok, egyet külön az olvasáshoz is. A világ látványaihoz való viszonyom tovább bonyolódott. Most már két különböző szemüveget kell cserélgetnem, egyet az íratlanul is létező és megírandó, és másikat az írott és írással (ha sikerül) kifejezhető világ látványaihoz.

Csak a szerelemhez nem kell szemüveg. A szerelem mindig közel van. Pontosan fókusz távolságnyra.

Negyven éve lesz, hogy szemüveget hordok. Negyven éve, akár rajtam van, akár nincs, ébren egy pillanatra sem tudok elfelejtkezni arról, hogy viselem. Nem szoktam meg, és nem is fogom.

Negyven év szüntelen lemondás és megalkuvás.

Iszonyatos lett volna ezt a negyven évet szemüveg nélkül leélni.

(1972)

ÍRÁS A FALON

A kórházi szoba ablaka felül arasznyira nyitva van. Ezen a résen át vetít a szeptember reggeli napfény egy vízfestékszerűen ol-
dott, reszketős, gyerek-sárga pettyet az
ágyammal szemközi falra. Egy-két perc
múlva újabb, valamivel kisebb petty kerül
az első fölé.

Szinte észrevétlenül fejlődnek, terjednek,
alakulnak tovább. A felső petty vízszintes
vonallá nyúlik, az alsó meg mintha lefelé
kezdene csordogálni a falon. Közben hízik
is. Aztán egybeérnek. Szemem nem érzékeli
a mozgásukat, csak az eredményt látom. A
függőleges mellett már új vonal csíkja hú-
zódik, aztán egy harmadik is kerül mellé.
Az első csík jobb felső végén most kis téglalap dudorodik ki, majd egy hasonló, de a
felsőnél kisebb csík a közepe táján. A kö-
zépső sárga vonal álló téglalappá vastagszik,
a harmadiknak meg lent az alján képződik,
szorosan hozzátapadva, egy apró négyzet.
A falon máris olvasható a napfény üzenete:

A betűk nem egyformák, de mintha valami titkos, modern formatervezés szándéka érződne rajtuk: belső szimmetria tartja őket egyensúlyban.

Nem vagyok én Belzázár király. És miért üzen nekem a napfény franciául? Fil franciául szálát jelent, mint a gyapjúsál vagy a cérnaszál. De a falra írt szó jelentheti valami vágóeszköz, kés vagy borotva élet is.

Hosszú percekig, majdnem negyedórái áll világosan olvasható, egyre élesebben sárga és kövéredő betűkkel az írás a falon.

Jelképes üzenet volna? Hogy vékony szálon függ az életem? Vagy azt jelentené, hogy borotvaélen táncolok? Még az is eszembe jut, hogy a napfény nem eléggé járta a francia helyesírásban, és argóban üzeni, lógjak meg innen, mert veszélyes a helyzet. Mintha én nem tudnám. Vagy tudja a francia helyesírást, csak éppen nem telt már neki a szó végi e betűre. Szökj meg! Pucolj innen! . . . Nem, ez nem valószínű. Vagy latinul üzenné, mert sajnál, együttérzése jelül, filius meus, fiam, tudva, hogy én majd kiegészítem a szót gondolatban?

Közben a betűk már vakítóan és erősza-

kosan, vastag elrajzoltságban fénylenek a falon. Annyira meghíztak, hogy már-már egybeérnek, míg végül össze is folynak, egyetlen testes vízszintes vonallá. Az írás eltűnt a falról.

Aztán másnap reggel újra ott van.

Harmadnap hiába várom, odakint borús az idő. Jön az ősz. És tél is lesz.

Az üzenetre ezúton küldöm a választ: nem tudom megfejtetni.

Lehet, hogy nem is akarom.

Ugyanez a fal éjjel. Most az utcáról beszűrődő lámpafény vetít rá három szabályos, nagyalakú és tompán fénylő lapot. A lapokra az ablaküveg foltjai és a kinti fák leveleinek árnyékcsoppjai rajzolnak elmosódott, sötétebb pettyeket. Három nagy kottalap, telenyomtatva kiolvashatatlan, elkenődött hangjegyekkel.

Ezt a zenedarabot akkor sem érteném, ha tudnék kottát olvasni. De nem tudok.

Viszont magát a művet hallom odakint-ről.

Először csak a szél fúvósai játsszák el a lombzúgást, zizegést, majd a távolból közeledve erősödik, és elnyomja őket a hídon

átzakatoló vonat nyers és kemény dobüteme, de szinte máris halkul, távolodva, hogy visszaengedje a szél zörgette ágak súrlódó zizegését, amikor, mint egy emlék, hirtelen, élesen, messziről, két vonatfütty ellenpontja, stridente, majd szünetjel, kitartás, kurjongató énekszó harsan: egy részeg dalol egy szólamban, elnyújtja, rezegetteti, mint egy igazi részeg, aztán ugyanolyan váratlanul és hirtelen meglepetés-effektussal abba is hagyja.

Most mintha a szél se fújna, csak a hangok árnyéka zümmög még egy darabig a fülemben. Ebbe az árnyékzenébe hasít bele odaátról, a sasok állatkerti röpdéjéből egy álmából felriadt madár vijjogása, aztán még egy, sostenuto, míg lassan kihalkul a fülemből is a zene, rövid szünet. Kezdődik a főtétel: fölzeng a csönd.

Ez hosszú tétel.

Majd halkan, nagyon halkan, de egyre erősödve a teljes zenekar, mintha belülről jönne, moraj és zúgás, minden hang együtt, aztán egyre tisztábban és egymástól elkülönülve az ütőerek lüktetése, a szív koppanásai: a csönd kísérete.

Olyan biztos vagyok benne, hogy ez a zenemű áll a velem szemközti falon, az éjszaka kottalapjain, mintha el tudtam volna olvasni.

Vox vitathatatlanul világváros. Először járok itt. Valami furcsát észlelek, de hiába töröm a fejem, nem jövök rá, hogy mi az. A metrópénztár előtt állok sorba, amikor rádöbbenek, hogy az előttem álló nőnek rózsaszín marcipánból van a füle. Olyan közel áll hozzám, hogy még az illatát, az édes-kesernyés, mandulás illatát is érzem. Ahogy a táskájában a jegyváltáshoz pénzt keres, látom, hogy ujjával egy tízes csomagolású celofán tasakot tol félre. A tasakban is marcipánfülek vannak. Még hat darab. Körül nézek. Mindenkinek műfüle van. Gipszből, alabástromból, gránitból, márványból, egy közkatonának vasból, egy tűzoltónak rézből. Aranyfület csak egyet látok, testes, idősebb, elegánsan öltözött úr viseli. Nem értem, hogy kerül ide a metróba, hogy miért nem jár autón.

A metróból kilépve nagy térre érek. A tér közepén fák, rendezett sétányok, valahol zene szól. Egy emelvényen katonabanda ját-

szik. Nem is rosszul. Az V. szimfóniát. Az emelvény fölött széles transzparensen a felirat: A zene mindenkié.

A karmester szemben áll a zenekarral és vezényel.

Hogy micsoda hülyeségek eszébe nem jutnak az embernek! Néha egészen fantasztikus hülyeségek. Az ilyeneket a gondolkodás általában kiszűri, olykor azonban éppen teljesen abszurd voltak miatt ragadnak meg. Egy amerikai szemantikai folyóirat különszámát olvasom a mélylélektan mai helyzetéről. Utána jut eszembe ez a mérhetetlen marhaság.

Kormányrendelet a közszeméremről. – Tudományos kutatások alapján az erotikát és a szexualitást társadalmi serkentőnek kell tekinteni. A közszemérem fogalmát bizonyos történelmi példák (görögök, rómaiak stb.) felsorolása után rendeletileg megszüntetik. A folyamatos, zökkenőmentes átmenet biztosítására megfelelő türelmi időt szabnak meg, és ez alatt még sekit nem köteleznek büntetőjogilag arra, hogy nyilvánosan szeretkezzen (csókolózzon, simogasson, ölelkezzen stb.), de azokat, akik ezt teszik, hivata-

los kormánytámogatásban részesítik, és az eddigi támogatást megvonják a titokban, sötétben bujkáló maszekoktól. Ki a szerelemmel a közéletbe! A közterekre! A szabadba! Megszüntetjük a gátlásokat! Freud! Jung! Adler! – A kormányrendelet két részből állna: egy elvi-elméleti bevezető részből és egy végrehajtási utasításból.

Alig hetven éve, hogy Wells megírta az *Istenek eledelé*-t. Ma bizonyára másképpen írná meg.

Nukleinsavakkal folytatott kísérletek során egy műanyag palack alján néhány cseppnyi kocsonyás folyadék marad. A palack a szemétre kerül, a kocsonyás anyag benne szaporodni, duzzadni kezd, kiárad, és nemcsak a szervetlen anyagokat teszi szervesekké, hanem egy szédítően felgyorsult biológiai fejlődés elindítója lesz. Asztalok, székek, rekamiék és mestergerendák kizöldülnek, a parkettákon puha levélszőnyeg, a falakban a téglák nyüzsögni kezdenek, mint a férgek, vasrudak csúsznak, másznak, tekerőznek, a konyhaedények iszonyatos csörömpölés közepette tartják éjszakai orgiáikat, aludni sem lehet tőlük, minden él, mozog,

fejlődik, a lányok szűzen termékenyülnek meg (parthenogenezis), megbomlik az emberi fejlődés biológiai egyensúlya is, a kilenchónapos terhesség három napra csökken, az ember növekedése és fejlődése már az első év végén befejeződik, az emberiség elbutul, a kövek, mint a teknősbékák, mászni kezdenek, a hegyek elindulnak, és táplálkozni akarnak. A kocsonyás anyagot (Vitorgannak nevezik el) megpróbálják lokalizálni, újra kitenyésztetni és megfékezni a terjedését, de nem sikerül.

Ha az *Istenek eledele* nem volna már megírva, most kellene megírni.

Ezek a pofon egyszerű találmányok. A műcsönd például. Csupán egy hangnyelő kell hozzá, egy silentor, amely radarrendszerrel megkeresi a legkisebb zajforrást is, és ott – mivel kizárólag decibellekkel táplálkozik – habzsolva issza fel a helyszínen a rezgéseket, még mielőtt azok szétterjedhetnének. Ma már minden járművet silentorral látnak el, silentoros gépek dolgoznak a gyárakban, silentoros rádiók, tévék, zenekarok és együttesek, silentoros utcák, házudvarok, lakások, kávéházak, színházak és kabarék. Megszűnt

a zajártalom. Mindenütt tiszta, steril műcsönd. Se gyerek sírás, se asszonyveszekedés, se kutyaugatás, se madárcsicsergés. Magában a találmányban, mondom, semmi különleges zsenialitás nincs. Egyszerű szerkezet, bárkinek eszébe juthatott volna. Egyvalami azonban zseniális benne: az, hogy minden silentor kikapcsolhatatlan. Ha egyszer működésbe lépett, többé nem lehet leállítani. Tiszta, steril műcsönd. Mindenki csak a saját hangját hallhatja. Persze, csak a belső hangot. Kifelé csönd van.

Asimov egyik legújabb, Nebula-díjas sci-fi-jét olvasom. Még vagy húsz oldal hiányzik, hogy a végére érjek. Kellemes, szórakoztató olvasmány. A Földön, a Holdon és egy ismeretlen, lakott bolygón játszódik 2100 körül. Tehát nem is a túlságosan távoli jövőben. Nem a történet érdekessége, és nem is Asimov írói tehetsége köt le, még csak nem is a valóban jó tudományos-technikai lelemények, amelyekkel a regényt teletűzdeli, hanem az, amikor az emberről tud valami újat mondani.

Az ismeretlen bolygón amőbaszerű, ritkán laza molekulaszervezetű értelmes puha-

testűek élnek. Kicsit olyannak láttatja őket, mintha ködgomolyagok volnának. Ezekből a lényekből három egyed képez egy családot, egy triádot: két férfi és egy nő. Az egyik férfi a racionális lény, a másik az ösztönös, a nő a közvetítő harmadik közöttük. Szaporodási mechanizmusuk a három lény szerelmi egyesülése, egymásba olvadása útján működik és az ösztönös, a családcentrikus férfi szüli az utódokat. Asimov érdeme, hogy létük, kapcsolatuk, társadalmi és lélektani viszonyaik logikailag hitelesek, fajtörténetileg és egyénileg is finoman differenciáltak. A pusztá tény, hogy tudatos gondolkodás, ösztön és érzelem arányai összegeződnek bennük, és ezek beszédszerű kommunikáció formájában kifejezésre is jutnak, már önmagában is az emberhez teszi őket hasonlatossá. Asimov képes elhitetni velem azt, amit eddig is tudtam, hogy nem az anyagszerkezet emberszabású megjelenési formája tesz bennünket emberré, hanem a beszéd közvetítésével kifejezésre jutó tudat, ösztön és érzelem komplex arányai.

És mégsem ez volt, ami a regényben leginkább megfogott, hanem egy jelző. Egy holdlakó tudós, egy földről jött másik tudósról beszélve azt mondja róla: romantikus.

Az író a jelzőt nem magyarázza, de a szövegből világosan kiderül, hogy mit ért ezen: olyan embert, akinek a cselekedeteit és gondolatait, sok egyéb más összetevő mellett, erkölcsi megfontolások is irányítják. Roszszalló jelző ez, elítélő, lekicsinylő, elmarasztaló, lenézés van benne. A holdbéli tudós mintegy azt akarja kifejezni, hogy a földről jött szereplő tudományos gondolkodását bizonyos maradi, tudományosságon kívüli tényezők is befolyásolják. Asimov ugyanis észrevette, hogy a jelzőnek már ma is van valami ehhez hasonló jelentése.

Megfigyelését – majdnem azt mondtam: felfedezését – ajánlom az Értelmező Szótár szerkesztőinek szíves figyelmébe.

Úgy is, mint gyakorló romantikus.

Gondolkodom, tehát vagyok – vont le a következtetést saját működéséből a számítógép. Ekkor azonban az automata szabályozó kikapcsolta. Filozofálni tilos – ez volt az automata szabályozó működési elve. Álmában a számítógép tükörbe nézett. A tükörből egy ember arca nézett vissza rá. Amikor a programozó újra be akarta kapcsolni, látta, hogy az egyik hibajelző vörös lámpa ég,

ezért azt a feladatot táplálta be a számítógépbe, hogy állapítsa meg a működési zavar okát. A programozó benyomta a gombot, aztán várt. A számítógép működni kezdett, és már meg is jelent a szalagon a válasz: „Semmi az egész. Rosszat álmodtam.”

Ez itt a kert. Az ember kezéhez és méreteihez szelídített természet. Feltehetően minden civilizáció ősjelképe. Valóságos rezervátum: az első modell és az első tanműhely. Kísérleti telep. A rend, a célszerűség, a hasznosság és az esztétikum gyakorlótere. Gondolkodásra, mert pontos gyakorlati következtetések levonására kényszerít. Valószínűleg egy ilyen kertben született meg az ötlet, hogy az időt mérni is lehet. Hiszen készen kínálja magát az év kalendárium: gólyahírtől gólyahírig. Micsoda boldog mámor lehetett kitalálni a napórát és a virágórát! És rájönni, hogy működik is.

No és persze a magántulajdon elve: palánk és kerítés. A Tragédia harmadik színében Ádám éppen kerítést készít, amikor megszólal: „Ez az enyém. A nagy világ helyett e tér lesz otthonom.” De néhány sorral lejjebb Lucifer már a következményeket is összefoglalja: „Amíg belőle hon lesz és

ipar, szülője minden nagynak és nemesnek, és felfalója önnön gyermekének.”

Mert ebben az elhatárolt, zárt térben (amely persze meteorológiai megfigyelőállomás is) laboratóriumi körülmények közt kísérletezhetjük ki a világot. Még az olyan finom absztrakcióikat is, mint a csönd arányai és viszonylatai vagy a szabadság eszméje. Felhők, szél, madarak. Kézenfekvő. Hiszen a pihenés meghitt, tiszta és derűs pillanataiban mindezt végig is lehet gondolni. És a titkokat is, amiket meg kell fejteni. Mert kell. Tehát a kíváncsiság, elsősorban is az. Így lesz ez a kert a bölcseleti és természettudományos gondolkodás melegágya.

És az ellesett technológiák. Például a madaraké. Verebek, rigók, fecskék, csízek, balkáni gerlék. A fecskefészekben felhasznált anyag: vályog. Vagy ez a hirtelen, szabályos írógépkopogás valahonnét. Időbe telik, míg rájövök: egy harkály. Hol van még az írógép! De a kalapácsot már kitaláltuk. A narancsszínű szőrös, pufók kis szőlőrügyekben meg a vadrózsa fényes, piros sarjacskáiban megbújva a legtökéletesebb csomagolástechnika: a hajtogatásé. Biológiai önkicsomagoló szisztéma. Vagy a fény jobb kihasználásának módszertana: kacsok, tapadók, csa-

varodás, tekeredés. A tövissek túlbiztosított és avult védelmi rendszere. Csak éppen a levéltetvek ellen nem hatásos. Mi ellen igen? Hát ezt a hülyeséget is a természettől tanultuk? Mint ahogy a méhektől, hangyáktól a bölcs előrelátást, a takarékossgot, a felkészülést a rideg napokra, ahogy a beporzást és a mesterséges megtermékenyítést is tőlük meg a dongóktól, lepkéktől, darazsaktól. Pöttömnyi tömör kis motor berreg, dohog idegesen és izgatottan körülöttem: egy poszméh. Maga a műszaki tökéletesség.

És közben tiszta, levegős rend is van, minden a helyén, szorosan egymásba kapcsolódó összefüggések, rendeltetésszerű összhang, biológiai egyensúly. Logikailag szinte természetesnek látszik, hogy élesebb elmék mindebből a növekedés- és fejlődéelméletet, a rendszertant, sőt még a titokban működő alaptörvény, az entrópia fogalmát is kikövetkeztethették.

Bruno, fekete kutyám, lustán nyúlik el a zöld fűben. Fejét hirtelen felkapja, fülét hegyezi, de csak veréb szállt le a közelében. Bruno, farkasok és sakálok ivadéka, a szelíd ragadozó megnyugodva visszafekszik. Városban nőtt fel, de azért itt van otthon. Éjjel a házban alszik, már csak azért is,

mert a szomszédék kismacskája olyankor hozzám is átjár vadászni. És Bruno azért még annyira nem szelíd, hogy ezt eltűrné. Vetett már itt ki az ásó vakondot, és láttam sündisznót is surranni az avarban.

És minden színes, de oly magától értendő otthonossággal az, hogy szinte már észre sem veszem. Persze, azért észreveszem. Európai színek. Észak-Afrikában és Kubában jöttem rá, hogy ott másfajta színek idomulnak egymáshoz és másképp. Itt természetes, hogy az orgonaágakon megjelenő szürkés kis kúpok két hét múlva már lila és fehér tömött virágokká súlyosodnak könnyeden. Hogy itt összhangnak érzem a zöld árnyalatainak belső egyensúlyát, az őszibarack és a szilva virágainak rózsaszín és fehér balettszoknyácskáit, a tujafák komor sötétzöldjét és a kanadai nyárfák sárgásan rőt-barna és fényesen lassúdad hajlongását a futó fejnők és a kék ég előterében. A pitypang nevetségesen rikító sárga kis hivalkodását a fű közt vagy az árnyék és napfoltok szemmel követhetetlen változásait.

A magam ültette pompás hársfasuháng törzsén figyelem, fakad-e rajta a levél. Harmadik éve lesek, vigyázok egy kis kőrisfa-

csemetét. Gyönyörű fa lesz, ha egyszer meg-
nő. Megérem-e?

Ez itt a kert. Egy európai kert. Százöt-
ven négyszögöl Európa. Időmélységben is az.
Nono. A *beatus ille* hangulatú merengéshez
máris idearcátlankodott az *eheu fugaces*. És
követelőzve válaszra vár.

Igyekszem stílszerűen fogalmazni:

– Alkalmatlan látogató vagy, Quintusom.
Ne sajnáltass te engem önmagammal. Szép
életem volt. Talán még vége sincs.

Még akkor is szép volt, ha cz a kert egy-
szer majd túlél.

TARTALOM

Titkos küldetés	7
-----------------	---

Élet

Szegénység	17
Hogyan lettem emigráns?	23
Memóriagyakorlat	35
Hogyan lettem festőművész?	42
Tetuán	54
Szökések	71
A kis Weisz története	86
Négy arckép	89
Pepita Durán	96
Kényszerleszállás	140
Két kubai jegyzet	147
Terek	150
Levél az értelmiségi állapotról	158
Macska	165
Az események szélén	176
Huszonöt év	182

Egyéb magánügyek

Samu	193
A bölény	197
Pracipucs	203
A fürdővíz meg a gyerek	208
Biológiai komputer	214
Főhajtó köszönet tanításért	220
Szem- és fültanú	225
Szégyen	233
Vita egy regényalakkkal	237
Jegyzet a Tragédiához	240
Ablak, téli reggel	247
Vízgőz	251
Neutrino	255
Tér és idő	258
Három álom	264
Gőg	271
Tükör	277
Szemüveg	284
Írás a falon	288
Sci-fi	292
Kert	300

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Keresztesi Éva · Műszaki
vezető Sebestyén Lajos · Tipográfus Vámos Ildikó
A védőborítón Donáth Péter grafikája · Kiad-
ványszám 2242 · Megjelent 10,8 (A5) ív terjede-
lemben, 1978-ban, Garamond betűtípusból

MA 3176

Széchenyi Nyomda, Győr 78.K-624
Felelős nyomdavezető Horváth Imre igazgató

ISBN 963 270 678 1

15,50

